

Keskusteluaiheita – Discussion papers

No. 833

Tuomas Möttönen

IDÄNKAUPAN ENNUSTEET

1987–1991*

* Tutkimus on hyväksytty pro gradu -tutkielmana Jyväskylän yliopiston taloushistorian laitoksella lokakuussa 2002. Tekijä on tehnyt osan työstä ollessaan harjoittelijana ETLAssa kesällä 2002.

MÖTTÖNEN, Tuomas, IDÄNKAUPAN ENNUSTEET 1987-1991. Helsinki: ETLA, Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos, The Research Institute of the Finnish Economy, 2002, 88 s. (Keskusteluaiheita, Discussion Papers, ISSN 0781-6847; No. 833).

TIIVISTELMÄ: Raportissa tarkastellaan, miten suomalaiset ennustelaitokset arvioivat Neuvostoliiton kehityksen ja Suomen Neuvostoliiton-kaupan kehityksen vuosina 1987-1991, sekä sitä, miten talousennusteet vastasivat toteutunutta kehitystä. Käsiteltävät ennustejulkaisut ovat Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen *Suhdanne*, Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen *PTT Katsaus*, Työväen taloudellisen tutkimuslaitoksen *Katsaus* sekä Valtiovarainministeriön *Kansantalouden kehitysarvio* ja *Taloudellinen katsaus*. Tutkimuksessa käsitellään laajemminkin talouden ennustamisen ongelmia, merkitystä ja luotettavuutta. Erityisesti keskitytään siihen, miten poliittinen kehitys näkyy talouden kehityksessä ja ennusteissa. Suhdannevaihteluiden ohella talouden kehitykseen vaikuttavat institutionaaliset muutokset, joiden taustalla ovat usein poliittiset muutokset. Suomen Neuvostoliiton kaupassa merkittävä institutionaalinen muutos oli clearing-kauppajärjestelmän loppuminen vuoden 1991 alussa. Yritysten liiketoiminnan kannalta institutionaaliset muutokset aiheuttavat liiketoimintaan strategisia riskejä, joihin olisi tärkeää osata varautua riittävän ajoissa. Tutkimuksessa pohditaan myös, voidaanko institutionaalisia muutoksia ennustaa.

ASIASANAT: ennuste, skenaario, varautuminen, riski, Suomen ja Neuvostoliiton välinen kauppa, idänkaupan romahdus, clearing-kauppajärjestelmä, Suomen talouskriisi.

MÖTTÖNEN, Tuomas, IDÄNKAUPAN ENNUSTEET 1987-1991. Helsinki: ETLA, Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos, The Research Institute of the Finnish Economy, 2002, 88 p. (Keskusteluaiheita, Discussion Papers, ISSN 0781-6847; No. 833).

ABSTRACT: This report discusses how Finnish economic forecasting institutions projected Soviet economic trends and trade developments between Finland and the Soviet Union during 1987-1991, and how these macroeconomic forecasts corresponded to the actual outcomes. The study is based on the following publications: *Suhdanne* by the Research Institute of the Finnish Economy (ETLA), *PTT Katsaus* by Pellervo Economic Research Institute (PTT), *Katsaus* by the Labour Institute for Economic Research (TTT) and *Economic Survey* and *Kansantalouden kehitysarvio* by the Ministry of Finance (VM). This report analyses these institutes' economic forecasts and their problems, importance and reliability. Particular focus is given to political movements and their effects on economic developments and forecasts. Institutional changes, which are brought about by changing conditions, also have a bearing on economic developments. An important institutional change in trade between Finland and the Soviet Union was the ending of the clearing trade system in the beginning of 1991. Institutional changes cause strategic risks for business activity, highlighting the importance of business preparing for these possibilities early enough. This study discusses how we can forecast institutional changes.

KEYWORDS: Economic forecasts, scenarios, risk preparation, risk, Finnish-Soviet trade, the collapse of eastern trade, clearing trade system, Finland's economic crisis.

SISÄLLYSLUETTELO:

1.	JOHDANTO JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ	1
2.	TALOUDEN ENNUSTAMISEN PERUSTEITA	3
2.1.	Talouden ennustamisen keskeiset käsitteet	4
2.1.1.	Ennusteet	4
2.1.2.	Skenaariot	7
2.1.3.	Varautuminen	8
2.2.	Talousennusteiden laatiminen	11
2.2.1.	Ekonometriset mallit	11
2.2.2.	Asiantuntijoiden esittämät arviot	13
2.2.3.	Informaatio ennusteiden perustana	14
2.3.	Miksi suhdanne-ennusteita tehdään?	15
2.4.	Suhdanne-ennusteiden sisältö	16
3.	TALOUSENNUSTEIDEN TOTEUTUMISEEN VAIKUTTAVIA TEKIJÖITÄ	17
3.1.	Luotettavuuden ongelmia	17
3.2.	Ennustettavat ilmiöt	19
3.3.	Kriisit talouden ennustamisen ongelmana	20
3.4.	Institutionaalisten muutosten ennustaminen	22
4.	SUOMEN JA NEUVOSTOLIITON VÄLINEN KAUPPA: LYHYT TALOUSHISTORIAALLINEN KATSAUS MAIT- TEMME VÄLISIIN TALOUSSUHTEISIIN	26
4.1.	Suomen ja Venäjän/Neuvostoliiton välinen kauppa 1809-1944: kauppaa ja politiikkaa	26
4.2.	Suomen ja Neuvostoliiton välinen kauppa 1944-1985: sotakorvauksista kasvavaan kaupankäyntiin	28
4.3.	Suomen ja Neuvostoliiton välinen kauppa 1986-1991: hiipuvasta kaupankäynnistä kriisiin	32
5.	TALOUSENNUSTEET NEUVOSTOLIITTOA KOSKEVALTA OSALTA	37
5.1.	Neuvostoliiton kauppa osana talouden ennustamista	39
5.2.	Neuvostoliiton kaupan ennusteet vuosilta 1987-1991	41
5.2.1.	Ennusteet vuodelta 1987	42
5.2.2.	Ennusteet vuodelta 1988	45
5.2.3.	Ennusteet vuodelta 1989	47
5.2.4.	Ennusteet vuodelta 1990	51
5.2.5.	Ennusteet vuodelta 1991	55

6.	TALOUSENNUSTEIDEN TOTEUTUMISEN ARVIOIMINEN	58
6.1.	Talousennusteiden yleinen osuvuus	58
6.2.	Talousennusteiden vuosittainen arvioiminen	59
6.2.1.	Ennustevirheanalyysi	63
6.3.	Analyysi ennusteista	66
6.3.1.	Clearing-kaupan jatkuvuuden ennustaminen	66
6.3.2.	Öljyn hintakehityksen ja sen vaikutusten ennustaminen	68
6.3.3.	Neuvostoliiton poliittisen ja taloudellisen kehityksen ennustaminen	71
6.4.	Yhteenveto: Idänkaupan ennustaminen Suomessa vuosi- na 1987-1991	74
7.	NEUVOSTOKAUPAN ROMAHTAMISEN VAIKUTUS SUOMEN TALOUTEEN	76
8.	JOHTOPÄÄTÖKSIÄ	78
	Kirjallisuus	83
	Taulukot	87

1. JOHDANTO JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Suomi koki 1990-luvun alussa poikkeuksellisen pahan taloudellisen kriisin. Kokonaistuotanto supistui, työttömyys nousi, pankit ajautuivat ongelmiin ja vaihtotase heikkeni. Lamaan oli monta syytä, joita tutkitaan vieläkin. Jälkikäteen on helppo löytää syyllisiä. Kotimainen talouspolitiikka on saanut paljon kritiikkiä osakseen ja päätöksentekijöitä on syyllistetty. Oleellista on kysyä, mitä olisi voitu tehdä toisin, jotta lama ei olisi ollut niin syvä. Eräs osatekijä laman synnyssä oli Suomen idänkaupan romahtaminen neuvostotalouden kaatumisen myötä.

Vuoden 1991 tavaraviennin väheneminen 6:lla prosentilla selittyy lähes kokonaan sillä, että Suomen vienti Neuvostoliittoon laski yli 60 prosenttia edellisvuodesta. Sen taustalla oli Neuvostoliiton poliittisen järjestelmän ja tuotannon romahtaminen. Neuvostoliiton kaupan romahtaminen johtui kaupan erityisjärjestelmien loppumisesta (clearing) sekä yhteiskunnallisesta murroksesta, joka johti Neuvostoliiton hajoamiseen. Kauppajärjestelmien muutos edelsi (ja ennakoi) tulevaa taloudellista romahtamista. Neuvostoliiton talous joutui toimintakyvyttömään tilaan, mikä merkitsi maksuvaikeuksia ja tuonnin selvää laskua.

Ennustaminen on aina vaikeaa ja talousennusteiden suhteen tulee olla varauksellinen. Suuriakaan yhteiskunnallisia murroksia ei havaita ajoissa. Kuitenkin yhteiskuntaa ja taloutta pitäisi pystyä ennustamaan riittävän tarkasti, jotta muutoksiin osattaisiin varautua ja siten sopeutua niiden vaikutuksiin. On selvää, että talousennustajat epäonnistuivat Suomessa ennen 1990-luvun suurta lamaa.

”Maassamme on lukuisia taloudellisia tutkimuslaitoksia, jotka julkaisevat ennusteita, niiden joukossa myös suhdanne-ennusteita kymmenysosaprosenttiyksikön tarkkuudella. Nämä ennustuslaitokset menivät metsään kuin porsaas toinen toistaan hampaillaan hännästä pitäen, niin etteivät ainoastaan desimaalit, vaan kokonaisluvut, ja joskus etumerkkikin oli vääränsorttinen.” (Mauno Koivisto 1994, 271)

Tutkimuksessa käsitellään suomalaisia taloudellisia ennusteita Neuvostoliittoa koskevalta osalta vuosilta 1987-1991. Lähteenä käytetään neljän eri instituution julkaisemia suhdanne-ennusteita: Elinkeinoelämän Tutkimuslaitoksen julkaisua ”Suhdanne”, Pellervon Taloudellisen Tutkimuslaitoksen julkaisua ”PTT Katsaus”, Työväen Taloudellisen Tutkimuslaitoksen julkaisua ”Katsaus” sekä Valtiovarainministeriön julkaisemia ”Kansantalouden kehitysarviota” sekä ”Taloudellista katsausta”. Käsiteltävä aihe on tärkeä koko Suomen talouden lähihistorian kannalta. Neuvostoliitosta oli kehittynyt Suomen merkittävin kauppakumppani 1980-luvun puoliväliin tultaessa – sen osuus Suomen kokonaisviennistä oli noussut yli 20 prosenttiin. Neuvostoliiton kaupan yllättävä romahtaminen merkitsi pahaa takaiskua talouteemme.

Tutkimuksessa vastataan kysymyksiin, miten suomalaiset tutkimuslaitokset arvioivat Neuvostoliiton kehityksen ja kaupankäynnin kehittymisen vuosina 1987-1991 ja miten talousennusteet vastasivat todellista kehitystä? Lisäksi pohditaan talouden ennustamisen ongelmia ja merkitystä.

Talousennusteiden toteutumista on tutkittu vähän, vaikka tutkimukselle on löydettävissä monia perusteluita. Ennusteita käyttäville niiden osuvuuden tutkiminen on tärkeää mm. siksi, että heillä olisi selkeä käsitys lukuihin liittyvästä epävarmuudesta (Tervonen &

Vartia 1981, 1). Julkisessa keskustelussa ennustelaitoksien erilaiset lähtökohdat ja intressit tulevat harvoin esille. Vähälle huomiolle on jäänyt myös talousennusteiden rooli ja merkitys talouden kehityksessä. Ennusteiden vaikutusta talouspolitiikkaan ja talousyksiköiden toimintaan ei ole syytä aliarvioida. On katsottu, että ennen 1990-luvun alun lamaa tehdyt ennustevirheet vaikuttivat noudatettuun talouspolitiikkaan - ensin ei osattu hillitä nousua, sitten varautua tuotannon pudotukseen (Kiander & Vartia 1998, 178).

Suomalaisten ennusteiden osuvuutta ovat tutkineet mm. Mustonen (1982), Tervonen-Vartia (1981) ja Konttinen (1986). Tutkimukset ovat keskittyneet ennusteiden sisältämien makrotaloudellisten lukujen tarkasteluun. Esimerkkinä voidaan mainita valtiovarainministeriön kansantalousosaston (1953-1977) julkaisemien ennustesarjojen huoltotase-erien vuosimuutosennusteiden sekä vaihtoaseen ylijäämän ja työttömyysasteen ennusteiden tutkimus (Mustonen 1982) ja ETLAn vuosina 1971-1980 julkaisemien kansantalouden huoltotase-erien vuosimuutosennusteiden tutkimus (Tervonen & Vartia 1981). Tutkimuksissa on ennusteiden sisältämien tunnuslukujen analyysin avulla kuvattu ennusteiden osuvuutta.

Edellä mainituissa julkaisuissa ei ole kuitenkaan tarkasteltu sitä, miten poliittinen kehitys ja yhteiskunnalliset muutokset vaikuttavat talousennusteisiin. Neuvostoliiton kaupan ennustaminen on esimerkki siitä, miten läheisesti yhteiskunnallinen murros näkyy talouden kehityksessä. Poliittisen kehityksen ennustaminen on yksi ongelma-alue pitkälti matemaattisiin malleihin pohjautuvassa ennustetyössä. Se on yksi tekijä, joka aiheuttaa ennustevirheitä.

Talouden kehittymiseen eivät vaikuta ainoastaan taloudelliset suhdanteet vaan myös taloudellisiin järjestelmiin liittyvät instituutiot ja niiden muutokset. Institutionaalisten muutosten ennustamisessa tarvitaan muutakin kuin ekonomistista asiantuntemusta.

Tutkimuksessa perehdytään talousennusteisiin ja niiden toteutumiseen Neuvostoliiton kaupan ennustamisen osalta. Tapauksen avulla lähestytään talouden ennustamista ja pohditaan siihen vaikuttavia tekijöitä. Tarkoitus on saada laajemminkin käsitys talouden ennustamisen perusteista, ongelmista ja luotettavuudesta.

Tutkimus on osaksi ennustevirheanalyysi: tutkimuksessa tuodaan esille miten Neuvostoliiton kaupan ennusteet vastasivat toteutunutta kehitystä. Eri ennustelaitoksien julkaisemia ennusteita vertaillaan keskenään sekä muodostetaan käsitys mahdollisesta ennustevirheestä liittyen koko Neuvostoliiton kaupan ennustamiseen ennen suurta lamaa.

Ennusteiden osuvuutta tutkittaessa tarkastellaan, miten itäviennin määrän väheneminen osattiin ennustaa 1980-luvun loppupuolella, sekä sitä miten viennin nopea romahdus osattiin ennustaa 1990-luvun alussa. Molemmat tekijät liittyvät toisiinsa: viennin hiipuminen ennakoi ainakin jossain määrin tulevaa romahtamista. Kriisiä oli edeltänyt vuosien epävakaa kehitys ja kaupankäynnin ongelmat. Ennustamiseen liittyi myös idän-kaupan hallintajärjestelmän (regiimin) muutos, joka alkoi vaikuttaa entistä voimakkaammin kaupankäyntiimme 1980-luvun lopulle tultaessa.

Tutkimuksessa ei perehdytä laajasti Neuvostoliiton poliittiseen ja taloudelliseen kehitykseen ja ongelmiin, jotka johtivat Neuvostoliiton hajoamiseen. Myös Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan historia käsitellään lyhyesti. Tutkimuksessa ei pyritä myöskään vastaamaan kysymyksiin, miksi Suomen ja Neuvostoliiton välinen kauppa romahti ja mitä vaikutuksia sillä oli Suomen talouteen.

Yhteenvetona voidaan todeta, että keskeisiä tutkimuskysymyksiä ovat:

Mihin talousennusteiden laatiminen perustuu?

Miten institutionaaliset muutokset vaikuttavat talouden ennustamiseen?

Miten talousennustajat onnistuivat Neuvostoliiton kaupan ennustamisessa vuosina 1987-1991?

Tutkimuksen rakenne jakautuu karkeasti kolmeen osaan. Ensiksi esitellään talouden ennustamisen perusteita ja ennusteiden toteutumiseen vaikuttavia tekijöitä (luvut 2 ja 3). Sitä seuraa taloushistoriallinen katsaus Suomen ja Neuvostoliiton väliseen kauppaan (luku 4). Kolmanneksi esitellään talousennusteet Neuvostoliittoa koskevalta osalta vuosilta 1987-1991 sekä arvioidaan ja analysoidaan niiden osuvuutta (luvut 5-6). Tämä on tutkimuksen sisällön keskeisin osa. Sen jälkeen käsitellään lyhyesti neuvostokaupan romahtamisen vaikutuksia Suomen talouteen (luku 7). Lopuksi käsitellään yhteenvedon-omaisesti tutkimusaihetta ja pohditaan talouden ennustamista (luku 8).

Talouden ennustamisen problematiikkaan hyvä perusteos on Pentti Vartian *Talouden ennustamisen vaikeus* (1994). Suomen ja Neuvostoliiton väliseen kauppaan parhaat johdatukset ovat Alho ym. *Neuvostoliiton-kauppa Suomen kansantaloudessa* (1986) sekä Rautava & Sutelan *Venäläinen markkinatalous* (2000).

2. TALOUDEN ENNUSTAMISEN PERUSTEITA

Talouden ennustaminen on kiistelty aihe. Monet suhtautuvat kriittisesti ennusteisiin, joiden toteutuminen vaihtelee suuresti. Erityisesti Suomen 1990-luvun laman jälkeen ennustajatahot saivat osakseen voimakasta kritiikkiä, kun ne eivät kyenneet ennustamaan tulevia ongelmia. Kaikki ennusteet menivät yhtä pahasti metsään. Tällöin asetettiin kyseenalaiseksi ennustelaitosten julkaisemien ennusteiden tarpeellisuus.

Talouden ennustamiseen kohdistuva mielenkiinto on kuitenkin kasvanut kaiken aikaa toisen maailmansodan jälkeen. Siitä on osoituksena ennusteita julkaisevien laitoksien määrän selvä kasvu. Valtiovarainministeriön kansantalousosasto julkaisi ensimmäisen suhdanne-ennusteensa vuonna 1947, Elinkeinoelämän tutkimuslaitos vuonna 1971, Työväen taloudellinen tutkimuslaitos (nykyinen Palkansaajien tutkimuslaitos) vuonna 1972 ja Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos vuonna 1981. Lisäksi jotkut pankit julkaisevat taloudellisia ennusteita (tällä hetkellä mm. Aktia, Nordea ja Sampo). Suomen Pankki tekee talousennusteita omaan käyttöönsä (julkaistaan nykyään).

Kansantaloustieteessä suhdanteiden ennustamista ryhdyttiin kehittämään suuren laman kokemusten jälkeen 1930-luvun lopulla. Toisen maailmansodan jälkeen kansantaloutta kuvaavien matemaattisten ennustemallien kehittelystä tuli yksi taloustieteiden painopistealueista. Talouspolitiikassa suhdannepolitiikkaan ryhdyttiin tuohon aikaan kiinnittämään entistä enemmän huomiota. 1970-luvun alkuun mennessä oli matemaattisiin tietokonemalleihin perustuva ennustaminen olennainen osa talouspolitiikan valmistelua kaikissa suurissa teollisuusmaissa (Tarkka 1992).

Talusteoriassa on toisen maailmansodan jälkeen on kiinnitetty entistä enemmän huomiota odotuksiin ja ennusteisiin talousyksiköiden toimintaan vaikuttavina tekijöinä (ks.

Begg 1982). Odotukset selittävät osaltaan suhdannevaihteluita. Päätöksentekoteoriassa ennusteilla on keskeinen osa (ks. Törngvist 1968).

Esitetystä kritiikistä huolimatta talouden ennustaminen nähdään tärkeänä, vaikka ennusteiden rooliin ja luotettavuuteen liittyykin monia ongelmia. Talouden ennustaminen kytkeytyy mm. talouden suunnitteluun (esim. investoinnit) ja päätöksentekoon (esim. toiminnan laajentaminen tai supistaminen). Talouden kehitystä ennustetaan, jotta pysyttäisiin toimimaan oikein nykyisyydessä. Esimerkiksi lainan ottaja pyrkii ennustamaan oman taloutensa kehitystä lainan maksuaikana ja siten arvioimaan mahdollisuutensa maksaa laina takaisin tulevaisuudessa. Talouden ennustaminen on välttämätöntä taloudellisessa toiminnassa.

Talousennusteita esiintyy monessa mittakaavassa. Suppeimpia ovat yksityisen ihmisen tekemät ennakkoinnit omasta tulevaisuudestaan. Laajimmillaan ennusteet koskevat koko kansantalouden kokonaiskehityksen arvioimista. Ennusteet voidaan jakaa tietoisiin ja tiedostamattomiin (Vartia 1994, 1). Tiedostomaton ennuste syntyy esimerkiksi kotitalouden päättäessä jostain suuresta hankinnasta (asunto, auto). Tietoinen ennuste tehdään harkitusti, ja se myös julkaistaan julkisesti (suhdanne-ennuste). Ennusteet voidaan jakaa karkeasti hyviin ja huonoihin; hyvät toteutuvat, huonot eivät toteudu (Vartia 1994, 2). Kuitenkin talousennusteilla on muukin funktio kuin niiden osuvuus. Ne ovat tilannearvioita ja ne auttavat hahmottamaan talouden kehityksen kulkua. Luotettavuus on niitä käyttävän harkinnassa.

Talouden ennustaminen on laaja aihe, eikä sitä voida käsitellä kattavasti tämän tutkimuksen yhteydessä. Jonkinlainen esittely ja määrittely on kuitenkin tarpeen tutkimuksen kannalta. Jotta aiheeseen saadaan syvempi analyysi, on syytä tietää keskeisiä käsitteitä, käytännön ennusteiden laadinnan perusteita ja tiedostaa ongelmia, joita talouden ennustamiseen liittyy. Näitä käsitellään seuraavaksi.

2.1. Talouden ennustamisen keskeiset käsitteet

Seuraavassa määritellään käsitteitä, jotka liittyvät talouden ennustamiseen. Peruskäsitteitä ovat ennuste, skenaario ja varautuminen. Näiden käsitteiden ymmärtäminen on oleellista tutkittaessa talouden ennustamista.

Skenaariot ovat vaihtoehtoisia tulevaisuuden kuvauksia. Varautuminen käsittää toimenpiteet, joilla ennustettuun tulevaisuuteen varaudutaan. Epävarmuus ja riski sekä riskienhallinta liittyvät varautumiseen.

Ennusteiden hyödyntämisessä ovat oleellisia asioita niiden tuottama informaatio ja siihen perustuva päätöksenteko. Myös nämä asiat otetaan tarkastelun kohteeksi.

2.1.1. Ennusteet

"We should all be concerned about the future because we will spent the rest of our lives there" (Charles F. Kettering)¹

¹ Lainausta on otettu kirjasta Shapiro & Balbirer 2000, 133.

Tulevaisuus on aina kiinnostanut ihmistä. Tulevaa kehitystä ja tapahtumia on yritetty ennustaa, kuitenkin ennustajien arvostus on kaikkina aikoina jäänyt vähäiseksi. Tässä tapauksessa täytyy erottaa toisistaan vakavat menneeseen tietoon ja arvioihin tulevaisuudesta perustuvat ennusteet, ja puhtaasti olettamuksiin jopa taikauskoon perustuvat ennustukset.

Ennustajien laatimista ennusteista voidaan esittää monenlaisia määritelmiä. Tässä muutama esimerkki: ennusteilla pyritään vähentämään tuntemattomiin tulevaisuuden tapahtumiin liittyvää epävarmuutta (Tervonen & Vartia 1981, 4). Ennustajan laatima ennuste on tulevaisuutta koskeva lauseke, jonka toteutumisen todennäköisyyttä pidetään suurena (Mannermaa 1985, 288). Ketteringin mukaan tulevaisuudesta kannattaakin olla kiinnostunut, koska siellä tulemme elämään loppuelämämme.

Ennusteet ja päätöksenteko

Päätökset voidaan karkeasti jakaa hyviin ja huonoihin. Päätöksenteossa parhaana pidetään sitä päätöstä, johon liittyvä tulevaisuus on edullisin (Vartia & Ylä-Anttila 1993, 18). Kansantaloudessa itsenäisiä päätöksentekijöitä, joiden päätökset vaikuttavat talouden toimintaan, ovat kotitaloudet, yritykset, ammattiliitot, voittoa tavoittelemattomat organisaatiot sekä kunnat ja maan hallitus (Estola 1996, 5).

Päätöksentekotilanteeseen liittyy eri vaihtoehtojen pohdinta: eri päätöksillä on erilaiset seuraukset ja ennen päätöksentekoa seuraukset selvitetään mahdollisimman tarkasti. Kansantaloustieteen yleinen tapa ajatella ihmisten (tai organisaatioiden) päätöksentekotilanteita on kuvata niitä hyötyjen (tulojen) ja haittojen (kustannusten) punnitsemisena (Estola 1996, 22). Hyödyt ja haitat kartoitetaan, ja katsotaan mitä kannattaa tehdä.

Päätökset joudutaan usein tekemään epävarmuuden vallitessa, ts. puutteellisin tiedoin. Syitä ja seuraamuksia ei tiedetä luotettavasti. Lisäinformaatiolla voidaan kuitenkin vähentää päätöksen tekemiseen liittyvää epävarmuutta. Ennusteet ovat osa tietopohjaa, jonka perusteella arvioidaan erilaisten päätöksien seuraamuksia sekä saadaan informaatiota päätöksenteon tueksi. Jos ennusteet ovat oikean suuntaisia voidaan siten saada aikaan parempia päätöksiä. Vastaavasti ennustevirheet voivat vaikuttaa haitallisesti päätöksentekotilanteessa. Päätöksentekijän on arvioitava kuinka suuren painoarvon antaa ennusteille ja niiden luotettavuudelle.

Talospoliittiset päätökset perustuvat myös osaksi talousennusteisiin. Päätöksenteon perustana ovat tiedot menneestä kehityksestä ja arviot tulevasta (Ranki 2000, 121). Talospolitiikan linjaa arvioitaessa on siis otettava huomioon käytettävissä olevat tiedot ja ennusteet, skenaariot, miten niihin on osattu reagoida ja mitä rajoituksia toimenpidevalikoimaan on kohdistunut (Ranki 2000, 121). Suuret ennustevirheet voivat vaikuttaa talospoliittisiin päätöksiin haitallisesti.

Kaikki talouden selitettävissä olevat ilmiöt syntyvät yksittäisten ihmisten tai ihmisryhmien (organisaatioiden) tekemistä päätöksistä. Mitä selvemmin jostakin päätöksestä erilaisille ihmisille koituvat hyödyt ja haitat voidaan ennakoida, sitä helpommin ihmisten päätöksentekoa voidaan ennustaa. Taloudessa havaitun ilmiön ennustettavuus riippuu siitä, kyetäänkö usean ihmisen ja organisaation samanaikaisia, toisistaan riippuvia tai riippumattomia, kyseiseen ilmiöön liittyviä päätöksiä ennustamaan (Estola 1996, 24-26).

Organisaatioiden ja ihmisten kykyä rationaaliseen päätöksentekoon on myös epäilty. Herbert Simon (ks. Simon 1976) toteaa ”rajoitetun rationaalisuuden teoriassaan”, että yksiköt eivät todellisuudessa pysty tekemään päätöksiä rationaalisesti, koska päätösten seuraamusten vaikutuksia ei tunneta, koska joudutaan käsittelemään myös arvoja eikä vain tosiasioita ja koska päätöksenteossa tehdään valintoja vain harvoista mahdollisista vaihtoehdoista. Näiden tekijöiden voi ajatella olevan myös esteenä sille, että ennustamisen tuloksia voisi käyttää hyväksi rationaalisesti.

Ennusteet ja informaatio

Informaation käyttäminen on keskeistä päätöksenteossa. Päätökset perustuvat tietoon, oli se sitten oikeaa tai väärää, tiedostettua tai tiedostamatonta. Kun tutkimuksissa on tarkasteltu päätöksenteossa käytettyä informaatiota, se on jaettu formaaliseen ja informaaliseen informaatioon. Formaalia informaatiota voi kutsua tiedostetuksi ja faktaperusteiseksi tosiasiatiedoksi. Informaalinen tieto on sen sijaan subjektiivista, tunteenomaista, jäsentymätöntä ja tiedostamatonta (ks. esim. Pihlanto 1988).

Ennusteisiin sisältyy aina myös informaalista tietoa, vaikka se usein esitetään formaalisena tietona. Suhtautumisessa ennusteisiin ja niiden hyväksikäyttöön päätöksenteossa liittyy päätöksentekijän informaalinen tieto. Ennusteiden tarkoitus on lisätä formaalisen informaation osuutta päätöksenteossa.

Päätöksentekijän mahdollisuudet hankkia täydellistä tietoa ovat rajalliset, koska informaation hankkimiskustannukset on pidettävä järkevässä suhteessa käytäntöön. Lisäinformaation hankkiminen merkitsee yleensä lisäkustannuksia (Vartia 1994, 45).

Ennuste on informaatiota, joka kohdistuu tulevaisuuteen. Ennustaja laatii tietoa tulevaisuudesta niille, jotka ovat siitä kiinnostuneita ja pitävät sen saamista tarpeellisenä. Ennustamiseen voi liittyä hyötyminen tiedoista, joita muilla ei välttämättä ole. Se helpottaa päätöksentekoa ja lisää mahdollisuuksia tehdä parempia päätöksiä kuin kilpailijat. Siksi ennustetiedoilla käydään myös kauppaa.

Ennusteinformaation hyväksikäyttämistä voidaan havainnollistaa uhkapelaamisella. Vetoja vastaanottava taho laskee kertoimet kohteiden odotettujen (ennustettujen) lopputulosten perusteella. Siihen vaikuttavat mm. joukkueiden aikaisemmat ottelut, loukkaantumistilanne, ottelun merkitys joukkueelle jne. Kohteita pelaava yrittää ennustaa paremmin otteluiden lopputulokset ja näin hyötyä rahallisesti paremmasta ennusteesta. Ennusteinformaation osuvuus ratkaisee kumpi hyötyy pelistä, pelaaja vai pelin tarjoaja. Uhkapeli perustuu ennustamiseen ja on siten osa inhimillistä toimintaa. Siihen liittyy olennaisesti riski häviöstä, mutta myös mahdollisuus voitosta. Se houkuttelee pelaamaan. Riskitekijöiden laskeminen ja ennakoiminen on tärkeä osa myös taloudellista kaupankäyntiä.

Tulevaisuuteen liittyvä informaatio on keskeisessä roolissa osakekaupankäynnissä. Pörssissä käytävää kauppaa ennustavat analyytikot, jotka antavat osto- ja myyntisuosituksia pörssissä olevien yhtiöiden osakkeista. Analyytikot tutkivat yritysten kehitystä ja arvioivat niiden kehitystä tulevaisuudessa. Oikea informaatio on osakekauppaa tekeväle elintärkeää, siksi analyytikkojen ja muulla tavalla saatavat tiedot ovat tärkeässä asemassa. Pörssikauppa perustuu suurelta osin osakkeiden kehityksen oletusarvoihin, osakkeiden arvo muodostuu osakkeen oletetusta kehityksestä tulevaisuudessa. Ennustetutkimuksen kannalta rahoitusmarkkinat ovat erityisen kiinnostava kohde, koska niillä

heijastuvat reaaliaikaisesti tulevaisuuden odotukset (Suomen Pankki, tutkimustiedoite 17.12.2001).

2.1.2. Skenaariot

Skenaario ei ole tulevaisuuden ennuste, vaan yksi vaihtoehtoinen kuvaus tulevaisuuden kulusta. Skenaariot auttavat hahmottamaan mahdollisia suuriakin muutoksia, joiden tapahtumisen todennäköisyys ei ole suuri. Uhkaskenaario (tai riskiskenaario) on mahdollinen kehityskulku arvio, jonka toteutumista pidetään ei-toivottuna. Sillä on se merkitys, että jos uhkakuva toteutuu, sitä on ehditty pohtia ja varautua, jolloin uhkan tuhot jäävät pienemmiksi.

Vaihtoehtoisissa skenaarioissa voidaan hahmotella erityyppisiä riskejä, kun varsinainen ennuste sisältää arvion kullakin hetkellä todennäköisimmälle kehityskuvalle taloudellisille muuttujille (Suhdanne 2/2002, 82). Skenaarioiden käyttöä ennustetyössä voidaan perustella sillä, että samoihin lukuihin voidaan päätyä eri syistä, siksi perustelujen ja skenaarioiden julkaiseminen voisi auttaa päätöksen teossa (Pehkonen 2002).

Skenaariot voidaan ymmärtää eräänlaisiksi tulevaisuuden käsikirjoituksiksi. Skenaariot eivät ole varsinaisia ennusteita, koska skenaarioiden laatija ei väitä niitä toteutuviksi. Skenaariolle voidaan kuitenkin joskus esittää todennäköisyyksiä. Hyödyllisyys perustuu skenaarioiden muodostamaan kokonaiskuvaan, ja totuus voi olla jossain niiden väli-maastossa (Lammi 1996).

Skenaarioille on tyypillistä, että ne kuvaavat kvalitatiivisesti sitä, millaiseksi tulevaisuus saattaa muodostua, eivätkä ne pyri numeraaliseen tarkkuuteen. Skenaarioilla voidaan suorittaa niiden epävarmuustekijöiden kartoittaminen, joilla on esimerkiksi kilpailun kannalta merkittävimmät seuraukset (Uotila 1993, 223).

Skenaario on tapa kertoa tulevaisuuden vaihtoehtoista systemaattisella tavalla. Se on kertomus, joka sisältää halutun tai vältettävän tulevaisuuden kuvauksen ja sen perustelut sekä kuvauksen siitä, miten kuvattu vaihtoehto ajatellaan olevan saavutettavissa tai vältettävissä. Se on siis samalla tulevaisuuden tekemisen käsikirjoitus. Skenaario sanalla on tarkoitettu myös vaihtoehtoisia ennusteita.

Taloudellisen skenaarion esimerkkinä käytän ETLAn julkaisemia vaihtoehtoisia kehityskulkuja Yhdysvaltoihin 11.9.2001 kohdistuneiden terrori-iskujen jälkeen. Ennen iskuja tehty ennuste (Suhdanne 3/2001) muuttui tapahtumien vuoksi seuraavasti:

Vaihtoehto 1: *Shokki jää lyhytaikaiseksi.* Ei synny laajempaa kansainvälistä konfliktia. Taloudenpitäjät pelästävät etenkin Yhdysvalloissa, mutta tointuvat melko nopeasti tilanteesta. Kotitalouksien säästämisaste nousee tilapäisesti ja palautuu pian ennalleen. Raakaöljyn hinta nousee hieman. Vaikutukset ovat vähäisiä. Maailmantalouden näkymät pysyvät lähellä ETLAn uuden suhdanne-ennusteen (2001/3) perusvaihtoehtoa. Yhdysvaltain ja muun maailman suhdannepohja tosin siirtyy hieman eteenpäin. Myös vaikutukset Suomeen ovat vähäisiä.

Vaihtoehto 2: *Shokki on pitkävaikutteinen.* Terrori-isku nostaa kansainvälistä jännitystä. Yhdysvaltain ja muun maailman taloudenpitäjät muuttavat käyttäytymistään pidemmäksi aikaa varovaisempaan suuntaan. Säästämisaste jää korkeammalle tasolle useaksi vuodeksi. Raakaöljyn hinta nousee yli 30 dollariin tynnyriltä noin puolen vuoden ajaksi,

mutta palautuu ensi kevään jälkeen. Dollari heikkenee jonkin verran enemmän kuin Suhdanne-ennusteessa arvioitiin. Kokonaistuotannon kasvu hidastuu pidemmäksi aikaa Yhdysvalloissa, Euroopassa ja muualla maailmassa. Kuluttajien ja yrittäjien käyttäytyminen muuttuu pysyvämmiin varovaisemmaksi, vaikka talouspolitiikan avulla pyritään parantamaan taloustilannetta. Kotitalouksien säästäminen lisääntyy ja yksityisen kuluksen kasvuvauhti alenee. (www. etla.fi 13.9.2001 Helsinki)

ETLAn julkaisemat skenaariot talouden kehityksen tulevaisuudesta Yhdysvaltoihin kohdistuneiden terrori-iskujen jälkeen ovat vaihtoehtoisia tulevaisuuden kuvauksia. Molemmat vaihtoehdot voivat toteutua. Molempiin varautuminen muodostaa kokonaiskuvan tulevaisuuden kulusta. Yhdessä ne kertovat, että talouden kehitykseen liittyy huomattavaa epävarmuutta, eikä kumpikaan vaihtoehto ole poissuljettu. Ennustaminen on siis erityisen vaikeaa tällaisessa tilanteessa. Skenaarioiden käyttö on lisääntynyt viime aikoina ennustetyössä.

2.1.3. Varautuminen

Ennusteita julkaistaan säännöllisesti riippumatta siitä miten talous kullakin hetkellä kehittyy. Kun taloudessa menee hyvin, noususuhdanteen aikana, ei ennusteita julkisesti kritisoida, vaikka ne eivät toteudu. Toista on, jos taloudelliset ongelmat yllättävät ilman että niihin oltaisiin osattu varautua. Silloin asetetaan kyseenalaiseksi koko ennustejärjestelmän tarpeellisuus. Kuitenkin olisi yhtä tärkeätä varautua sekä tuotannon kasvuun, että laskuun.

Varautuminen tarkoittaa ennakoivaa toimintaa nykyhetkessä tulevaisuuden arvioiden pohjalta toteutettuna. Varautumisen yhteydessä mietitään toimenpiteitä, jotka joko tiettyssä tulevaisuuden tilanteessa suoritettuna tai etukäteen valmisteltuna tekisivät tulevan tilanteen miellyttävämmäksi (Vartia 1994, 43). Varautumistoimenpiteillä pyritään sopeutumaan tuleviin muutoksiin, jolloin ennakoitu tilanne voidaan kohdata paremmissa asemissa kuin ilman toimenpiteitä.

Laajemmin varautuminen käsittää kaikki ne toimenpiteet, jotka on suoritettu etukäteen, jotta tilanne olisi miellyttävämpi ongelmien kohdatessa. Varautumiskeinoja ovat mm. vakuuttaminen, varastointi, riskien hajauttaminen, mahdollisten ongelmatilanteiden läpikäynti ja joustavuutta lisäävien toimintatapojen omaksuminen (Vartia 1994, 44).

Samalla tavalla kuin informaation hankkiminen, myös varautuminen aiheuttaa lisäkustannuksia. Joissakin tapauksissa varautumiskustannukset ovat nimenomaan informaation hankkimiskustannuksia: hankitaan esim. konsulttien avulla tarkempaa tietoa uhkakuviasta (Vartia 1994, 46). Varautuminen voi tarkoittaa myös tuotannon suuntaamista ja uusien (korvaavien) kauppakumppanien etsimistä.

Talouspolitiikassa elvyttävien toimenpiteiden sarja olisi aloitettava ennen kuin taloudellinen laskusuhdanne ehtii alkaa. Jos ennakoivia toimenpiteitä ei ole tehty, joudutaan ne tekemään vallitsevan laskusuhdanteen aikana. Silloin niiden toteuttaminen on vaikeampaa. Esimerkiksi Suomen suuren laman osalta on esitetty eriäviä mielipiteitä siitä, milloin markan devalvaatio olisi pitänyt toteuttaa. On katsottu, että elvyttävänä toimenpiteenä devalvaatiopäätös olisi tullut tehdä aikaisemmin kuin marraskuussa 1991, jolloin esimerkiksi työttömyyden kasvu olisi jäänyt huomattavasti pienemmäksi (ks. Kukkonen 1997, 48-51). Vahvan markan politiikka perustui osaksi odotuksiin (ennusteisiin), jotka jälkikäteen osoittautuivat vääriksi.

Varautumistoimenpiteen yhtenä esimerkkinä käytän vakuutus sopimusta. Vakuutus tarkoittaa sopimusta, jolla vakuutuksenantaja sitoutuu vakuutusmaksua vastaan maksamaan vakuutuksenottajalle vakuutustapahtuman (kuolema, tapaturma, taloudellinen vahinko jne.) sattua korvausta vakuutusmäärän saakka. Vakuutuksia otetaan ennakoitujen vaarojen (riskien) perusteella. Katsotaan, että kannattaa maksaa pyydetty summa siitä, että uhkan toteutuessa saa korvauksen aiheutuvista kustannuksista, eikä itse joudu maksamaan niitä. Tulevaisuuden ennakoiminen vaikuttaa siihen miten ja kuinka paljon vakuutuksia halutaan ottaa. Jos riski jossain uhkatekijässä kasvaa, varaudutaan siihen luonnollisesti enemmän.

Epävarmuus ja riski

Varautumistoimenpiteisiin liittyy läheisesti riskiltä suojautuminen. Riski kuuluu aina taloudelliseen toimintaan: usein joku voittaa kun toinen häviää. Yksinkertaistetusti riski voidaan käsittää tappion mahdollisuudeksi. Riskeihin varautuminen perustuu arvioihin tulevasta kehityksestä (talousennusteisiin).

Epävarmuus liittyy riskiin, koska riski on joko täysin odottamaton tapahtuma tai sen tapahtumisen todennäköisyys ei ole suuri. Päätöksentekoon liittyvä epävarmuus johtuu osaksi siitä, että päättämiseen liittyvät riskit ovat epävarmoja.

Riskit esiintyvät monella eri tavalla taloudessa. Riski on uhkayritys, johon liittyy tappionvaara, mutta myös voiton mahdollisuus. Se voidaan ottaa tietoisesti kun tavoitellaan suurempia voittoja: esimerkiksi osakesijoittamisessa päätettäessä kuinka suuri tuotto halutaan päätetään myös siihen liittyvä riskitaso. Mitä suurempia tuottoja tavoitellaan, sitä suurempi riski hyväksytään. Pienellä riskillä saadaan varmemmin pienet voitot kuin suurella riskillä suuret voitot. Tiedostomaton riski liittyy tahdosta riippumatta talouteen, jota voidaan vain yrittää hallita eri menetelmillä.

Taloustieteen rahoitusteoriassa riski voidaan määritellä epävarmuuden käsitteen avulla. Epävarmuutta esiintyy, kun ei tiedetä varmasti mitä tulevaisuudessa tulee tapahtumaan. Riski on epävarmuus, jolla on merkitystä, koska se vaikuttaa ihmisten käyttäytymiseen. Riski tilanne on aina epävarma, mutta epävarmuutta voi esiintyä ilman riskiä. Tilannetta voidaan havainnollistaa esimerkiksi: pidät juhlat, joihin kutsut 12 vierasta. Arvioit, että 10 kutsutuista saapuu paikalle - mutta on epävarmaa, että kaikki 12 saapuvat tai että vain 8 saapuu. Riski esiintyy vain, jos saapuvien lukumäärä vaikuttaa suunnitelmiisi juhlista (esim. kuinka paljon ruokaa on varattava). Jos se ei vaikuta, niin esiintyy vain epävarmuus, eikä riskiä. Monissa riskitilanteissa tulokset voidaan jakaa voittoihin ja tappioihin (Bodie & Merton 2000, 256).

Riskiä voidaan siirtää kolmella tavalla: suojautumalla, vakuuttamalla ja hajauttamalla. Suojautuminen on toimenpide, joka vähentää tappion mahdollisuutta ja samalla se merkitsee myös luopumista suuremman voiton mahdollisuudesta. Esimerkiksi viljan viljelijä sopii viljan myynnistä ennen sadonkorjuuta sovittuun hintaan. Näin viljelijä suojautuu mahdolliselta hinnan laskulta, mutta myös menettää voiton mahdollisuuden jos hinnat nousevat. Vakuuttamisessa maksetaan maksu vakuutuksesta, jotta vältetään tappiot. Ostamalla vakuutuksen korvaat varman tappion (vakuutusmaksun) mahdollisuudesta suurempaan tappioon, jos sinulla ei ole vakuutusta. Hajauttaminen tarkoittaa monien riski kohteiden pitämistä, sen sijaan että kaikki olisi keskitetty yhteen sijoitukseen. Siksi hajauttaminen vähentää yhden sijoituksen riskialttiutta. (Bodie & Merton 2000, 265-266)

Talousennusteilla pyritään vähentämään tulevaisuuteen liittyvää epävarmuutta. Koska epävarmuutta ei täysin voida poistaa ennusteita tekemällä, esiintyy taloudessa aina myös riski. Varautuminen riskiin riippuu tulevaisuuden ennakoidusta kulusta, mihin kannattaa ja voidaan ylipäättänsä etukäteen varautua.

Ennusteet kertovat, mitä tulevaisuudessa tulee tapahtumaan todennäköisesti, jos mitään yllättävää ei tapahdu. Riskit ovat tapahtumia, joiden toteutumisen todennäköisyys ei ole suuri. Sen vuoksi riskienkartoittaminen on lähempänä skenaarioiden laatimistyötä, kun varsinaista ennustetoimintaa. Epävarmuuden lisääntyessä taloudellisessa kehityksessä tapahtuu riskien lisääntymistä. Kun ei tiedetä, mitä varmasti tulee tapahtumaan voi tapahtua ikäviä yllätyksiä. Mitä suurempi epävarmuus, sitä suurempi riski.

Kansainvälisen talouden riskeiltä on luonnollisesti vaikea suojautua. Rantalan (1997, 76) mukaan talouspoliittinen suojautuminen edellyttää päätöksentekijöiltä tehokkaita ja joustavia talouspoliittisia välineitä sekä mahdollisimman oikeaa näkemystä tulevasta tapahtumain kulusta, johon välineillä on varauduttava. Talousennusteiden osuvuus on keskeistä suojaavan talouspolitiikan toteuttamisessa. Kuitenkin useasti kansainvälisen talouden häiriöihin on talouspolitiikassa kyetty reagoimaan vasta jälkikäteen, jolloin se on ollut jo myöhäistä (Rantala 1997, 76).

Riskienhallinta

Koska riskiä ei voida kokonaan poistaa taloudellisesta toiminnasta, sitä pyritään hallitsemaan. Riskienhallinta voidaan käsittää varautumistoimenpiteeksi ja siten se liittyy läheisesti talouden ennustamiseen. Lisääntyvien riskien maailmassa on kehitetty uusia menetelmiä, joilla riskejä voidaan hallita.

Riskienhallinta (risk management) ja riskianalyysi sai alkunsa 1930-luvulla Yhdysvalloissa, kun vakuutuksenottajat alkoivat kiinnostua maksamistaan vakuutusmaksuista ja alkoivat kehittämään riskiensä hallintaa (Berg 1994, 18-19). Nykyään riskienhallinta on olennainen osa jokaisen suuren yrityksen toimintaa ja siihen on kehitelty uusia menetelmiä (mm. value-at-risk-lähestymistavat, Jorion 1997).

Berg (1994, 43) määrittelee riskinhallinnan seuraavasti: kokonaisnäkemys olemassa olevista vaaroista ja järjestelmällinen tutkimus siitä, miten niistä aiheutuvat menetykset voidaan minimoida, sekä tähän tutkimukseen perustuva edullisimpien hallintakeinojen valitseminen ja toteuttaminen.

Riskien hallinnassa *strategiset riskit* aiheutuvat olennaisista muutoksista talouden tai politiikan toimintaympäristössä. Neuvostoliiton hajoaminen ja siihen liittyvät prosessit merkitsivät poliittista muutosta, jolla oli vaikutusta yritysten liiketoimintaympäristöön. Esimerkiksi Neuvostoliiton (kommunismin) uhkan nopea häviäminen 1980-luvun lopulla johti asteittaiseen puolustusvoimien vähentämiseen (Yhdysvalloissa), vaikuttaen suoraan sotateollisuuteen. Näiltä riskeiltä on vaikea suojautua. Toimintaa hajauttamalla kauppalinjojen ja valtioiden mukaisesti voidaan suojautua yksittäisiltä suurilta riskeiltä (Jorion 1997, 4).

Eräs strategisen riskin muoto on *maariski* (käytetään myös käsitettä poliittinen riski). Maariski voidaan määritellä yrityksen investointipäätöksen näkökulmasta riskiksi, joka aiheutuu kansainvälisen hankkeen kohdemaasta vaikuttaen hankkeen kannattavuuteen. Maariskit määritellään kohdemaan taloudellisista, poliittisista tai kulttuurisista erityis-

piirteistä syntyviksi vaikutuksiksi yrityksen ulkomaankauppatoimintoihin. Maariskienhallinta perustuu kohdemaasta hankittavaan maatutkimukseen, jota voidaan tehdä itse tai käyttää esim. ulkopuolisten asiantuntijoiden laatimia riskiluokituksia (Sillanpää 1999).

Monien riskien taustalla on olosuhteiden muutos. Esimerkiksi poliittisessa kehityksessä olosuhteet aiheuttavat painetta poliittisille päätöksentekijöille muuttaa instituutiota, joka tapahtuu lakeja ja sääntöjä muuttamalla. Esimerkiksi voidaan kieltää jonkin raaka-aineen käyttö tai tiettyjen tuotteiden valmistus (Berg 1994, 41). Institutionaalisten muutosten ennustamista käsitellään tarkemmin luvussa 3.4.

Tärkeää on huomata, että yritykset seuraavat kansainvälisen talouden kehitystä riskienhallinnan näkökulmasta: suhdanne-ennustaminen liittyy enemmän odotettuun todennäköiseen kehitykseen (ennustetoiminta). Vaihtoehtoisilla skenaariolla voidaan suorittaa riskienkartoitusta, jos niin halutaan tehdä. Voidaan myös kysyä, kuuluuko riskienhallinta toiminta perinteiseen suhdanne-ennustamiseen?

2.2. Talousennusteiden laatiminen

Virallisen ennustetoiminnan alettua toisen maailmansodan jälkeen on ennustelaitoksien lukumäärä kaiken aikaa kasvanut Suomessa, mitä voi pitää osoituksena ennusteiden kasvavasta merkityksestä ja kysynnästä. Viime aikoina kehitys on kulkenut vielä siihen suuntaan, että yhä useammat tahot haluavat esittää ennusteensa julkisesti. Lisääntyneen ennusteinformaatiotulvan vuoksi on tarpeen tietää miten ennusteet itse asiassa laaditaan. Siten voidaan arvioida niiden luotettavuutta ja mahdollisia ongelmia paremmin.

Talousennusteiden keskeisiä menetelmiä ovat erilaiset ekonometriset mallit ja asiantuntijoiden esittämät arviot. Lisäksi ennusteissa käytetään hyväksi tietoa, jota kerätään yleisiä mielialoja kuvaavilla erilaisilla tiedustelumenetelmillä. Ennusteissa käytettävää tietoa sisältyy myös taloudellisiin tilastoihin ja taloutta kuvaaviin indikaattoreihin. Ennustamisessa käytetään hyväksi aikaisempia ennusteita ja mm. kansainvälisiä talouden tunnuslukuja ja arvioita.

Menetelmiä yhdistämällä saadaan kokonaiskuva, johon tulevaisuuden arvio perustuu. Eri tutkimuslaitoksissa painotetaan eri tavalla eri menetelmiä, mikä osaltaan selittää ennusteiden eroavaisuuksia. Seuraavassa esitetään lyhyesti eri ennustemenetelmät ja niiden käyttäminen muodostettaessa kokonaistaloudellisia suhdanne-ennusteita.

2.2.1. Ekonometriset mallit

Talousennusteet laaditaan usein tilastollisin ja matemaattisin menetelmin käyttäen aineistona historiatietoja, nykytilannetta kuvaavaa tilastotietoa ja tulevaisuuden odotuksia, joita kuvataan muuttujilla. Ekonometrisiin malleihin perustuvat kokonaistaloudelliset ennusteet ovat lisääntyneet viime vuosikymmenien ennustetyössä. Ekonometria perustuu talousteoriaan, matematiikkaan ja tilastotieteeseen.

Ekonometrisessa tutkimuksessa talousteoria siirretään ensin matemaattiseen muotoon, jonka jälkeen mallin parametrit estimoidaan (arvioidaan) empiirisestä aineistosta. Ekonometrinen malli sisältää käyttäytymisyhtälön lisäksi oletukset virhetermin käyttäytymisestä. Virhetermin tarkoitus on ottaa huomioon satunnaisuuden, puuttuvat muuttujat

sekä selitettävien muuttujien mittausvirheen. Mallin avulla voidaan selvittää tuntemattomien muuttujien käyttäytymistä, sekä muodostaa ennusteita taloudellisten muuttujien kehityksestä (Pehkonen 2001).

Ekonometriset mallit perustuvat menneisyyttä kuvaaviin tilastoihin ja ne ovat lähinnä määritelmiin, identiteetteihin ja menneeseen käyttäytymiseen perustuvia malleja. Lisäksi mukana on oletuksia talouspolitiikasta ja muista tekijöistä eli mallin ulkopuolista informaatiota (Lammi 1996).

Ekonometrisia matemaattisia malleja voidaan jakaa monella tapaa. Konttisen (1986, 13-18) mukaan ekonometriset suhdanne-ennusteet sisältävät mm. seuraavia menetelmiä:

1) Ekonometriset kokonaistaloudelliset mallit

- käyttö lisääntynyt viime vuosikymmeninä.
- tunnusomaista mallikoon kasvu eli sisältävät useampia muuttujia.
- Suomessa suhdanne-ennusteiden apuvälineiksi 1970-luvulla.

2) Useimpien ennusteiden rinnakkaiskäyttö

3) Aikasarja-analyysi

- perinteet ulottuvat varsin pitkälle.
- sisältävät tietoja talouden muuttujien välisistä suhteista (esim. regressioanalyysi).
- mm. Box-Jenkins -metodiikka.

Yleinen ennustemalli voi sisältää seuraavia tiedonkeruumenetelmiä:

1. Tilastot, tiedot menneestä kehityksestä

- Kertovat suhteellisen luotettavaa tietoa, joka kuitenkin vanhenee nopeasti.
- Sisältävät yleensä kolmenlaista data-aineistoa: a) Aikasarja-aineisto = tietyllä aikavälillä. b) Poikkileikkausaineisto = tietyssä ajankohdassa. c) Yhdistetty aikasarja- ja poikkileikkausaineisto.

2. Kyselyt

- Tutkimustiedusteluilla saadaan tietoa, jota voidaan edelleen jalostaa ekonometristen mallien avulla.
- Esimerkiksi barometrit sisältävät taloudesta kertovia mielialoja ja mielipiteitä.

3. Tilannearviot

- Asiantuntijat esittävät talouden kehityksestä tilannearvioita, joita voidaan soveltaa ennustetyössä.
- Muuttuvien ja satunaisten tekijöiden havaitsemisessa on asiantuntijoilla keskeinen asema.

Kokonaistaloudellisten makromallien vaikutus ennusteihin vaihtelee eri ennustelaitoksissa merkittävästi. Makromalli tarkoittaa mallia, jossa on mukana mahdollisimman monta talouteen vaikuttavaa tekijää. Sen avulla voidaan ennustaa talouskehitystä, jos yksi tekijöistä muuttuu.

- *Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksessa* (ETLAssa) talouden ennustamisessa käytetään useita malleja ja laskentajärjestelmiä. Kotimaan talouden ennustamisessa apuna ovat muun muassa Etlan kokonaistaloudellinen malli, toimialaennustemalli, aluetalouksien ennustemalli sekä kansantalouden pitkän aikavälin kasvumahdollisuuksien arviointiin soveltuva malli. Kansainvälisen talouden ennusteet tehdään englantilaisella NIGEM-mallilla. (www.etla.fi/finnish/forecasts/)
- *Suomen Pankin* ennustelukuihin vaikuttaa makrotaloudellinen BOF-malli.
- *Palkansaajien tutkimuslaitoksessa* ei ole lainkaan käytössä kokonaistaloudellisia malleja. Käytössä on kuitenkin ns. pöytälaatikkomalleja, joilla kuvataan ennustelukuja (Sauramo 2001).
- *Valtiovarainministeriössä* on käytössä ns. KESSU- malli, jota käytetään myös budjetin laadinnan yhteydessä.

Ekonometristen mallien käyttämisestä voidaan löytää sekä hyviä että huonoja puolia. Mallien positiivisia vaikutuksia ovat, se että mallilla helpotetaan laskentatyötä, ja se että mallilla voidaan helposti kertoa, mihin laskentakehikkoon tulos perustuu. Lisäksi malli pakottaa eri osat konsistenteiksi. Edellyttäen, että malli on rakennettu umpeenmeneväksi on mikä tahansa ratkaisu myös konsistentti kokonaisuus, ts. osat ja kokonaisuus ovat järkevässä suhteessa toisiinsa (Leppä 1993). Mallien huono puoli on se, että ne eivät ota huomioon satunaisia tekijöitä. Mallit eivät ota huomioon esimerkiksi ihmisten käyttäytymisen muutoksia (Leppä 1993). Lisäksi malleihin ei voida jäljittää epänormaalia kehitystä. Muutoksien havaitseminen on siksi vaikeaa. Mallien käyttö voi viedä harhapoluille, koska jokainen ennustetilanne on ainutkertainen.

2.2.2. Asiantuntijoiden esittämät arviot

Talouden eri osa-alueiden asiantuntijoiden näkemyksiä yhdistämällä ja sovittelemalla koottu näkemys on eniten käytetty ennustemenetelmä. Tässä menetelmässä asiantuntijat esittävät arvioitaan talouden eri alueilta ja osatekijöistä. Arvioita yhdistämällä pyritään saamaan eräänlainen yleisnäkemys talouden kehityksestä.

Asiantuntijoiden esittämät arviot perustuvat käytettävissä olevaan tietoon ja siitä tehtyihin johtopäätöksiin. Kaikilla on siis periaatteessa samat tiedot käytävissä, mutta siitä tehdään erilaisia johtopäätöksiä. Matemaattisia malleja ja asiantuntija-arvioita voidaan myös yhdistää esimerkiksi siten, että luodaan mallilla ennuste, josta pyydetään asiantuntijoiden arvioita.

Ennusteiden laatiminen on pohjimmiltaan inhimillistä toimintaa. Asiantuntijoiden esittämät arviot eivät ole täysin objektiivisia. Subjektiiiviset näkemykset voivat heijastua ennusteisiin. Lisäksi asiantuntijat muodostavat enemmän tai vähemmän kiinteän ryhmän, jossa esiintyy ns. yleisiä käsityksiä, jotka puolestaan vaikuttavat ennusteisiin. Ryhmässä on vaikea esittää poikkeavia näkemyksiä (Leppä 1993).

Taloustieteen teorian mukaan ihminen toimii rationaalisesti hyötyään maksimoiden. Viime aikoina tutkimuksissa on lisääntynyt näkemys ihmisen epärationaalisesta toiminnasta. Perusteluja epärationaaliseen käyttäytymiseen on haettu mm. psykologiasta (käyttäytymistieteet). Järjen lisäksi myös tunteet vaikuttavat taloudellisessa toiminnassa. Tämä on havaittu osakemarkkinoilla, kun on tutkittu ihmisten sijoittamiskäyttäytymistä (ks. esim. Belsky & Gilovitch 2000). On selvää, että tunteet vaikuttavat yhtä lailla myös muussa taloudellisessa toiminnassa, myös suhdanne-ennustamisessa. Esimerkiksi poliittiset ideologiat ovat vahvasti tunnepitoisia ja ne voivat vaikuttaa ennustajan näkemykseen talouden kehityksestä.

Inhimilliset tekijät saattavat selittää osaksi ennustevirheitä, vaikka sitä on vaikea todistaa. Kannattaa kuitenkin ottaa huomioon se, kun talousennusteita ryhdytään tutkimaan. Ei ole olemassa objektiivista ennustetta, joka perustuu pelkkään faktatietoon, vaan aina informaatiota joudutaan käsittelemään subjektiivisesti.

Asiantuntijoiden arviot tuovat ennusteisiin lisän, joka ottaa huomioon myös satunaiset tekijät ja muutokset toimintaympäristössä. Asiantuntijat voivat esittää ja havaita muutoksia myös esimerkiksi poliittisessa kehityksessä. Sitä informaatiota ei voida saada malleista tai tilastoista. Yleensä ennusteissa lähdetään kuitenkin siitä oletuksesta, että institutionaalinen toimintaympäristö pysyy muuttumattomana ennustehorisontilla.

2.2.3. Informaatio ennusteiden perustana

Ennustamisen pohjana käytetään erilaisia tietoja talouden kehityksestä. Käytettävä informaatio on kaikille samaa, mutta sitä voidaan painottaa eri tavalla. Informaation osuus on keskeistä hyvin talousennusteiden tekemisessä.

Tilastot antavat luotettavaa tietoa esimerkiksi ulkomaankaupan suuruudesta ja tason vaihteluista. Tilastoihin pohjautuen voidaan esittää arvioita kaupankäynnin kehityksestä ja havaita muutoksia, joita taloudessa tapahtuu. Tilastotkin ovat tosin puutteellisia ja kertovat informaatiota vain menneisyyden kehityksestä.

Tulevaisuuden odotuksista kerätään paljon informaatiota erilaisilla kyselymenetelmillä. Tietoa hankitaan sekä talouden asiantuntijoilta että käytännön toimijoilta. Seuraavassa eräitä esimerkkejä kyselyistä:

Suhdannetiedustelut. Yritysten suhdannetiedustelut käyttävät mielipidetiedustelujen tekniikkaa selvittääkseen yritysjohtajien näkemyksiä taloudellisesta tilanteesta, lähimenneisyyden muutoksista ja lähiajan odotuksista. Keskeisiä ovat joko odotuksia tai suunnitelmia koskevat kysymykset. Suhdannetiedusteluilla on ensisijaisesti etsitty suhdannevaihteluiden käännepisteitä. (Lammi 1996)

Suhdannetiedustelut eli barometrit mittaavat yritysjohtajien ja kuluttajien taloudellisia mielialoja ja odotuksia. Suomessa niitä tekevät mm. Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliitto, Suomen Yrittäjät ja Tilastokeskus. Barometreilla voidaan saada selville eri talouden toimijoiden oletuksia talouden kehityksestä. Esimerkiksi yritysjohtajien esittämät arviot heijastuvat enemmän tai vähemmän investointipäätöksiin, millä on merkitystä kotimaisen kysynnän kannalta.

Teollisuuden suhdannebarometri. Näissä osa kysymyksistä koskee vallitsevaa tilannetta (esim. tuotanto, tilaukset, tilaukset jne.). Suhdannebarometri on osaksi ennuste, koska kysymyksessä oleva vuosineljännes tai kuukausi ei ole vielä päättynyt tiedustelua tehtäessä. Lisäksi kysytään tulevaisuuden odotuksia ja suunnitelmia (Lammi 1996).

Viime vuosina on EU kehittänyt yhdenmukaisen suhdannetiedustelujärjestelmän, johon Suomessa kuuluvat Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliiton suhdannebarometri sekä Tilastokeskuksen julkaisema kuluttajabarometri.

Indikaattorit. Tiedustelujen antamista aikasarjoista voidaan rakentaa erilaisia leading-indikaattoreita monilla eri tavoilla joko yksinään tai yhdistettynä muihin tietoihin. Esimerkkinä voidaan mainita teollisuuden luottamusindikaattori. Suhdanneindikaattorilla

pyritään muodostamaan mielenkiinnon kohteina oleville muuttujille niiden tulevaa kehitystä ennakoivia tai niiden kanssa samassa suhdannevaiheessa olevia tai niiden suhdannekehitykseen nähden myöhästyviä indikaattoreita (Konttinen 1986).

On olemassa paljon muitakin väyliä hankkia tietoa. Seuraavassa esitellään muutamia mahdollisuuksia tiedon hankkimiseen. Yritysten osakkeiden hintakehitystä kuvaavat **arvopaperimarkkinat** heijastavat yleisiä odotuksia talouden kehityksestä. Suuret vaihtelut ennakoivat myös kokonaistaloudellisia muutoksia (esim. teknologiapörssin lasku keväällä 2001). Suurien yritysten merkitys koko kansantaloudelle on lisääntynyt viime vuosina (Suomessa erityisesti Nokia). **Suuryritysten tilinpäätösanalyysit** tarjoavat tietoa yrityksen tilasta ja kasvuodotuksista. Myös muitten julkaisemat **suhdanneennusteet** ovat tiedon kannalta tärkeitä. Aikaisemmat suhdanne-ennusteet tarjoavat ajankohtaista tietoa talouden kehityksestä. Näitä tietoja pystytään hyödyntämään myöhemmissä ennusteissa. Tärkeää on myös seurata mitä kansainvälisessä taloudessa tapahtuu, erilaiset **kansainvälisen talouden mittarit** sisältävät tätä informaatiota. Erityisesti Yhdysvaltojen talouskehitys heijastuu suoraan myös Suomeen.

Ennustajasta itsestään riippuu, mitä tietoa hän painottaa ennusteissaan. Hyvä ennustaja osaa lukea ja tulkita sekä yhdistellä tietoa muodostaen siitä arvion tulevaisuuden kehityksestä. Voidaan esimerkiksi esittää, että suhdannekyselyitä enemmän painottamalla saisi laadittua parempia ennusteita. Suhdannetiedustelut ja niiden pohjalta laadittavat suhdanneindikaattorit ovat suora yhteys yrityksiin ja kuluttajiin, joiden vuorovaikutus määrää talouden suunnan (Tsupari & Urrila 2002). Kyselyillä saadaan tietoa vallitsevan tilanteen lisäksi myös lähiaikojen kehityksestä. Tieto on keskeistä koko kansantalouden kehitystä arvioitaessa. Sitä ei saa tilastoista. Suhdanne-tiedustelut sisältävät inhimillisiä odotuksia talouden kehityksestä, joka on entistä tärkeämpää taloudessa. Perinteiset ennustelaitokset perustuvat taloudesta kerättäviin numerotietoihin, suhdannetiedustelujen vaikutus ennusteisiin on vähäisempi. Suhdanneindikaattorit kuvaavat kuitenkin vain pientä osaa taloudesta (esim. TT teollisuutta, TK kuluttajia jne.). Kokonaistaloudellinen ennustaja yhdistää erilaista informaatiota konsistentiksi kokonaisuudeksi. Odotusinformaatiota käytetään hyväksi painoarvolla, jonka ennustaja katsoo niillä olevan.

2.3. Miksi suhdanne-ennusteita tehdään?

Taloudellisten ennusteiden tekemiselle on olemassa monenlaisia perusteita. Ennusteita käyttäville taloudelliselle toimijoille on erilaisia käyttötärpeita ennusteille. Ennusteita tekeillä laitoksilla on myös omia tavoitteita ennusteiden julkaisemisella. Näiden intressien havaitseminen on hyvä tunnistaa, kun perehdytään ennusteisiin. Seuraavassa on esitelty muutamia keskeisiä perusteita sille, miksi talousennusteita laaditaan. Tavoitteena ei ole ainoastaan tulevaisuuden mahdollisimman tarkka ennustaminen. Tarkoituksia voidaan luetella seuraavasti:

1) Talouden toimijat tarvitsevat ennusteita päätöksenteon pohjaksi.

- Talousennusteita tarvitaan mm. seuraavissa toiminnoissa: talouspolitiikan muotoilu, yleinen talouspoliittinen keskustelu, yritysten ja muiden instituutioiden budjetointi ja markkinointi.

2) Talouden valmistelun ja suunnittelun pohjaksi tarvitaan ennusteita.

- Ennusteita tarvitaan esimerkiksi talouspolitiikan valmistelussa, muotoilussa ja suunnittelussa, ja niistä keskustelussa. Samat tarpeet liittyvät yritystoimintaan.

3) *Osallistuminen talouspoliittisen keskusteluun.*

- Ennusteen julkaiseminen on talouspoliittinen puheenvuoro. Ennustelaitokset käyttävät puheenvuoron ja pääsevät sitä kautta osallisiksi talouspolitiikan kehityksen suunnitteluun. Eri ennustelaitoksien sidosryhmien erilaisuus näkyy siinä, millaisia puheenvuoroja halutaan käyttää.

4) *Ennusteesta on hyötyä taustayhteisölle.*

- Eri ennustuslaitoksilla on erilaisia taustayhteisöjä tukemassa toimintaa (esim. palkan-saajajärjestöt). Myös ne tarvitsevat erilaista tietoa talouden kehityksestä.

5) *Taloudellisen kehityksen seuranta osana ennusteprosessia.*

- On tärkeää seurata, mitä taloudessa tapahtuu. Ennustetyö on osa tällaista seurantatoimintaa. Taustatyöhön kuuluu myös huolellinen taaksepäinkin katsova analyysi. Seuranta on hyödyllistä talouspolitiikasta päättävillä yrityksillä ja kotitalouksilla.

6) *Lähtökohtia tiedotusvälineille, virkakoneistolle ja opetukselle.*

- Esimerkiksi tiedotusvälineet tarvitsevat informaatiota ja tutkimustuloksia siitä, mihin talous on menossa. Ennusteet ovat hyödyllistä luettavaa ja sisältävät paljon informaatiota, josta on hyötyä taloudesta kiinnostuneille tahoille (Kotilainen 2000, Sauramo 2001).

2.4. Suhdanne-ennusteiden sisältö

Ennustelaitoksien julkaisemat kokonaistaloudelliset ennusteet pyrkivät ennakoimaan suhdanteiden kehitystä kansantaloudessa. Suhdannesyklien muutokset eivät tapahdu säännöllisesti, vaikka niille onkin ominaista jossain määrin säännönmukainen aaltomainen liike. Sen vuoksi suhdannevaihteluiden varma ennustaminen on mahdotonta (Estola 1996, 306).

Kokonaistaloudellinen ennuste on ns. huoltotase-ennuste, eli se pitää sisällään arvion siitä, kuinka paljon kansantalouden tavaroiden ja palvelusten kokonaistuotanto kasvaa tai supistuu kuluvana ja seuraavana vuonna, sekä arvion siitä, miten tuotannon kasvu jakaantuu kulutukseen, investointeihin ja vientiin. Lisäksi ennuste sisältää arviot yleensä ainakin inflaatiosta, työllisyydestä ja maan ulkomaisesta maksutaseesta.

Maksutase-ennuste on arvio tavaraviennin ja -tuonnin kehittymisestä. Neuvostoliiton kaupan ennusteet olivat maksutase-ennusteita, joilla arvioitiin Suomen itäviennin kehittymistä osana Suomen kauppasetta. Eränä se oli pienempi kuin muu vienti. Itäviennin osuus oli 1980-luvulla noin viidennes.

Ennusteiden laatiminen perustuu käsitykseen kotimaisesta talouspoliittisesta linjasta ja oletuksiin ulkomaiden talouskehityksestä. Näiden tietojen avulla muodostetaan ensi vaiheessa arvio tavaroiden ja palvelusten kokonaiskysynnän kehityksestä. Kokonaiskysyntään kuuluvat kulutus- ja investointikysyntä sekä vienti. Kysyntää verrataan talouden tuotantokapasiteettiin, minkä perusteella arvioidaan tuotanto, ulkomaantuonnin tarve sekä tavaroiden ja palvelusten hinnanmuodostus. Tuotanto vaikuttaa työllisyyteen ja tulon muodostukseen, jotka puolestaan heijastuvat kysyntään jne. (Tarkka 1992).

Täytyy kuitenkin ottaa huomioon, että suhdanne-ennusteet sisältävät paljon muutakin tietoa, joka vaihtelee perustuen siihen mihin tutkimuslaitokset ovat erikoistuneet ja keitä löytyy niiden taustaryhmistä. Ennustelaitosten erityisaloja voidaan luokitella karkeasti seuraavasti:

ETLA: Elinkeinoelämän toimintaedellytykset ja tulevaisuuden näkymät.

PT: Palkansaajien tulokehitys, työllisyyskehitys, talouspoliittiset kannanotot (mm. asuntopoliitiikka).

PTT: Maa- ja metsätalouden kehitys ja tulevaisuuden näkymät.

VM: Valtion taloussuunnittelu, talouspolitiikan tavoitteet, julkistalouden korostuminen.

3. TALOUSENNUSTEIDEN TOTEUTUMISEEN VAIKUTTAVIA TEKIJÖITÄ

Talousennusteiden toteutumiseen vaikuttavat monet tekijät. Seuraavassa niitä on jaoteltu eri osa-alueisiin. Ensiksi käsitellään yleisesti ennustevirheitä aiheuttavia tekijöitä. Sen jälkeen pohditaan ennustettavia ilmiöitä ja sitä, mitä ylipäättänsä voidaan ennustaa. Kriisien vaikutusta suhdanne-ennustamiseen käsitellään omassa luvussaan. Lopussa käsitellään yhtä talouden ennustamisen erityistä ongelma-aluetta, institutionaalisten muutosten ennustamista.

3.1. Luotettavuuden ongelmia

Talouden ennustamisen vaikeus on monesti havaittu ongelma (ks. esim. Vartia 1994). Ennustamisen suurimpana ongelmana voidaan pitää sitä, että talouden kehitys riippuu ihmisen käyttäytymisestä, jota on tunnetusti vaikea ennustaa. Inhimillisen toiminnan ennustaminen on vaikeampaa kuin esim. fysikaalisten ilmiöiden.

Useat talouden muuttujista ovat vaikeasti ennustettavia. Ennusteita tehdessä joudutaan aina tekemään vain oletuksia (mm. valuuttakurssit, öljynhintaa) keskeisistä muuttujista, joiden toteutumisella on keskeinen vaikutus siihen, miten hyvin ennuste toteutuu. Myös erilaiset institutionaaliset ja poliittiset tekijät ovat oletuksia, joita voidaan joskus kuitenkin yrittää ennustaa (Kotilainen 2000).

Malleja rakentamalla voidaan helpottaa taloudenennustamistyötä. Mallit kertovatkin normaaliolosuhteissa hyvin pienten vaihteluiden vaikutuksista talouden kehitykseen. Epänormaalia kehitystä (suuria muutoksia) ei voida kuitenkaan jäljittää malleihin, jolloin ei tiedetä, kuinka talouden toimijat reagoivat niihin (Hyypiä 1993, 13). Siksi mallien systemaattinen käyttäminen voi aiheuttaa ennustevirheitä.

Ennusteissa on vaikea arvioida mikä riippuu mistäkin. Yleiseen talouden kehitykseen vaikuttavat monet tekijät ja on vaikea arvioida kuinka suuria vaikutuksia havaituilla (ja ennustetuilla) muutoksilla on kehitykseen. Esimerkiksi yksityinen kulutus riippuu mm. palkkakehityksestä, työllisyydestä, veroista, tulonsiirroista, kulutusalttiudesta ja muista rahoituksen lähteistä mm. korkotasosta (Kotilainen 2000).

Jokainen ennustetilanne on ainutkertainen. Menneisyydestä ei usein löydy vertailukoh-
taa, joka helpottaisi tulevaisuudenkatsomista. Siksi ennusteet voivat epäonnistua juuri
silloin, kun niitä eniten tarvittaisiin, eli ennakoitaessa tärkeitä muutoksia, silloin kuin
vallitsee suuri epävarmuus ja historiatiedoista on vain vähän apua (Uotila 1993, 222).
Suurien muutoksien ja kriisien ennustaminen on keskeistä talouden ennustamisessa ja
siihen palataan myöhemmin (luku 3.3).

Vartian (1994, 28) mukaan talousennusteiden ennustevirheitä aiheuttavat:

- 1) Käytetyn mallin (ajattelutapojen) virheet, esim. kuluttajien säästämiskäyttäytymisen
väärintarviointi.
- 2) Eksogeenisiin ja viivästettyihin muuttujiin (oletuksiin ja historiatietoihin) liittyvät
virheet, esim. Neuvostoliiton romahtaminen.
- 3) Aidot (satunaiset) virhetermit.

Lammin (1996) mukaan talousennusteiden ongelmia aiheuttavat seuraavat tekijät:

- 1) Tieto on puutteellista. Tilastot valmistuvat viiveellä ja ovat epätarkkoja.
- 2) Kaikkia maailmalla ja lähiympäristössä tapahtuvia ja talouteen vaikuttavia tekijöitä ei
voida mitenkään tietää etukäteen, ei edes talouspolitiikkaa.
- 3) Ihmisen käyttäytymistä ei voida ennustaa vain menneisyyden käyttäytymisen perus-
teella.

Suhdannekäänteiden (-vaihteluiden) ennustamista voidaan pitää teoriassakin mahdotto-
mana tehtävänä. Tätä näkemystä voidaan todistaa rahoitusmarkkinoiden toiminnalla.
Taloustieteilijät ovat kiinnittäneet huomioita siihen, että osakekurssit näyttävät käyttäy-
tyvän yllättävän satunnaisesti siihen nähden, kuinka paljon niitä analysoidaan (Tarkka
1992). Käyttäytymistä voidaan selittää sillä, että ennustamisen pitäisikin olla mahdoton-
ta idealisoidussa markkinataloudessa, jossa tieto leviää tehokkaasti ja markkinat toimi-
vat kitkatta. Esimerkiksi sijoittajien näkemys yritysten kannattavuudesta heijastuu osa-
ke-kursseihin jo etukäteen (Suomen Pankki, tutkimustiedote 17.12.2001). Siksi kenel-
läkään ei voi olla tietoa muutoksista, koska muutos näkyisi jo hinnoissa.

Väitettä voidaan soveltaa myös suhdanne-ennustamiseen - tehokkailla markkinoilla ei
voida ennustaa käännettä, koska ennuste toteuttaisi välittömästi itse itsensä (Vartiainen
2002). Perustelut voidaan myös tulkita ekonomistien itsepuolustuksena pieleen menneil-
le ennusteille. Suhdanne-ennusteet eivät ole täysin verrattavissa osakemarkkinoiden en-
nusteisiin, koska suhdannevaihteluiden ennustamisessa keskeistä ovat mm. talouden
suunnittelu ja varautumistoimenpiteet. Ennuste voi olla hyvä, vaikka se ei toteudu
(Tarkka 1992). Vastaavasti osake-ennustamisen osuvuudessa ainoa mikä kiinnostaa on
lopputulokset (voitto tai tappio). Paljon esiintyy myös väitteitä, etteivät osakemarkkinat-
kaan itse asiassa toimi tehokkaasti.

Ennusteet ovat kuitenkin kerta toisensa jälkeen epäonnistuneet suhdannekäänteiden en-
nakoimisessa. Suomalaisten suhdanne-ennusteiden ennustevirheet olivat poikkeukselli-
sen suuria ennen 1990-luvun alun syvää laskusuhdannetta. Vuoden 1990 alussa tulevaa
kasvua koskevat odotukset olivat yleisesti vielä optimistiset. ETLAn vuoden 1990 tou-
kokuussa julkaiseman arvion mukaan ”kansainvälisen talouden kasvunäkymät seura-
valle viisivuotisjaksolle ovat suotuisat.” ETLA ennusti tuolloin BKT:n kasvuvauhdiksi
OECD-alueella keskimäärin 3 prosenttia vuodessa. Kasvu jäi kuitenkin ennustettua

oleellisesti pienemmäksi OECD-alueella, ja Suomi ajautui odottamatta syvään lamaan (Tarkka 1994). Suomen kasvu pysähtyi nolnaan vuonna 1990, vuonna 1991 laskua oli 7 prosenttia ja vuonna 1992 lähes 4 prosenttia bruttokansantuotteella mitattuna (Ranki 2000, 16).

3.2. Ennustettavat ilmiöt

Ennusteissa pitäisi ottaa huomioon lukuisia talouteen vaikuttavia ilmiötä. Vaikeus on siinä, että kaikkia ilmiötä ei mitenkään voida luotettavasti ennustaa. Ennusteiden tekijät joutuvat valitsemaan, mitä ilmiötä he ottavat huomioon ja millä menetelmillä he pyrkivät ilmiöitä havainnoimaan.

Vartia (1994) jakaa ennustettavat ilmiöt seuraavaan viiteen eri luokkaan:

1. *Luonnonilmiöt, väestö ja raaka-aineet*

Monet ajankulkuun ja luonnonilmiöihin liittyvät asiat ovat ennakoitavissa suurella todennäköisyydellä (esim. auringon pimennykset). Väestö ja luonnonvarat voidaan jotenkuten arvioida pitkälläkin aikavälillä, jos hyvin pienillä todennäköisyyksillä kulkevat kehityskulut suljetaan pois (Vartia 1994, 31-33).

2. *Taloudelliset rakennemuutokset*

Kansainvälisen politiikan ja maailman talouden luotettava ennakkointi ei ole helppoa, ongelmia aiheuttavat yhä syvenevä taloudellinen integraatio ja teknologian leviäminen (Vartia 1994, 34). Rakennemuutokset katsotaan johtuvan kolmesta tekijästä: kysynnän, kansainvälisen kaupan ja teknologian muutoksista (Vartia & Ylä-Anttila 1993, 73). Eri-tyisesti teknologista muutosta on pidetty tärkeänä määrittäjänä viime vuosina. Yritysrakenteen muuttuminen on olennainen osa talouden rakennemuutosta. Lisäksi kansainvälistyminen vaikuttaa Suomen teolliseen rakenteeseen entistä enemmän.

3. *Teknologinen ja yhteiskunnallinen muutos*

Teknologisten muutosten ennakkointi on mahdollista (Vartia 1994, 35). Keksinnöt ovat sisäsyntyisiä uudistuksia, joihin vaikuttaa mm. yhteiskunnan panostus tutkimukseen, koulutukseen ja tuotekehitykseen (Vartia & Ylä-Anttila 1993, 34). Teknologinen muutos tarkoittaa teknistä kehitystä, joka on nähty positiivisena tekijänä ja taloudellisen kasvun perustana. Uudet tekniset keksinnöt ovat olleet kautta historian tärkeitä moottoreita taloudellisella kasvulla (esim. höyrykone, rautatiet, polttomoottori jne.).

Yhteiskunnallisessa muutoksessa on keskeistä instituutioiden ja organisaatioiden muuttuminen, jota tapahtuu kaiken aikaa. Luvussa 3.4 pohditaan tarkemmin, voidaanko institutionaalisia muutoksia ennustaa.

4. *Onnettomuudet ja luonnonmullistukset*

Monet vaikeasti ennakoivat luonnon kehityskulut (esim. maanjäristykset) vaikeuttavat ennustamista. Inhimillisiä onnettomuuksia ei luonnollisesti pystytä ennustamaan (Vartia 1994, 35-36).

5. *Konfliktit*

Useat konfliktit vaikuttavat talouteen globaalisissa maailmassa. Ennakoiminen on vaikeaa, usein niihin joudutaan vain varautumaan (esim. sodat) (Vartia 1994, 36).

Edellä mainituilla ennustettavilla ilmiöillä on myös taloudellista merkitystä. Vaikutuksen suuruus riippuu siitä, miten niihin on onnistettu varautumaan, joten niitä pitäisi pysytellä myös ennustamaan. Ensimmäiset kolme kohtaa ovat usein hitaita prosesseja, joiden vaikutus ei ole välitön. Niihin voidaan sopeutua kehityskulun vielä ollessa käynnissä. Sen sijaan kaksi viimeistä ovat äkillisiä nopeita prosesseja, joilla on suora taloudellinen vaikutus.

Kohdasta neljä (onnettomuudet ja luonnonmullistukset) esimerkkinä voidaan käyttää maanjäristystä Japanissa vuonna 1995. Lontoon vanhin liikepankki Barings ajautui konkurssin vuonna 1995, kun sen työntekijä Nick Leeson kävi futuuri-kauppaa Tokion pörssissä korkealla riskitasolla. Huonot sijoitukset saivat lopullisen päätöksen, kun Japanissa tapahtui maanjäristys ja pörssi laski äkillisesti. Tämä ennustamaton tekijä aiheutti lopullisesti riskin toteutumisen, johon ei oltu osattu varautua (Jorion 1997, 29).

Kohdan 5 (ennustamattomat konfliktit) viimeisin esimerkki on vuoden 2001 syyskuun 11. päivän tapahtumat, kun joukko terroristeja hyökkäsi kaapatuilla koneilla päin New Yorkin World Trade Centeriä ja Yhdysvaltojen puolustusministeriötä Pentagonia. Terroristi-iskujen välitön taloudellinen seuraus oli New Yorkin pörssin romahtaminen, joka johti kaupankäynnin keskeyttämiseen vähäksi ajaksi.

3.3. Kriisit talouden ennustamisen ongelmana

Edellä on todettu, miten ennusteilla pyritään vähentämään tulevaisuuteen liittyvää epävarmuutta. Talouden kiertokulussa vaihtelevat vakaat ja epävakaaat ajanjaksot. Jos talouskehityksessä eletään tasaista ja suotuisaa kasvun aikaa, on sitä luonnollisesti helpompi ennakoita. Talouden ennustaminen on selkeää, kun kaikki menee odotetulla tavalla, eikä suuria yllätyksiä tapahdu.

Ennusteiden tarkoituksena on kuitenkin myös havaita riittävän ajoissa, milloin tapahtuu muutos nykyisessä kehityksessä. On katsottu, että suhdanne-ennusteilla on taipumus aliarvioida kehitystä talouden eri käännekohtissa: suhdannenousu aliarvioidaan liian laimeaksi ja taantuma toteutuvaa liian lieväksi (Ranki 2000, 122).

Talouskriisi on talouden yleinen häiriötila, joka ilmenee koko kansantalouden kehityksessä (esim. pula-aika). Taloutta uhkaavaa vakavaa kriisiä kutsutaan lamaksi. Lama on poikkeuksellisen syvä ja pitkäaikainen matalasuhdanne, jonka aikana tuotantotasoa on huomattavasti normaalia alempana (Pekkarinen & Sutela 1996, 152). Taantuma on tätä kevyempi. Taantumalla tarkoitetaan taloudellisen toiminnan suhdanneluontoista, suhteellisen lievää taantumista (Pekkarinen & Sutela 1996, 258). Lamaa ja talouskriisiä voidaan käsitellä myös erikseen: lama määritellään bruttokansantuotteen laskun mukaan, talouskriisin käsitteeseen sisältyy monenlaisia yhteiskunnallisiakin ilmiöitä.

Yksi kriisikehityksen ilmentymä ovat rahoituskriisit. Charles Kindleberger on listannut viimeisen 300 vuoden ajalta 30 rahoituskriisiä, siis yksi joka 30. vuosi. Rahoitusjärjestelmien kriisit noudattavat tiettyjä yhteisiä piirteitä. Se alkaa sijoitushuumasta (manias-ta), jolloin sijoituskohteiden hinnat kohoavat pilviin. Sijoituskohteet käyvät kaupaksi lähes mihin hintaan tahansa. Toimintaa rahoitetaan pankkiluotoilla, mikä lisää sijoituskohteiden hintojen nousua ja nousuodotuksia. Hinnat eivät kuitenkaan voi nousta loputtomasti, kun ne eivät enää vastaa kohteiden todellisia arvoja. Ennen tai myöhemmin spekulatiivinen hintakupla puhkeaa. Sijoittajat joutuvat paniikkiin, joka johtaa hin-

tojen yleiseen romahdukseen. Sijoituksia myydään ilman järkevää harkintaa. Paniikin seurauksena on kriisi, hintojen romahdus, jonka seurauksena voivat myös rahoittajat joutua kriisiin, kun luototuskohteet menettävät yhtäkkiä arvonsa eikä luottoja kyetä maksamaan takaisin (Kindleberger 1989).

Rahoituskriiseillä on yhtymäkohtia koko kansantalouden talouskriiseihin. Vuoden 1929 pörssiromahdusta seurasi maailmanlaajuinen lama. Suomen 1980-luvun lopun nousuhuuma ja 1990-luvun alun lama vastaavat pitkälti rahoituskriisien yleiskuvaa (Rantala 1997, 78). Myös Suomen nykyistä vuoden 2002 taantumaa edelsi pörssikurssien voimakas nousu ja romahdusmainen lasku (teknologiaosakkeet).

Kriisit merkitsevät poikkeustilaa normaalista käytännöstä, vanhat tottumukset ja säännöt eivät enää päde. Ennusteet laaditaan vanhojen odotusten pohjalta, siksi ennusteiden tekeminen vaikeutuu. Viime aikoina on arvioitu sitä, aiheuttaako syyskuun 11.päivän terroristihyökkäys ja sitä seurannut vastareaktio sodan kaltaisen kriisitilanteen, jolla olisi vaikutuksia maailmanlaajuiseen taloudelliseen kehitykseen.

Suomen historian pahimpia talouskriisejä viimeisen 150 vuoden aikana ovat olleet:

1) Nälkävuodet 1860-

Nälkävuodet johtuivat katovuosista, joista pahin oli 1867. Tämä johti BKT:n jyrkkään laskuun. Nälkään kuoli yli 100.000 henkeä ja Suomen väkiluku pieneni viisi prosenttia (Hjerppe 1990, 25).

2) Pitkä lama: 1875-

Pitkä lama oli hitaan kansainvälisen taloudellisen kehityksen kausi, joka levisi myös Suomeen. Lama vaivasi pahiten Suomen taloutta vuosina 1875-1881, jolloin BKT laski tai pysyi ennallaan viitenä peräkkäisenä vuotena (Hjerppe 1990, 25).

3) Ensimmäinen maailmansota 1914-1918

Vuonna 1918 BKT oli alimmillaan 33% viimeisen rauhanvuoden 1913 alapuolella (Hjerppe 1990, 26).

4) Suuri lama: 1928-

Vuosina 1928-1931 BKT laski 2.5 prosenttia. Tuotannon kasvu alkoi 1932 (Hjerppe 1990, 28).

5) Toinen maailmansota: 1939-1944

Vaikutus ei ollut yhtä tuhoisa kuin ensimmäisen maailmansodan, sotaa edeltänyt taso saavutettiin vuonna 1946. Vuosina 1938-40 BKT laski vain 10 prosenttia ja joinakin jatkosodan vuosina BKT ylitti sotaa edeltäneen tason (Hjerppe 1990, 28).

6) Suuri lama: 1991-

BKT väheni vuoden 1990 lopulta vuoden 1993 lopulle 15 prosenttia (Pekkarinen & Sutela 1996, 233).

Tässä tutkimuksessa keskitytään Suomen kansantalouden 1990-luvun alun kriisiin, johon vaikutti Neuvostoliiton kaupan yllättävä romahtaminen. Tarkastelun kohteena on siis yksi lamaan vaikuttanut tekijä. Minkälainen kriisi Neuvostoliiton kaupan romahta-

minen oli Suomen taloudelle? Kriisi se oli ennen kaikkea Suomen vientikehityksessä: viennin arvossa tapahtui odottamaton romahdusmainen pudotus. Kriisiksi se voidaan luokitella monella eri tavalla. Se oli pysyvä odottamaton muutos, jonka jälkeen tilanne ei palannut enää ennalleen. Kyseessä oli talouskriisi, joka kohdistui voimakkaimmin Suomen tekstiili- ja vaateteollisuuteen sekä metalliteollisuuteen. Lisäksi kriisi oli osana Suomen suuren laman synnyssä.

3.4. Institutionaalisten muutosten ennustaminen

Seuraavassa käsitellään yhtä talouden ennustamisen ongelma-aluetta, institutionaalisten muutosten ennustamista. Institutionaaliset muutokset liittyvät läheisesti yhteiskunnallisen muutokseen ja murrokseen. Instituutiolla on merkittävä rooli talouden kehityksessä ja kilpailukyvyssä ja niiden muutoksilla on suuri vaikutus talouteen.

Tutkittavassa tapauksessa (Neuvostoliiton kaupan ennustaminen) olisi ollut tärkeää ennustaa tapahtuvia institutionaalisia muutoksia Neuvostoliiton talousjärjestelmässä ja arvioida sen vaikutuksia Suomen idänkaupan kehitykseen.

Instituutiot ja organisaatiot

“History matters. It matters not just because we can learn from the past, but because the present and the future are connected to the past by the continuity of a society's institutions.... Integrating institutions into economic theory and economic history is an essential step in improving that theory and history.” Douglas C. North²

Käsittelen seuraavassa instituutioita yhden ns. uuden institutionaalisen koulukunnan tunnetuimman edustajan Douglas C. Northin kirjoitusten pohjalta. Nobel-palkittu North on tutkimuksissaan mm. täsmentänyt ja korostanut instituutioiden merkitystä talouden kehityksessä. Tutkimuksissaan hän on yhdistänyt uusinstitutionalismin taloushistorian analyysiin. North on tutkinut liiketoimintakustannuksia ja liittänyt niiden merkityksen instituutioiden ja organisaatioiden välisen vuorovaikutussuhteen kuvaukseen.

Northin mukaan organisaatiot tekevät taloudellisia päätöksiä ja instituutiot vaikuttavat organisaatioiden toimintaan. North jakaa instituutiot ja organisaatiot käsitteinä toisistaan. Instituutiot ovat yhteiskunnan sääntöjä ja organisaatiot pelaajia. Instituutioita voidaan edelleen jakaa epävirallisiin sääntöihin (arvot, tavat, traditiot, kunniakäsitykset) ja virallisiin sääntöihin (lait ja asetukset). Organisaatiota ovat taloudelliset toimijat (yri-tykset, kunnat, tutkimuslaitokset jne) (North 1990, 4-5).

Instituutioiden ja organisaatioiden välisen vuorovaikutussuhteen kuvaaminen on tärkeää, sillä instituutiot ja organisaatiot muuttuvat keskinäisen vuorovaikutuksen seurauksena. Northin mukaan organisaatioiden ja instituutioiden vuorovaikutussuhde ja kilpailu rajoitetuista taloudellisista voimavaroista aiheuttaa institutionaalisia muutoksia. Vastavuoroisesti organisaatioiden toiminta muuttaa instituutioita (Lamberg & Ojala 1996, 20).

Vuorovaikutussuhteen kuvaamisessa keskeistä on liiketoimintakustannukset. Liiketoiminnan kustannuksia syntyy tuotannon tai palvelujen välittämisessä. Ne voidaan myös

² Lainausta kirjasta North 1990, 7.

käsittää kustannuksiksi, joita syntyy taloudellisen järjestelmän toiminnasta. Valtio voi vähentää liiketoimintakustannuksia kehittämällä instituutioita (esim. selvät omistusoikeudet). Tehottomat instituutiot aiheuttavat liiketoiminnan kustannuksia ja haittaavat talouden toimintaa (esim. epäselvät omistusoikeudet) (Lamberg & Ojala 1996, 10).

Epävarmuus ja tiedon puute ovat liiketoimintakustannusten keskeisiä elementtejä. Northin mukaan liiketoimintakustannukset määrittelevät yhteiskunnan institutionaalisen kehikon: mikäli valtiota ei olisi, liiketoiminta kustannukset ja tekniikan taso määrittelisivät tuotantotekniikan ja taloudellisten organisaatioiden muodon (Andersen 2000, 421).

Institutionaalinen muutos aiheuttaa organisatorisia muutoksia. Liiketoiminnan kustannukset vaikuttavat keskeisesti organisaatioiden toimintaan ja ne ovat pääsyy instituutioiden kehittymiselle. North on havainnut, että talouskasvu oli voimakkainta siellä missä muodostettiin jo varhain toimivia organisaatioita liiketoiminnan kustannusten minimoimiseksi (esim. Hansa-liitto).

Instituutiota voidaan kehittää tietoisesti tarkoituksena vähentää liiketoimintakustannuksia. Esimerkiksi Yhdysvalloissa institutionaalinen toimintaympäristö on luonut mahdollisuuksia taloudelliseen kasvuun 1900-luvulla, toisin kuin vaikkapa kolmannessa maailmassa (North 1990, 8). Institutionaalinen toimintaympäristö on tärkeää taloudellisille toimijoille.

Voidaanko institutionaalisia muutoksia ennustaa?

Koska instituutioiden muutokset vaikuttavat talouden kehitykseen suuresti myös näiden muutoksien ennustaminen on tarpeellista, kun talouden kehitystä arvioidaan. Talouden ennustamisessa joudutaan arviomaan institutionaalisten muutosten vaikutusta taloudelliseen tilanteeseen.

Ennustamisen ongelmana voidaan pitää sitä, että instituutiot muuttuvat yleensä poliittisen päätöksenteon seurauksena. Tällöin joudutaan ennustamaan ihmisten käyttäytymistä (poliittista toimintaa), jonka arvioiminen on vaikeaa. Vartian (1994) mukaan yhteiskunnallinen murros on ainakin periaatteessa ennustettavissa. Olosuhteiden muutokset luovat paineita instituutioiden muuttamiselle, ja nämä paineet heijastuvat ainakin demokraattisissa maissa päätöksentekoon (Vartia 1994, 35).

Olosuhteiden muutokset ennakoivat ainakin jossakin määrin yhteiskunnallista murrosta, joka tarkoittaa instituutioiden muuttumista (sekä viralliset-, että epäviralliset). Yhteiskunnallinen murros voidaan käsittää vanhojen instituutioiden muutoksiksi, voidaan puhua myös vain yhteiskunnallisista muutoksista, jotka eivät välttämättä ole laajuudeltaan kovinkaan suuria. Olosuhteiden muutokset voivat olla hyvinkin erityyppisiä. Niitä voidaan jakaa esimerkiksi taloudellisten-, poliittisten- tai sosiaalisten olosuhteiden muutoksiin.

Taloudellisten olosuhteiden muutokset voivat tarkoittaa mm. taloudellisen tilan heikkenemistä. Talouskriisit ovat kautta aikojen aiheuttaneet painetta poliittisille päätöksentekijöille muuttaa sääntöjä. Maailmanlaajuisen laman aikana 1930-luvulla lisättiin valtion säännöstelyä, mm. elettiin protektionismin (tullisuojelun) kulta-aikaa kansainvälisessä kaupassa. Myös clearing-maksujärjestelmä yleistyi maitten välisessä keskinäisessä kaupassa 1930-luvulla.

Poliittisten olosuhteiden muutokset voivat tarkoittaa esim. ideologisten aatteiden muuttumista, hallitsijoiden vaihdoksia ja uusien valtioiden syntymistä. Myös maiden it-

senäistymisen ja vieraan vallan päättyminen voidaan katsoa poliittisten olosuhteiden muutoksiksi. Viime vuosikymmenien merkittävin poliittinen muutos oli kylmän sodan päättyminen ja kommunismin romahtaminen, joka aiheutti suuria institutionaalisia muutoksia Itä-Euroopassa. Suuria poliittisten olosuhteiden muutoksia ovat seuranneet huomattavat sääntöjen muutokset. Pienempiä poliittisten olosuhteiden muutoksia ovat mm. hallituskoalitioiden vaihdokset. Poliittisilla puolueilla on erilaisia käsityksiä esimerkiksi siitä, miten vapaata markkinoiden toimintaa sallitaan ja miten taloudellista toimintaa säännöstellään. Myös sodat voidaan käsittää poliittisiksi muutoksiksi, jotka aiheuttavat institutionaalisia muutoksia.

Sosiaalisten olosuhteiden muutoksilla tarkoitetaan ihmisten taloudellisessa tai sosiaalisessa asemassa tapahtuvia muutoksia. Nämä muutokset voivat johtaa uudenlaisiin päätöksiin ja institutionaaliin muutoksiin, joilla taas on merkitystä talouden kehittymiseen. Lain säännöillä on vaikutettu esimerkiksi työntekijöiden loma-aikoihin, irtisanomis-suojaan ja työnantajien velvollisuuksiin (Berg 1994, 41).

Yhteenveto

Olosuhteiden muutokset aiheuttavat institutionaalisia muutoksia. Institutionaaliset muutokset merkitsevät strategisia riskejä liiketoimintaan. Sen vuoksi institutionaalisten muutosten ennustaminen on tärkeää ja siihen pitäisi kiinnittää enemmän huomiota kun yleistä talouden kehitystä ennustetaan. Hyvä on havaita, että myös institutionaalisia muutoksia pystytään ennustamaan. Muutoksien havaitseminen ja ennustaminen perustuu suurelta osin asiantuntijoiden esittämiin arvioihin. Perinteiset ekonomistiset ennustemenetelmät eivät pysty huomioimaan niitä. Suuret muutokset taloudessa ovat usein institutionaalisia muutoksia ja ne vaikuttavat liiketoimintaympäristöön, jossa talouden toimijat joutuvat työskentelemään. Esimerkiksi Neuvostotalouden romahtaminen merkitsi suurta muutosta Suomen teollisuuden liiketoimintaympäristöön. Siitä tarkemmin seuraavassa luvussa.

Institutionaaliset muutokset ja Neuvostoliiton kaupan ennustaminen

Neuvostoliiton kaupan ennustamisen erityisongelma oli se, että Neuvostoliitossa oli meneillään yhteiskunnallinen murros, jonka seuraamuksia oli vaikea arvioida. Mihail Gorbatsovin valtakauden (1985-1991) ja niin kutsutun perestroikan tarkoituksena oli uudistaa neuvostotalousjärjestelmä (Rautava & Sutela 2000, 48). Se tarkoitti talousjärjestelmän keskeisten instituutioiden muuttamista.

Yhteiskunnallinen murros ja olosuhteiden muutokset Neuvostoliitossa asettivat vanhat instituutiot kyseenalaisiksi. Suhdanne-ennusteissa jouduttiin ottamaan huomioon vanhojen instituutioiden muutoksia siirryttäessä kohti markkinataloutta ja arvioimaan muutoksien vaikutuksia Neuvostoliiton taloudelliseen kehitykseen. Perestroika oli jatkoa aiemmille talouden uudistamispyrkimyksille.

Talousuudistuksen ensimmäiset suuntalinjat asetettiin Neuvostoliiton kommunistisen puolueen puoluekokouksessa vuonna 1987. Uudistuspolitiikassa korostettiin yritysten oman päätösvallan lisäämistä, kilpailun hyväksikäyttöä ja taloudellisten ohjaustapojen lisäämistä. Pääministeri Nikolai Ryzhkovin toimintasuunnitelma hyväksyttiin joulukuussa 1989. Hyväksytyssä ohjelmassa lähdettiin siitä, että tarvittiin ensin kolmen vuoden (1990-1992) mittainen tiukan keskusjohtoinen vakauttamis- ja valmistelukausi ennen kuin merkittäviä institutionaalisia muutoksia voitiin tehdä vuosina 1993-1995 (Rautava & Sutela 2000, 51-53).

Neuvostoliiton koko talousjärjestelmä voidaan käsittää instituutioksi. Se perustui yhteiskunnan luomiin sääntöihin ja lakeihin, joilla hallittiin kaikkea taloudellista toimintaa. Neuvostoliiton institutionaalinen toimintaympäristö erosi merkittävästi länsimaaisesta vastaavasta.

Sosialistisen ajattelutavan mukaan tuotantovälineiden tuli olla yhteiskunnallisessa omistuksessa. Sosialismin ideologiassa merkittävää oli myös tieteellisyys ja suunnitelmallisuus. Tieteellisyys tarkoitti sitä, että talouden tuli perustua nykyaikaiseen tieteseen ja sen soveltamiseen suurtuotantoon. Suunnitelmallisuus tarkoitti, että talouden piti olla markkinatalouden vastakohta. Markkinoilla vallitsee anarkia, joka edellyttää sosialistista suunnitelmataloutta (Rautava & Sutela 2000, 13).

Keskeinen instituutio Neuvostoliiton taloudessa oli valtion omistus. Siitä alettiin vähitellen luopua perestroikan uudistuksien myötä. Pyrkimyksenä oli siirtyminen yksityisomistusoikeuteen. Suunnitelmallisuus oli merkittävää Neuvostoliiton talouden järjestelmässä ja sitä sovellettiin laajasti (mm. maksu-sopimukset) sosialististen Sev-maiden välisessä keskinäisessä kaupassa. Myös nämä instituutiot joutuivat kyseenalaisiksi talousuudistuksien myötä.

Keskusjohtoinen suunnitelmatalousjärjestelmä loi säännöt pelaajille (yritykset), myös niille, jotka kävivät kauppaa Neuvostoliiton kanssa (myös Suomi). Yritykset Neuvostoliitossa eivät olleet itsenäisiä päätöksentekijöitä, eikä niissä ollut omaa johtoa ja hallintoa. Ulkomaiset yrityksetkin joutuivat sopeutumaan vallitseviin käytäntöihin.

Yksityisen omistusoikeuden rajoittuneisuus on nähty yhtenä sosialistisen talousjärjestelmän keskeisenä ongelmana. Hyvin määriteltyjen omistusoikeuksien on katsottu olevan toimivan markkinatalouden edellytyksenä. Mitään ei voida vaihtaa, ostaa tai myydä, jos sen kohteena oleva omistuserä (tavara, palvelus, osake tai muu vastaava) on omistusoikeudeltaan kiistanalainen. Ilman selviä omistusoikeuksia ihmiset (ja organisaatiot) käyttävät paljon aikaa ja rahaa suojellakseen omaisuuttaan. (Ylä- Liedenpohja 1995)

Sosialistisen talousjärjestelmän vaikeuksia voidaan institutionaalisesta näkökulmasta tarkastella liiketoimintakustannusten avulla. Teorian mukaan liiketoimintakustannukset vaikuttavat keskeisesti organisaatioiden toimintaan, tehokas organisaatio (esim. yritys) pyrkii minimoimaan syntyvät liiketoimintakustannukset. Sekavat omistusoikeudet aiheuttavat liiketoiminnankustannuksia, koska ihmiset käyttävät aikaa ja rahaa turvatakseen omistusoikeuksiaan. Laajemmin omistusoikeudet tarkoittavat kaikkia niitä toimenpiteitä, joilla valtiovalta luo edellytyksiä liiketoiminnan harjoittamiseksi.

Päämies-agentti teorian mukaan liiketoiminta kustannuksia aiheutuu tiedon epävarmuudesta: päämies (esim. johtaja) ei voi olla varma, että agentti (esim. alainen) toimii päämiehen etujen mukaisesti – kustannuksia syntyy kun joudutaan etsimään mahdollisimman luotettavaa agenttia. Neuvostojärjestelmässä palkkaamisen keskeinen peruste oli uskollisuus järjestelmälle, ei taloudellinen tehokkuus. Tätä teoriaa voidaan soveltaa koko sosialistisen talousjärjestelmän epäonnistumiseen. Päämies-agentti teoriaa on lisäksi käytetty, kun on tutkittu miksi neuvostojärjestelmän uudistukset epäonnistuivat monissa maissa (ks. Winiecki 1996).

Yksi neuvostotalousjärjestelmän instituutioista oli clearing-kauppajärjestelmä, jota käytettiin Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan lisäksi laajasti Sev-maiden keskinäisessä kaupankäynnissä. Instituution muuttuminen (lakkaaminen) oli yksi seuraus yhteis-

kunnallisesta muutoksesta. Kysymys oli siitä, milloin se tapahtuu. Suomen kaupassa järjestelmä lakkautettiin vuoden 1991 alusta.

Suomen Neuvostoliiton kaupassa alkoi ilmetä 1980-luvun lopulla kasvavassa määrin ongelmia, joita siinä ei ennen ollut esiintynyt (käsitellään tarkemmin myöhemmin: luku 4.3). Samaan aikaan Neuvostoliitossa oli meneillään yhteiskunnallinen muutos ja siihen kuuluva talouden uudistamisohjelma, perestroika. Osittain ongelmat liittyivät muutokseen. Kauppa ei enää toiminut kuten ennen.

Tarkasteltaessa Neuvostoliiton kaupan ennustamista voidaan erikseen keskittyä siihen, miten Neuvostoliiton talousjärjestelmän institutionaalisia muutoksia arvioitiin ja miten niiden katsottiin vaikuttavan kaupan kehittymiseen. Kyse ei ollut perinteisestä suhdannevaihteluiden ennustamisesta. Neuvostoliiton talouden ongelmat eivät johtuneet pelkästään epäsuotuisasta suhdannekehityksestä vaan pääosin koko järjestelmän (institutionaalisen toimintaympäristön) ongelmista. Sen vuoksi talouden ennustajat joutuivat ennustamaan asioita, jotka eivät tavallisesti sisälly suhdanne-ennusteisiin. Voidaan myös pohtia, pystytäänkö institutionaalisia muutoksia ennustamaan tieteellisillä menetelmillä?

4. SUOMEN JA NEUVOSTOLIITON VÄLINEN KAUPPA: LYHYT TALOUSHISTORIAALINEN KATSAUS MAIT- TEMME VÄLISIIN TALOUSSUHTEISIIN

Seuraavassa käsitellään Suomen ja Neuvostoliiton/Venäjän välisen kaupankäynnin kehitystä alkaen autonomian ajasta (1809) ja päättyen Neuvostoliiton hajoamiseen vuonna 1991. Tutkittavan aiheen kannalta on tärkeää tuntee kaupankäynnin kehitys pitkältä aikaväliltä. Historian tiedostaminen on oleellista, jotta ymmärrettäisiin niitä muutoksia, joita tapahtui vuosina 1987-1991.

Suomen ja Venäjän/Neuvostoliiton välinen kauppa vuosina 1809-1991 on jaettu kolmeen osaan. Ensimmäisessä osassa käsitellään lyhyesti vuodet 1809-1944. Autonomian ajan ja 1900-luvun alkupuoliskon kauppasuhteet Venäjälle ovat olennainen osa Suomen talouden kehitystä. Tärkeää on huomata poliittisen tilanteen vaikutus Venäjän/Neuvostoliiton kauppaan, joka on vaihdellut eri aikoina suuresti. Toisessa osassa käsitellään vuodet 1944-1985, jolloin Suomen Neuvostoliiton kauppa lähti sotakorvauksien myötä nousuun. Toisen maailmansodan jälkeiset vuodet olivat Suomessa jatkuvan tuotannon kasvun aikaa, jolloin Neuvostoliiton kaupalla oli merkittävä osa. Viimeisessä osassa, vuosina 1986-1991, Neuvostoliiton kauppa väheni vauhdilla, ja vuosikymmenien taloudellisen yhteistyön lopullinen päätepiste oli Neuvostoliiton hajoaminen vuonna 1991.

4.1. Suomen ja Venäjän/Neuvostoliiton välinen kauppa 1809-1944: kauppaa ja politiikkaa

Venäjä/Neuvostoliitto on itäisenä suurvaltanaapurina ollut merkittävä kaupankäynnin kohde Suomelle kautta historian. Ruotsin vallan päättyminen ja siirtyminen autonomiseksi osaksi Neuvostoliittoa vuonna 1809 merkitsi entistä tiiviimpää talousyhteistyötä.

Venäjä oli koko autonomian ajan Suomen tärkein kauppakumppani. Sen osuus oli keskimäärin 40 prosenttia Suomen koko viennistä (Alho ym. 1986, 19).

Autonomian aika (1809-1917) muodostaa myös Suomen talouden itsenäistymisen alkuvaiheen. Vaikka Suomella ei ollut ennen itsenäistymistään omaa kauppapolitiikkaa, autonominen Suomi kuului Venäjän kauppasopimusten piiriin, oli Suomella kuitenkin määrätynlaista tulli- ja valuuttapoliittista itsenäisyyttä (Pihkala 1978, 10).

Kaupanvaihtoa Venäjän kanssa lisäsi tullien vähäisyys: Suomen teollisuus sai suuret tullivapaat vientikiintiöt tullitariffissa vuonna 1859 (Alho ym. 1986, 19). Vienti Venäjälle oli elintärkeää Suomen metsä-, metalli-, ja tekstiiliteollisuuden kehittymiselle 1800-luvun jälkipuoliskolla. Tuonti Venäjältä koostui pääasiassa teollisuuden raaka-aineista ja elintarvikkeista.

Ensimmäisen maailmansodan aikana (1914-1918) Venäjä oli yksi Suomen harvoista kauppakumppaneista, joiden kanssa käytiin kauppaa sota-aikana. Venäjän viennin osuus nousi lähes 100 prosenttiin koko viennistä. Sota-aika oli poikkeustila, jolloin normaalit kaupan järjestelyt eivät tulleet kysymykseen.

Suomen itsenäistymisen jälkeen maan ulkomaankauppa vapautui Venäjän hallinnasta. Suomi alkoi noudattaa omaa itsenäistä kauppapolitiikkaa, joka merkitsi Venäjän/Neuvostoliiton kaupan oleellista vähenemistä.

Kauppaan Neuvostoliiton kanssa ei ollut lainkaan mahdollisuuksia ennen Tarton rauhaa vuonna 1920. Rauhansopimuksen jälkeen Suomessa ryhdyttiin tunnustelemaan kaupan elvyttämistä bolshevikkihallituksen kanssa ja vähitellen kauppa elpyi (Nironen 1992, 29). Kansalaissodan ja talouden romahtamisen vuoksi vienti Neuvostoliittoon oli vuosina 1918-1921 vain 0,5 prosenttia vuoden 1913 tasosta. Itsenäisen Suomen vienti suuntautui enemmän länteen.

Vuosina 1922-1939 kaupan taso pysyi alhaisena yltäen parhaimmillaan vain noin 5 prosenttiin ulkomaankaupasta. Poliittiset ongelmat maiden välillä muodostivat suurimman esteen kauppasuhteiden kehittymiselle (Nironen 1992, 29).

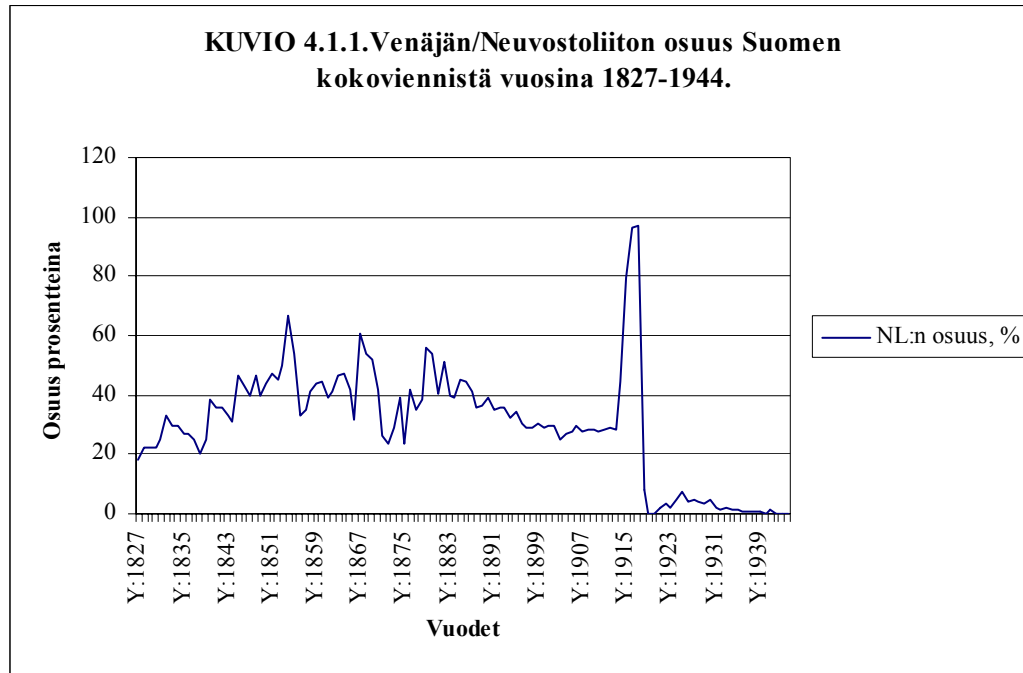
Suomen Neuvostoliiton viennin rakenne muuttui aikavälillä maailmansotien välisenä aikana. Vuosina 1928-1930 puu- ja paperiteollisuuden osuus viennistä oli 80-90 prosenttia. Metalliteollisuuden osuus kasvoi kokoajan ja vuosina 1932-1934 osuus oli jo 65 prosenttia (Pihkala 1978, 29).

Yhteenveto: Suomen ja Venäjän/Neuvostoliiton kauppasuhteet vuosina 1809-1944

Autonomian aikana Suomi oli tiiviisti Venäjän talouden vaikutuksen alaisena (keskimäärin 40% viennistä). Ensimmäisen maailmansodan aikaisen poikkeustilan (lähes 100% viennistä) jälkeen alkoi etääntyminen itäkaupasta - maailman sotien välisenä aikana laaja Venäjän kauppa supistui pieneksi. Keskimäärin vuosina 1917-1944 Suomen Neuvostoliiton kaupan osuus oli 2 prosenttia koko kaupasta (Laurila 1995, 27).

Vaikka Neuvostoliiton ulkomaankauppa elpyi vuodesta 1922 lähtien, ei maittemme välinen kauppa palannut entiselle tasolle. Vuonna 1925 Neuvostoliiton osuus Suomen koko viennistä oli 7,7 prosenttia. Vuosisadan alussa se oli ollut keskimäärin 28 prosenttia. 1930-luvun lopulla osuus oli enää noin prosentin luokkaa.

Kaupan supistumiselle oli poliittiset perusteet. Niin oli toisen maailmansodan jälkeenkin, kun kauppa alkoi jälleen kasvamaan. Suomen ja Neuvostoliiton väliseen kauppaan on liittynyt aina politiikka. Valtionjohto tasolla on pohdittu sitäkin kuinka suuri osuus Neuvostoliiton kaupalla voi olla Suomen kokokaupasta. Liiallinen riippuvuus on nähty uhkaavana. Presidentti ja pankkimies J. K. Paasikivi katsoi, että 20 prosenttia on kriittinen yläraja - sen yli menevä osuus olisi haitallista sitoutumista.

Lähde: ETLAn tietokanta

4.2. Suomen ja Neuvostoliiton välinen kauppa 1944-1985: sotakorvauksista kasvavaan kaupankäyntiin

Ennen toista maailmansotaa itsenäisen Suomen kauppa Neuvostoliittoon oli vähäistä. Solmitun rauhan ja siihen liittyvien sotakorvausten maksamisen myötä alkoi maittemme välillä kehittyä tiiviimpi yhteistyö, joka jatkui aina 1990-luvun alkuun. Siitä tuli Suomen ulkomaankaupan ja koko talouden erityinen piirre. Maittemme väliseen kaupankäyntiin sovellettiin eri sääntöjä kuin muuhun kaupankäyntiin. Niitä olivat lukuisat kauppasopimukset, kaupankäynnin bilateraalisuus, kaupassa noudatettava clearing-maksujärjestelmä sekä julkisen vallan suuri rooli kaupankäynnin neuvotteluissa (Alho ym. 1986, 8).

Sotakorvaukset ja taloudellisen yhteistyön alkaminen

Sotakorvausehdot määriteltiin välirauhansopimuksessa 19.9.1944. Sopimuksen mukaan Suomi sitoutui korvaamaan aiheuttamansa vahingot Neuvostoliitolle 300 miljoonan dollarin arvosta maksettavaksi tavaroina kuudessa vuodessa. Tuotteet jaettiin kuuteen ryhmään: koneet ja laitteet sekä kokonaiset tehdastoimitukset, kaapelit, alukset, kaksi ryhmää metsäteollisuuden tuotteita sekä olemassa olevia kauppalaivoja. Sotakorvausten osuus Suomen bruttokansantuotteesta oli 4-5 prosenttia. Viimeisinä vuosina osuus laski 1-2 prosenttiin (Fellman 1996, 317-330).

Sotakorvaukset merkitsivät kasvavaa kaupankäyntiä Neuvostoliittoon. Lisäksi sotakorvaukset tiivistivät maittemme välistä yhteistyötä, joka jatkui sotatoimitusten loputtua. Yhteistyö ja tiivis kanssakäyminen helpotti uusien kauppasopimusten luomista. Neuvostoliitolla oli myös poliittisia tavoitteita: kasvavalla kaupankäynnillä se sitoi Suomea taloudellisesti itseensä.

Bilateralismi ja clearing-maksujärjestelmä kaupan perustana

Bilateraalikauppa ja clearing-maksujärjestelmä yleistyivät kansainvälisessä kaupassa lamavuosina 1930-luvulla. Laman vallitessa monessa Euroopan maassa oli pulaa vaihdettavasta valuutasta ja maiden oli pakko etsiä uusia keinoja kaupallisten etujensa valvomiseksi. Tehtiin maksusopimuksia, joiden tarkoitus oli turvata viennin jatkuvuus maissa, jotka kärsivät vapaasti vaihdettavien valuuttojen puutteesta ja joitten talouselämä oli tiukasti säännöstelltyä (Hirvensalo 1979, 11). Bilateraalisen clearing-järjestelmän nousut ajoittuvat kriisien ja sotien aikaan sekä tilanteisiin, joissa tavalliset kauppa- ja pankkikäytännöt eivät ole mahdollisia (Laurila 1995, 23).

Suomessa sotien aikana ulkomaankauppa tapahtui lähes yksinomaan clearing-järjestelmän puitteissa. Sodan ohella lisäsyynä olivat omat valuuttavaramme. Sodanjälkeisessä valuuttapulassa Euroopassa kansainvälinen maksuliikenne hoidettiin suureksi osaksi kansainvälisten maksusopimusten säätelemissä puitteissa. Suomessa maksusopimusten kulta-aikana vuonna 1951 koko ulkomaankaupasta 56 prosenttia hoidettiin clearing-sopimusten puitteissa (Hirvensalo 1979, 11).

Bilateraalisiin kauppasopimuksiin lukeutuvan clearing-kauppajärjestelmän lähtökohtana on kaupan tasapainon periaate. Tyypillisimmillään clearing-kauppa on käteiskauppa, joka perustuu clearing-tilin tasapainoon (Alho ym. 1986, 12-13). Clearing tarkoittaa tilinpitomenettelyä, jota käytetään vaihtokaupassa. Monet clearing-järjestelyt sisältävät sekä clearing-kauppajärjestelmän että clearing-maksujärjestelmän. Kauppajärjestelmä tarkoittaa bilateraalista sopimusta kaupanvaihdon ja bilateralismin ylläpitämiseksi; maksujärjestelmä on tekninen järjestely, joka on tarpeellinen maksujen suorittamisessa (Laurila 1995, 17).

Suomen ja Neuvostoliiton välisessä kaupassa clearing-järjestelmään siirryttiin vuonna 1947. Maiden kesken ryhdyttiin käymään bilateraalista kauppaa, jonka maksut tapahtuivat clearing- maksujärjestelmän mukaan (clearing-rupla). Tavoitteena oli tavarakaupan ja muun taloudellisen vaihdon tasapainottaminen vuosittain (Kivikari 1983, 48). Kahdenvälinen clearing-maksujärjestelmä merkitsi sitä, että maksut suoritettiin clearing-tilille. Tilivaluuttana oli vuodesta 1951 lähtien rupla, sitä ennen dollari (Alho ym. 1986, 16).

Kauppa pidettiin tasapainossa viisivuotisjaksoittain. Suomen Neuvostoliiton viennin ja tuonnin tuli olla arvoltaan yhtä suuret sovituilla tuotteilla toimitettuna. Ensimmäinen viisivuotissopimus solmittiin kesällä 1950 (Kaukiainen ym. 1988, 32). Seuraavan neljänkymmenen vuoden aikana tehtiin yhteensä kahdeksan kaupanvaihtosopimusta (Laurila 1995, 30). Lisäksi solmittiin vuosittain seuraavalle vuodelle tavaravaihtopöytäkirja. Tavaravaihtopöytäkirjoja laadittaessa lähtökohtana olivat runkosopimuksen toimituskiintiöt ja niiden mukaan määriteltiin yksityiskohtaisemmat tuotelistat. Tavaravaihtopöytäkirjassa määriteltiin tuotekohtaiset vienti- ja tuontikiintiöt, jotka eivät olleet sitovia, vaan ne voitiin ylittää tai alittaa. Tavoitteena oli, että clearing tili olisi tasapainossa kunkin sopimusvuoden lopussa (Alho ym. 1986, 13).

Kaupankäynnin erityispiirre oli se, että kauppaa käytiin tätä tarkoitusta varten luodulla valuutalla. Suomalaiset tavarat maksettiin siirtoruplissa, joilla Neuvostoliittolaiset voivat ostaa tavaroita vain Suomessa. Clearing-rupla oli laskennallinen valuutta, jonka perusteella maitten pankit maksoivat oman maan valuutassa viejille maksut. Maksut suoritettiin Suomen pankissa ja toisaalta Neuvostoliiton Ulkomaanpankissa oleville clearing-tileille (Alho ym. 1986, 12).

Suomi ja Neuvostoliitto solmivat vuonna 1947 kaupallisen perussopimuksen, jossa maat myönsivät toisilleen rajoittamattoman suosituimmuusaseman keskinäistä kauppaa ja merenkulkua koskevissa asioissa. Muita tärkeitä sopimuksia olivat vuonna 1948 solmittu YAA-sopimus, joka oli maittemme välisten taloussuhteiden poliittinen perussopimus, sekä vuonna 1960 solmittu tullisopimus (Alho ym. 1986, 8). Lisäksi vuonna 1977 solmittiin 15-vuoden pitkän ajanjakson ohjelma (PAO), jolla pidennettiin maittemme välisen kaupan suunnitteluperspektiiviä (Alho ym. 1986, 10). Sopimusta jatkettiin vuonna 1985. Sopimuksen oli tarkoitus olla voimassa vuoteen 2000 asti.

Kaupan kehittyminen ja rakenne

Suomen Neuvostoliiton viennin suurin toimiala oli *metalliteollisuus*, jonka osuus kokonaisviennistä vuonna 1985 oli yli 50 prosenttia. Se koostui valtaosin metallituote- ja koneiteollisuuden viennistä (Alho ym. 1986, 25).

Metsäteollisuuden osuus Neuvostoliiton viennistä samaisena aikana oli noin 20 prosenttia (Alho ym. 1986, 58). Valtaosa metsäteollisuuden viennistä oli paperi- ja graafisen teollisuuden tuotteita, esimerkiksi paperia, paperimassaa, pahvia ja kartonkia (Alho ym. 1986, 29).

Lisäksi on mainittava *tekstiili-, vaate- ja kenkäteollisuuden* Neuvostoliiton vienti, joka kasvoi nopeasti 1960-luvulta lähtien. Vuonna 1985 tevanake-teollisuuden osuus oli jo 10 prosenttia Suomen Neuvostoliiton viennistä (Alho ym. 1986, 34).

Suomen tuonti Neuvostoliitosta oli öljypainotteista - öljyn tuonnin taso vaihteli 74 prosentista aina 87 prosenttiin kokonaistuonnista. Tuonnin rakenne vaikutti merkittävästi Suomen vientiin. Öljyn markkinahintojen noustessa Suomen vienti Neuvostoliittoon kasvoi ja hinnan laskiessa tapahtui päinvastoin.

Raakaöljyn markkinahinnat pysyivät vakaina 1940-luvun puolivälistä 1970-luvun alkuun, kunnes vuonna 1973 alkoi öljykriisi, joka johti siihen, että seuraavana vuonna öljyn hinta asettui tasolle joka oli viisi kertaa suurempi kuin ennen kriisiä. Uusi öljyn hinnan raju nousu tapahtui vuonna 1980 (Kaukiainen ym. 1988, 233-235). Seuraava suurempi muutos tapahtui vuoden 1986 alussa raakaöljyn hinnan romahtaessa. Öljyn hinnan nousut 1973-74 ja 1979-80 johtivat Suomen itäviennin jyrkkään kasvuun seuraavina vuosina. Vuoden 1986 öljyn hinnan aleneminen merkitsi vastaavasti viennin supistumista, jotta kaupan tasapaino saavutettaisiin. (Alho ym. 1986, 110- 112).

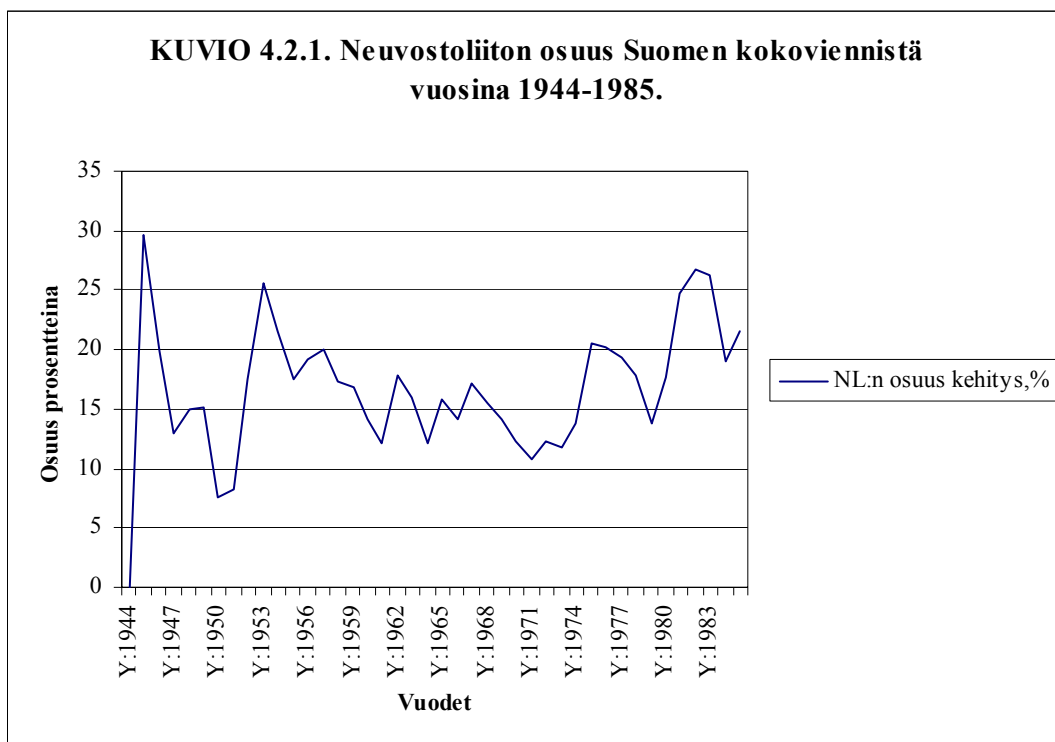
Suomi hyötyi öljyn hinnan noususta itäviennin kasvamisen muodossa, mutta toisaalta tuontihintojen nousu heikensi vaihtosuhdetta ja pienensi kansantalouden käytettävissä olevia reaalitylöjä (Kiander & Vartia 1998, 30). Vastaavasti öljyn hinnan aleneminen oli kokonaistaloudellisesti hyvä asia, mutta itäviennille se merkitsi vaikeuksia.

Kauppayhteistyö kehittyi suotuisasti vuosikymmenet. Neuvostoliitosta tuli vuonna 1975 Suomen suurin kauppakumppani (Alho ym. 1986, 20). Siihen vaikutti ratkaisevasti maailmanmarkkinoiden kehittyminen, erityisesti öljyn hinta. 1980-luvun puoliväliin tultaessa Neuvostoliitosta oli muodostunut tärkeä kauppakumppani Suomelle. Voidaan pohtia, oliko Suomen talous ajoittain liian riippuvainen Neuvostoliiton kaupasta. Vuonna 1982 Neuvostoliiton osuus Suomen kokonaisviennistä oli 26,7 prosenttia.

Yhteenveto: Suomen ja Neuvostoliiton kauppasuhteet vuosina 1944-86

Suomi vei Neuvostoliittoon teollisuuden lopputuotteita ja toi poltto- ja raaka-aineita. Kaupasta sovittiin 5-vuotisilla runkosopimuksilla, jossa määriteltiin peruslinjat kaupalle seuraavaksi viideksi vuodeksi. Vuosittaisissa tavaravaihtopöytäkirjoissa sovittiin tarkat määrät tuotteille. Kaupan rakenne oli Suomelle edullinen – Neuvostoliittolaisten oli pakko ostaa suomalaisia tuotteita Suomen öljyn tuonnin vastapainoksi, vastaavasti suomalaiset saivat neuvostoliitosta tarvitsemansa energiatuotteet. Suomalaiset viejät saivat Neuvostoliiton markkinoilta selvitysten mukaan keskimäärin 10 prosenttia paremman hinnan kuin muualta vuonna 1985 (Kajaste 1992, 23).

Lisäksi Suomi hyötyi erityisesti 1980-luvun alun öljyn hinnan noususta itäviennin kasvuna. On katsottu, että sillä oli vaikutusta siihen, että Suomi pystyi jatkamaan suhteellisen vakaata taloudellista kasvua 1980-luvun alussa kun kansainvälinen talous oli muuten laskusuhdanteessa. Länsiviennin ja itäviennin vaihtelut tasasivat toisiaan. Toki talouspoliittisilla toimenpiteillä oli suuri merkitys siihen, että kansainvälisen talouden alamäet jäivät Suomessa 1980-luvun alkuvuosina vähäisiksi - markka devalvoitiin kahteen otteeseen lokakuussa 1982 (Pekkarinen & Vartiainen 1993, 395). Aikaväli 1944-1985 oli ongelmaton aikaa maittemme väliselle taloudelliselle yhteistyölle, lasku siitä maksettiin myöhemmin.

Lähde: ETLAn tietokanta

4.3. Suomen ja Neuvostoliiton välinen kauppa 1986-1991: hiipuvasta kaupankäynnistä kriisiin

Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan huippu saavutettiin 1980-luvun puolivälissä. Samalla alkoi kehityssuunta, joka johti kaupankäynnin laskuun seuraavina vuosina. Aikajaksolla 1986-1991 Suomen Neuvostoliiton vienti laski kiihtyvällä vauhdilla. Laskun taustalla olivat öljyn hinnan aleneminen sekä Neuvostoliiton taloudelliset ja poliittiset vaikeudet. Vuosikymmenien kauppayhteistyön lopullinen päätepiste oli Neuvostoliiton hajoaminen.

Kaupan tasapainossa esiintyneet ongelmat

“Suomen Pankin asiantuntijat olivat jo Gorbatsovin aikana ensimmäisten joukossa varoittamassa, että bilateraaliKauppamme ei enää toiminut niin kuin ennen. Kovin moni ei tätä kuitenkaan kuunnellut. Vientiä haluttiin jatkaa kuten ennenkin vaikka vähitellen alkoi olla hyvin epävarmaa mistä löytyisi maksaja” Rolf Kullberg. Suomen Pankin pääjohtaja vuosina 1983-1992.³

BilateraaliKauppa perustui kaupan tasapainon vaatimukseen, viennin ja tuonnin tuli olla arvoltaan yhtä suuret. Suomen ja Neuvostoliiton välinen kauppa muodostui kuitenkin Suomelle ylijäämäiseksi 1980-luvulla (Sinko & Sutela 1991, 112). Aluksi kaupan tasapainon ongelmia aiheuttivat öljyn markkinahintojen vaihtelut ja dollarin kurssi. 1980-luvun loppupuoliskolla kaupan tasapainon ongelmia aiheuttivat kasvavassa määrin Neuvostoliiton talouden muutokset. Clearing-kauppajärjestelmä ei enää toiminut kuten sen oli tarkoitus toimia.

Suomen ja Neuvostoliiton välisen clearingtilin saataville ja veloille oli määrätty luottoraja. Luottorajan tarkoituksena oli toimia eräänlaisena maksuepätasapainon hälyttimenä. Luottorajan ylitys edellytti valtioiden välisiä neuvotteluja saatavien supistamiseksi. Suhteellinen luottoraja pidettiin melko vakaana aina 1980-luvun alkupuolella saakka. Velat ja saatavat clearingtileillä olivat korottomia luottorajaan saakka. Sopimuksen mukaan tili oli tasapainotettava luottorajan sisällä velallisen vientiä lisäämällä tai vaihdettavilla valuutoilla. Neuvostoliitto ei suostunut vaihdettavien valuuttojen käyttöön (Tervonen 1993, 22-23). Pienemmät tuontimahdollisuudet omaavan Suomen oli vaikea lisätä tuontiaan Neuvostoliitosta.

Toisen öljykriisin jälkeinen aika johti Suomen viennin ylireaktioon, jonka ansiosta 1980-luvun alkuvuosina Suomen saatavat Neuvostoliitosta paisui reilusti yli sovitun 300 milj. ruplan korottaman luottorajan yli (Katila & Tiusanen 1987, 44). Vuosina 1982-84 Neuvostoliitto maksoi luottorajan ylityksille korkoa ns. erityistilin puitteissa. Erityistilin saatavan purkaminen tapahtui ylimääräisin tavaratoimituksin Neuvostoliitosta Suomeen (Katila & Tiusanen 1987, 44). Erityistileille maksettiin korkoa ja luotolla oli selkeä takaisin maksuaikataulu (Tervonen 1993, 24).

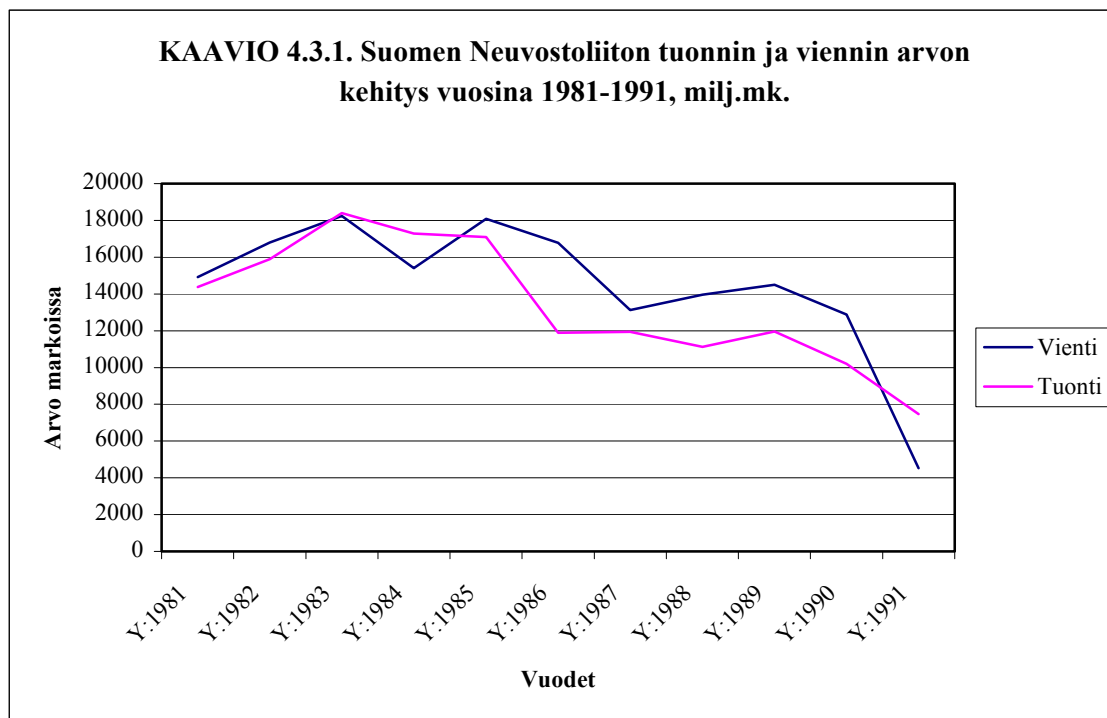
Samanlaiseen erityistili järjestelmään päädyttiin vuonna 1986 luottorajan ylittyessä. Suomen viennissä Neuvostoliittoon oli syntynyt 600 miljoonan ruplan (4,2 mrd. markan) ylijäämä. Luottoraja oli 300 miljoonaa ruplaa, joten sopimuksen mukaan Neuvostoliiton oli maksettava ylitykselle korkoa. Ylijäämästä siirrettiin 300 miljoonaa ruplaa (2,1 mrd. markkaa) korolliselle erityistilille, joka oli tarkoitus kuolettaa vuoteen 1991 mennessä. Clearing-tilin saldo jäi luottorajan ylärajalle (300 milj. ruplaa), joten tasapainottamisen vuoksi saldoa ei voitu enää ylittää, vaan se siirtyi seuraavan vuoden (1987)

³ Lähde: Kullberg 1995, 113.

kauppaan. Clearing-tili piti saada ensin tasapainoon ennen erityistilin tasapainottamista, jonka oli tarkoitus alkaa vuonna 1989. Tasapainottaminen lisäsi painetta vähentää Suomen vientiä Neuvostoliittoon.

Vuoden 1988 neuvotteluissa clearing-kaupan ehtoja tiukennettiin. Luottorajaa laskettiin 300 miljoonasta ruplasta 200 miljoonaan ruplaan, luottorajan yli menevä osuus tuli maksaa välittömästi vaihdettavilla valuutoilla, yli 100 miljoonan ruplan menevälle osuudelle tuli maksaa korkoa, clearing-ruplat tuli suojata ruplan mahdollisesta devalvaatiosta johtuen ja yritykset voisivat hinnoitella sopimuksia Suomen markkoissa tai muilla vaihdettavilla valuutoilla devalvaatiota vastaan - tämä oli voimassa ennenkin, mutta nyt yrityksiä muistutettiin tärkeydestä suojautua valuuttariskiä vastaan (Laurila 1995, 51). Muutokset astuivat voimaan vuoden 1990 alusta (Kajaste 1992, 4).

Clearing-kaupan tiukentamisen ”vastapainoksi” sallittiin kaupallinen luotto clearing-kaupassa vuonna 1988. Päätös johti siihen, että Suomen Neuvostoliiton kaupasta tuli korkeasti luototettua ja siinä tarvittiin kasvavassa määrin valtiontakauksia. Sopimuksen mukaan Suomen Vientiluotto sekä suomalaiset pankit avasivat omat luottotilit. Teknisesti sopimus toimi ostajan luottottajana, joten vientiä voitiin helpommin lisätuonnin sijasta luotottaa. Luottotili avattiin marraskuussa 1988 ja suljettiin tammikuussa 1991. Laina tuli maksaa takaisin vuosina 1989-1995, ja sille tuli maksaa korkoa (Laurila 1995, 51-52). Bilateraali-kaupassa kaupallisen luoton antaminen oli kiellettyä ennen vuotta 1988, koska viranomaiset pelkäsivät kustannusten jäävän valtion kontolle (Rautava & Sutela 2000, 274). Vuoden 1990 lopussa Suomen saatavat Neuvostoliitolta olivat 7 mrd. markkaa ja kokonaistakuut lähes 5 mrd. markkaa (Sinko & Sutela 1991, 19).

Lähde: ETLAn tietokanta.

Raaka-öljyn hinnan romahtaminen vuoden 1986 alussa johti clearing-järjestelmän ulkopuolisen kaupan lisääntymiseen. Maksut vaihdettavilla valuutoilla ja välityskaupat (välitysöljy) kasvattivat osuuttaan maksujärjestelyissä. Välitysöljyn käyttäminen tarkoitti sitä, että Neuvostoliitto myi kahdenvälisen järjestelmän puitteissa Suomelle öljyä välittävänä kansainvälisille markkinoille. Epäsuorasti se merkitsi maksujen tapahtumista

vaihdettavilla valuutoilla. Toimenpidettä oli käytetty jo 1980-luvun alusta lähtien, mutta sen käyttö lisääntyi vuosikymmenen lopulle tultaessa. Vuonna 1987 sovittiin 4,5 miljoonan tonnin öljyn välityskaupoista. Vuonna 1990 jo neljännes kaupasta käytiin vaihdettavilla valuutoilla (Kajaste 1992, 11). Kaupan romahdusta yritettiin lisäksi jarruttaa etsimällä lisätuontia ja kasvattamalla Suomen tilisaatavia (Tervonen 1993, 7).

Neuvostoliiton talousvaikeudet alkoivat vaikuttaa järjestelmään yhä selvemmin 1980-luvun loppua lähestyttäessä. Kaupan kehittämiseksi kehiteltiin kaupan ulkopuolista luotosta, Suomen saatavat suojattiin ruplan mahdollista devalvointia vastaan, tehtiin suunnitelmia kompensatiokauppojen ja yhteisyritysten toteuttamiseksi. (Tervonen 1993, 7)

Kaupanjärjestelmä oli ongelmissa hyvän aikaa 1980-luvulla. 1980-luvun puolivälissä kun öljyn hinta romahti olisi Suomen vientiä Neuvostoliittoon pitänyt alentaa samassa suhteessa, kuin Neuvostoliiton tuonnin arvo väheni, jotta kauppa olisi pysynyt tasapainossa (ks. Kuvio 4.3.1.). Viennin tason alentaminen ei kuitenkaan sopinut suomalaisille, joten Neuvostoliiton kauppaa alettiin pitämään korkealla tasolla toimenpiteillä, jotka eivät kuuluneet clearing-kauppajärjestelmään. Erytistilijärjestelmä, välitysöljyn käyttäminen ja vientiluotot olivat toimenpiteitä, joilla kaupan tasoa saatiin suuremmaksi poliittisilla päätöksillä. Toinen vaihtoehtoinen strategia olisi ollut, että viennin jäädessä Suomelle ylijäämäiseksi, tuontia Neuvostoliitosta olisi voitu pyrkiä kasvattamaan samassa suhteessa ja siten olisi saavutettua kaupan ja maksujen tasapaino. Neuvostoliittolaisten tuotteiden kysyntä ei Suomessa kuitenkaan ollut riittävää tuonnin lisäämiseksi.

Clearing-kauppajärjestelmästä luopuminen

Kaupankäynnin lisääntyvät ongelmat johtivat maittemme välisen kahdenvälisen kaupan raukeamiseen. Neuvostoliitosta tuli Suomelle normaali kauppakumppani, johon sovellettiin samoja sääntöjä kuin muihinkin maihin. Huolimatta kaupan lisääntyvistä ongelmista, jotka ilmenivät clearingkaupan epätasapainona, clearingistä luovuttiin vasta vuoden 1991 alusta lähtien. Silloinkaan se ei tapahtunut suomalaisten omasta tahdosta.

Ulkomaankaupan säännöstelyn purkaminen oli alkanut 1950-luvun puolivälissä. Suomen tärkeimpien Länsi-Euroopan maiden kanssa käytävä kauppa siirrettiin vuoteen 1960 mennessä multilateraalille tasolle (vapaa-valuuttapohjalle). Suomen idänkaupassa clearing-maksujärjestelmää sovellettiin laajemmin ja pitempään kuin minkään muun sosialistimaiden markkinoilla kilpailevan länsimaan idänkaupassa. Viimeisenä Itävalta siirtyi vapaavaluuttapohjalle 1970-luvun alussa (Hirvensalo 1979, 9-12).

Neuvostoliiton siirtyminen taloudelliselle uudistuslinjalle merkitsi lopun alkua clearing-järjestelyille. Kysymys oli siitä, että kun neuvostoliittolaiset yritykset saivat vapauden käydä kauppaa ulkomaisten yritysten kanssa, clearing-valuuttaa ei ollut kilpailukykyinen vapaasti vaihdettavien valuuttojen rinnalla. Suomalaiset eivät saaneet enää ostettua haluamiansa tuotteita. Sen sijaan öljyn tuonti kasvoi kaiken aikaa ja jopa ylitti suomen omat tuontitarpeet (ks. Koivisto 1994, 221). Vuonna 1988 Neuvostoliiton osuus koko Suomen öljyn tuonnista oli peräti 93,8 prosenttia (Sipilä 1996, 99).

Muutospaine näkyi myös vaihdettavien valuuttojen käytön lisääntymisenä Suomen ja Neuvostoliiton välisessä kaupassa. Se oli osoitus siitä, että vapailla markkinoilla käytettiin mieluummin vapaata valuuttaa kuin sidottua. Vuonna 1990 jo neljännes kaupasta suoritettiin vaihdettaville valuutoilla (Kajaste 1992, 11).

Neuvostoliittolaisista yrityksistä yhä useammat olivat haluttomia myymään tuotteita Suomeen clearing-maksua vastaan, vaan he halusivat itse päättää mihin valuuttatulonsa käyttivät, mikä lisäsi painetta siirtyä keskinäisessä kaupassa kokonaan vapaavaluutta-

pohjalle (ks. Koivisto 1995, 368). Laurilan (1995, 48) mukaan korkeimman tason idän-kaupan päätöksentekijät olivat jo vuosina 1986-88 huolestuneita siitä, ettei clearing-järjestelmä toiminut enää kunnolla.

Suomen ja Neuvostoliiton välinen clearing-järjestelmä purkautui vuoden 1990 lopussa ja järjestelmä loppui vuoden 1991 alussa. Suomelle se merkitsi erityisedun menettämistä Neuvostoliiton kaupassa. Suomi joutui kilpailemaan muiden länsimaiden kanssa Neuvostoliiton viennissään. Järjestelmän loppuminen merkitsi käytännössä sitä, että vienti määräytyi Neuvostoliiton tarpeesta ostaa suomalaisia tuotteita. Suomen hintakilpailukyky oli kuitenkin heikko sekä itä- että länsimarkkinoilla kun järjestelmä poistui, joka vaikeutti korvaavien markkinoiden syntymistä.

Bilateraalikauppa ei loppunut suomalaisten omasta tahdosta. Uusi 5-vuotis-sopimus oli allekirjoitettu vuonna 1989 ja olisi ollut voimassa jatkossakin, ellei Neuvostoliitto olisi esittänyt järjestelmästä luopumista. Neuvostoliitto esitti marraskuussa 1990 viranomais-
solla kauppavaihdon muuttamista vapaavaihtopohjalla vuoden 1991 alusta lähtien. Suomen johto puolestaan esitti osittaiseen bilateraalikauppaan perustuvia siirtymäjärjestelyjä parin lähivuoden ajaksi. Neuvostoliitto ei kuitenkaan suostunut tähän toivomukseen ja järjestelmä loppui ilman siirtymäkautta vuoden 1991 alusta lähtien (Ranki 2000, 272).

Neuvostotalouden kasvavat vaikeudet

Neuvostoliiton kaupan taantuminen alkoi vuonna 1985 Mihail Gorbatschovin pääsihteerin- ja presidenttikauden alkaessa. Seuraavina vuosina Neuvostoliitto ajautui sisäisiin kiistoihin ja taloudellisiin ongelmiin, jotka vaikeuttivat kaupankäyntiä maksuvaikeuksien ja toimitusongelmien muodossa.

Neuvostotalouden ongelmat tulivat kasvavassa määrin esiin perestroikan mukanaan tuoman glasnost (avoimuus) periaatteen myötä. Sitä ennen maassa vallitsi itsesensuuri, joka esti talousjärjestelmän kritisoinnin. Tilastotiedot talouden kehityksestä olivat puutteellisia ja niitä vääristeltiin tarkoituksenmukaisesti. Neuvostoliiton talouden kasvun hiipumisesta on esitetty erilaisia arvioita, jotka vaihtelevat merkittävästi. Viimeistään 1980-luvun lopulla talouden kasvun hiipuminen alkoi tulla yleiseen tietoisuuteen (ks. Sutela 1987).

Näkyvää oli myös Neuvostoliiton valtion budjetin kasvava alijäämäisyys. On väitetty valtionbudjetin olleen alijäämäinen 1960-luvun loppupuolelta lähtien, vaikka viralliset luvut kertovatkin valtiontalouden olleen ylijäämäinen aina 1980-luvun puoliväliin asti. Kiistatonta on, että jo perestroikan ensimmäisinä vuosina valtiontalous oli selvästi alijäämäinen ja alijäämä kasvoi nopeasti vuosikymmenen loppua kohden. Vuosikymmenen vaihteeseen tultaessa budjettitasapaino riistäytyi täysin hallinnasta Neuvostoliiton sisäisen hajoamiskehityksen kiihtyessä (Rautava & Sutela 2000, 59-61).

Toinen lisääntyvä ongelma oli inflaatio kehityksen kiihtyminen. Liikarahan seurauksena inflaatio lähti virallisesti nopeaan nousuun vuonna 1990. Rahan tarjonnan kasvu johti tal-
letusten (säästämisen) voimakkaan lisääntymiseen, joka pahensi neuvostotalouden taloudellisia vaikeuksia. Kehitys jatkui voimakkaana koko perestroikan ajan kiihtyen loppua kohden (Rautava & Sutela 2000, 62-64). Neuvostoliiton talousongelmien ⁴ lisäksi koko sosialistinen itä-Eurooppa oli vaikeuksissa, joka heijastui myös Suomen talouteen.

⁴ Neuvostoliiton talousongelmista tarkemmin ks. esim. Rautava & Sutela 2000, 48-76 (luku: Neuvostojärjestelmän tuho), Sinko & Sutela (toim.) 1991, 60-65 (luku: Suunnitelmatalouden kriisi).

Suomen ulkomaankaupan erityispiirteisiin kuului laaja yhteistyö *Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston (SEV)* kanssa. Neuvostoliiton lisäksi neuvostoon kuului enimmäkseen itä-Euroopan sosialistisia maita⁵. Neuvostoliittoon verrattuna Suomi kävi kauppaa muiden Sev-maiden kanssa toisenlaisten instituutioiden ja sopimusten pohjalta. Maksujärjestelmänä oli ns. joustava clearing-järjestelmä (clearing-dollar) tai keskitetty vapaavaluuttajärjestelmä (Kivikari 1983, 49). Suomi solmi ensimmäisenä kapitalistisena maana sopimuksen yhteistyöstä Sevin kanssa vuonna 1973. Sopimusta voidaan pitää kehys sopimuksena, joka vahvisti osapuolten halun kehittää yhteistyötä (Korpinen 1988, 124-125).

Vuonna 1985 SEV-maiden osuus Suomen ulkomaankaupasta oli vajaa neljännes. Itä-vienti oli korostunut Suomessa. Esimerkiksi Itävallassa, jonka ulkomaankaupan maarakenne muistutti Suomea, itäviennin osuus oli kymmenen prosentin tienoilla (Ruoho 1993, 226).

Suomi oli siis poikkeuksellisen läheisissä suhteissa sosialistisiin maihin, jotka joutuivat vaikeuksiin 1980-luvulla. Suomen vientiä Sev-maihin kutsuttiin itävienniksi. Sosialistimaiden siirtyminen markkinatalouteen merkitsi lopun alkua neuvostolle. Sevin romahdaminen syksyllä 1989 vaikutti haitallisesti sekä Suomen, että Neuvostoliiton kaupankäyntiin, ja samalla se ennakoiti tulevia vaikeuksia yhteiseen kaupankäyntiimme (Iivonen 1992, 79).

Neuvostoliitto ja itäisen Euroopan maat päättivät siirtyä keskusjohtoisen suunnitelmataloudesta markkinatalouteen vuonna 1990. Muutoksen taustalla oli sosialistisen talousjärjestelmän epäonnistuminen. Suunnitelmatalous otettiin käyttöön Neuvostoliitossa 1930-luvulla ja itäisen Euroopan sosialistisissa maissa toisen maailmansodan jälkeen. Sen jälkeen sosialististen maiden talouskasvu jäi heikommaksi kuin markkinatalousmaiden. Tästä seurasi 1980-luvulla taloudellisia kriisejä itä-Euroopassa, jotka ilmenivät ulkomaankaupan epätasapainona, velkaantumisenä, maksuvaikeuksina ja investointien romahtamisena (Sinko & Sutela 1991, 15). Siirtyminen markkinatalouteen oli välttämättömän uudistus.

Siirtyminen markkinatalouteen ennustettiin tapahtuvan asteittain, kuten Kiinassa oli tapahtunut. Uudistuksen arvioitiin voivan onnistua vakavista taloudellisista ongelmista huolimatta. Neuvostoliiton taloudellisen ja poliittisen muutoksen onnistuminen oli poliittinen arvio, joka osoittautui vääräksi.

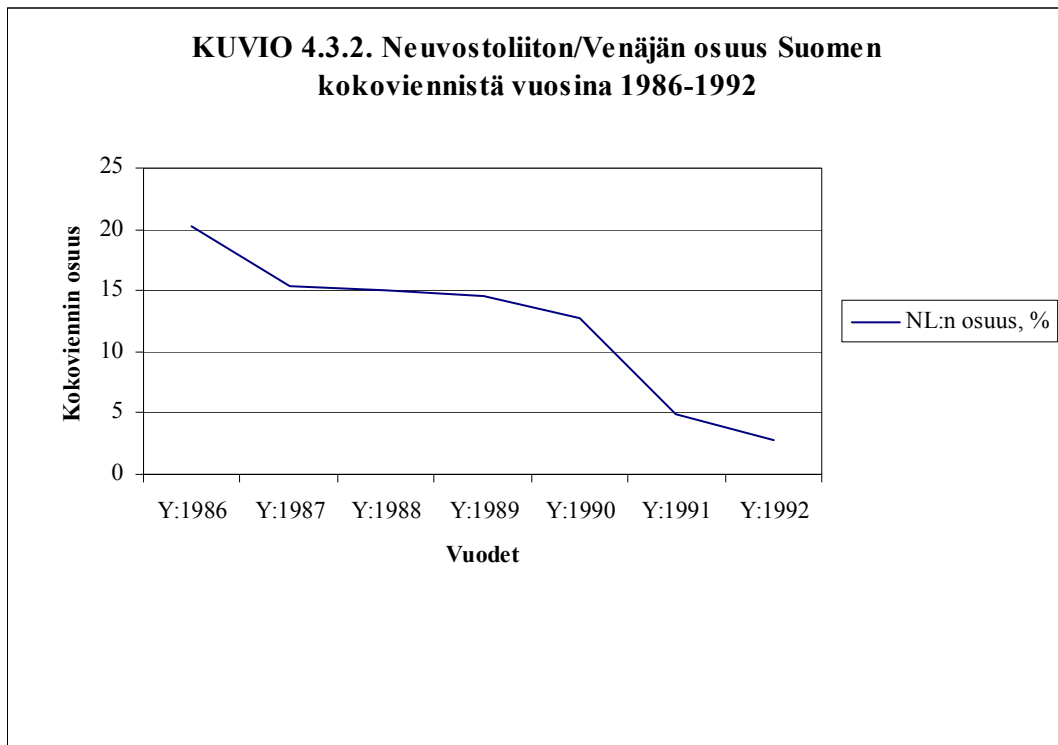
Yhteenveto: Suomen ja Neuvostoliiton väliset kauppasuhteet 1986-91

Neuvostoliitto hajosi muutamassa kuukaudessa syksyn 1991 aikana. Sitä oli edeltänyt vuosien taloudellinen ja poliittinen kriisikehitys (Ruoho 1993, 39). Neuvostoliiton poliittinen ja taloudellinen kriisi merkitsi Suomelle sinne suuntautuva viennin alenemista noin 65 prosentilla vuonna 1991. Neuvostoliiton osuus Suomen kokonaisviennistä väheni 13 prosentista 5 prosenttiin yhden ainoan vuoden aikana. Tammikuussa 1991 Suomen Neuvostoliiton viennin arvo oli vain kaksi kolmasosaa edellisen vuoden tammikuusta (Sinko & Sutela 1991, 114). Kasvanut vienti Saksaan ja eräisiin muihin maihin kompensoi vain osaksi nämä viennin menetykset (Pekkarinen & Sutela 1996).

Neuvostoliiton kriisi ajoittui samaan aikaan kuin Suomen suuren laman synty eli 1980- ja 1990-lukujen vaihteeseen. Tämän vuoksi sen vaikutukset Suomessa olivat lamaa syventäviä. Viennin väheneminen olisi pitänyt korvata kasvavalla länsiviennillä, joka kansainvälisen laskusuhdanteen vuoksi oli vaikeaa.

⁵ Neuvoston kehityksestä tarkemmin ks. esim. Sutela 1991: Sev-yhteistyötä vailla tuloksia ja tulevaisuutta.

Aikaväli 1986-1991 oli Suomen ja Neuvostoliiton välisessä kaupassa jatkuvan laskun aikaa. Lopullista romahtamista oli edeltänyt vuosien epävaka kehitys ja erilaiset kaupankäynnin ongelmat, joita ei ennen ollut. Vuonna 1986 Neuvostoliiton osuus Suomen kokonaisviennistä oli 20,3 prosenttia, vuonna 1991 4,9 prosenttia.

Lähde: ETLAn tietokanta.

5. TALOUSENNUSTEET NEUVOSTOLIITTOA KOSKEVALTA OSALTA

Suomen talous oli 1980-luvulla noususuhdanteessa, tuotanto kasvoi vuosittain ja työttömyys oli vähäistä. Pitkän nousukauden jälkeen Suomea kohtasi kansainvälinen laskusuhdanne. Suomen suhdanteiden heikkenemisestä näkyi merkkejä jo vuonna 1989. Kokonaistuotanto alkoi supistua jyrkästi vuoden 1990 puolivälissä, ja bruttokansantuotteen määrä väheni seuraavana vuonna peräti 7 prosenttia (Loikkanen ym. 1997, 374).

Suhdanne-ennustajat epäonnistuivat merkittävästi ennusteissaan. Vielä keväällä 1991 ennustettiin kokovuoden kokonaistuotannon jäävän keskimäärin edellisen vuoden tasolle (Loikkanen ym. 1997, 374). Eräs ongelma laman alla oli Neuvostoliiton kehityksen arviointi. Yleinen käsitys 1980-luvun loppupuolella ei ennakoanut Neuvostoliiton tulevaa kehitystä (Kiander & Vartia 1998, 184-185).

Neuvostoliiton viennin osuus Suomen kokonaisviennistä väheni vuodesta 1986 lähtien. Viennin romahtaminen tapahtui vuonna 1991. Neuvostoliiton viennin romahtaminen oli osatekijä Suomen talouden joutumisessa ongelmiin, ja lopulta ajautumisessa lamaan, joka oli pahin missään teollisuusmaassa toisen maailmansodan jälkeen.

Tässä tutkimuksessa perehdytään neljään suhdanne-ennustejulkaisuun valitulta aikaväliltä. Tavoitteena on muodostaa kokonaiskuva Neuvostoliiton kaupan ennustamisesta

Suomessa. Seuraavassa esitellään neljä käsiteltävää suhdanne-ennustejulkaisua, ja niitä laativat instituutiot lyhyesti.

Elinkeinoelämän tutkimuslaitos (ETLA) julkaisee Suhdanne-lehteä, joka ilmestyy neljä kertaa vuodessa pitäen sisällään arvioita Suomen tulevasta kehityksestä. Tähän tutkimukseen on valittu kaikki vuosina 1987-1991 ilmestyneet suhdanne-ennusteet. Ensimmäinen numero (ilmestyy maaliskuussa) on ETLAn kevään suhdanne-ennuste, joka sisältää yksityiskohtaisen arvion kuluvan ja seuraavan vuoden kotimaisesta ja kansainvälisestä talouskehityksestä. Toinen numero (ilmestyy kesäkuun alussa) sisältää viiden vuoden kehitysarvion kansantalouden kehitysnäkymistä. Siinä hahmotellaan talouden keskipitkän aikavälin näkymiä ja sitä ei pidä käsittää normaaliksi ennusteeksi, vaan sitä pitää tarkastella kehitysarviona. Julkaisuun liittyy myös tiivis katsaus ajankohtaisesta suhdannetilanteesta (suhdanne-ennuste). Syksyn suhdanne-ennuste (ilmestyy syyskuussa) julkaistaan Suidanteen kolmannessa numerossa. Vuoden viimeinen, neljäs numero, on ajankohtainen katsaus suhdannetilanteeseen (ilmestyy joulukuun alussa).

Elinkeinoelämän tutkimuslaitos on yksityinen, voittoa tavoittelematon talouden tutkimus- ja ennustelaitos. ETLAn toimintaa ylläpitää kannatusyhdistys, jonka jäsenet muodostavat ETLAn taustayhteisön. ETLAn toiminnan perustana on Elinkeinoelämän Tutkimuslaitoksen kannatusyhdistys ry:n tarjoama rahoitus. Etlassa tehdään tutkimusta ja ennustetyötä myös ulkopuolisella rahoituksella, joka kattaa nykyisin yli puolet kuluista. Kannatusyhdistyksen jäseniä ovat Teollisuuden ja Työnantajien keskusliitto, Suomen vakuutusyhtiöiden keskusliitto, Merita Pankki, Sampo Pankki, Osuuspankkiryhmä, Finnvera, Handelsbanken, Kesko, Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta SOK ja Palvelutyönantajat Ry. (www.etla.fi/finnish/aboutetla/funding/)

Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos (PTT) julkaisi ensimmäisen suhdanne-ennusteensa vuonna 1981. Ennusteet ilmestyvät **PTT Katsaus**-nimisen julkaisun Suhdannekuva-numerossa, joka ilmestyy kaksi kertaa vuodessa (huhtikuussa ja lokakuussa). Suhdannekuva-numero sisältää laitoksen arvion taloudellisesta tilanteesta, kehitysnäkymistä ja talouspolitiikasta. Suhdannekuva sisältää yleiskatsauksen kansainväliseen ja kotimaiseen talouskehitykseen. Perusteellisemmin käsitellään maatalouden, metsäsektorin, raaka-aine ja rahoitusmarkkinoiden kehityspiirteitä. Tähän tutkimukseen on valittu PTT Katsauksen syksyn ja kevään Suhdannekuva-numerot vuosilta 1987-1991, eli kaikki laitoksen Neuvostoliiton kauppaa koskevat ennusteet ovat mukana tutkimuksessa.

Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos on yleishyödyllinen yhteisö, jonka omistaa kannatusyhdistys. Kannatusyhdistykseen kuuluvat mm. Maa- ja metsätaloustuottajain Keskusliitto (MTK), Osuuspankkikeskus (OPK), Pellervo seura ja Valio Oy. Laitoksen toiminnan tavoitteena on luoda uutta tietoa ja tuoda uusia näkökulmia keskusteluun kansantalouden kehityksen keskeisistä ongelmista sekä maaseudun resursseihin pohjautuvista elinkeinoista ja niissä tyypillisten yritysmuotojen ongelmista ja mahdollisuuksista. (www.ptt.fi/tausta)

Työväen taloudellinen tutkimuslaitos (TTT) on julkaissut 1970-luvulta lähtien suhdanne-ennusteita. TTT:n perinteinen suhdanne-ennuste julkaistiin **Katsaus**-nimisen julkaisun toisessa numerossa (ilmestyi maaliskuussa). Katsauksen toinen numero piti sisällään arvion joka kuluvan vuoden ja seuraavan vuoden taloudellisesta kehityksestä. TTT:n nimi vaihtui vuonna 1993 Palkansaajien tutkimuslaitokseksi (PT) ja samalla julkaisun nimeksi tuli Talous & Yhteiskunta. PT:n lyhyen aikavälin ennuste ilmestyy nykyisin kaksi kertaa vuodessa (huhti- ja lokakuussa).

Palkansaajien tutkimuslaitos on vuonna 1971 perustettu itsenäinen ja voittoa tavoittelematon kansantalouden asiantuntijayksikkö. Laitoksessa tehdään taloustieteellistä tutki-

musta ja laaditaan suhdanne-ennusteita. Palkansaajien tutkimuslaitosta ylläpitää kannatusyhdistys, jonka jäsenjärjestöiltä tulee valtaosa laitoksen rahoituksesta. Kannatusyhdistykseen kuuluvat kaikki Suomen ammatilliset keskusjärjestöt SAK, AKAVA ja STTK jäsenliittoineen. Valtiolta sekä julkisilta että yksityisiltä rahastoilta saatavat avustukset sekä maksut tilaustutkimuksista kattavat osan rahoituksesta. (www.labour.fi/esittely/esittely.htm)

Valtiovarainministeriö (VM) julkaisi (aikavälillä 1987-1991) vuosittain **Taloudellisen katsauksen** (ilmestyi syyskuussa), jossa tarkasteltiin Suomen taloudellista kehitystä kuluvana ja seuraavana vuonna. Taloudellinen katsaus piti sisällään arvioita tulevasta kansainvälisestä kehityksestä ja siitä mitkä olivat kehityksen arvioidut vaikutukset Suomen talouteen. Lisäksi valtiovarainministeriö julkaisi **Kansantalouden kehitysarvion** kuluvalle vuodelle (ilmestyi helmikuussa). Julkaisussa esitettiin vain kuluvaa vuotta koskevat ennusteet. Nykyisin Taloudellinen katsaus ilmestyy kaksi kertaa vuodessa (pääsääntöisesti helmi- ja syyskuussa). Jälkimmäinen on myös valtion talousarvioesityksen liitteenä. Lisäksi valtiovarainministeriö julkaisee neljä kertaa vuodessa Suhdannekatsausnimistä raporttia talouden tulevaisuuden näkymistä.

Valtiovarainministeriön kansantalousosasto seuraa, analysoi ja ennustaa talouden kehitystä sekä esittää suosituksia talouspoliittisen päätöksenteon tueksi. Talouden tilasta ja talouspolitiikasta kerrotaan säännöllisesti ilmestyvissä julkaisuissa ja katsauksissa. Valtiovarainministeriö valmistelee hallituksen talouspolitiikkaa. Suomessa on 13 ministeriötä. Kukin ministeriö vastaa toimialallaan valtioneuvostolle kuuluvien asioiden valmistelusta ja hallinnon toiminnasta. (www.vn.fi/vm/)

Huomioitavaa on ennustetahojen taustaryhmien erilaisuus. ETLA on teollisuuden tukema ja rahoittama tutkimuslaitos, kun taas PT (TTT) on työväestön eturyhmien tukema instituutio. PTT on korostetusti suomalaisen maa- ja metsätalouden etuja ajava yhteisö. Valtiovarainministeriön kansantalousosasto on Suomen hallituksen päätöksentekoa tukeva organisaatio. Nämä intressit on hyvä havaita, kun ennusteita ryhdytään seuraamaan. Intressien erilaisuus voi näkyä myös käytännön ennustetyössä.

Edellä mainitut tutkimuslaitokset eivät ole puhtaita ennustelaitoksia. Niillä on myös muita yhteiskunnallisia tehtäviä ja tavoitteita. Laitokset osallistuvat talouspoliittiseen keskusteluun ja pyrkivät sitä kautta myös vaikuttamaan harjoitettavaan talouspolitiikkaan.

5.1. Neuvostoliiton kauppa osana talouden ennustamista

Ennustelaitokset julkaisivat ennusteita Neuvostoliiton kaupan kehittymisestä osana kokonaistaloudellisia ennusteita. Idänkaupalla oli suuri taloudellinen vaikutus. Neuvostoliiton kaupan kehittyminen oli yksi keskeinen osatekijä Suomen kansantalouden tuotannon kasvuvauhdissa vuosina 1987-1991.

Neuvostoliiton kaupan kehityksestä julkaistiin ennusteita, koska kaupalla oli vaikutusta suhdannekehitykseen. Jos Neuvostoliiton viennin ennustettiin kehittyvän suotuisasti oli sillä positiivinen vaikutus Suomen tulevaisuuden suhdannenäkymiin. Jos taas ennustettiin Neuvostoliiton viennin vähenevän, sillä oli negatiivinen vaikutus tulevaisuuden suhdannenäkymiin. Kun vuonna 1990 alkanut kokonaistuotannon lasku alkoi odotta-

matta ja samaan aikaan myös Neuvostoliiton kauppa alkoi yllättäen vähetä, voidaan todeta, että näillä tekijöillä oli yhteys toisiinsa.

Suomen suhdannevaihteluita on perinteisesti selitetty vientijohteisiksi (Pekkarinen & Vartiainen 1993, 115-117). Suomea on pidetty pienenä avoimen talouden maana, jossa suhdannevaihtelut ovat olleet kansainvälisesti verraten voimakkaita. Suhdannevaihteluiden voimakkuutta Suomessa voidaan selittää mm. tiettyjen suhdanneherkkien alojen (metsä-sektori) suurella roolilla taloudessa.

Neuvostoliiton viennin osuus Suomen kokonaisviennistä oli vuonna 1987 yli 15 prosenttia ja Neuvostoliitto oli Suomen suurin kauppakumppani. Muutokset Neuvostoliiton viennissä näkyvät Suomen kokonaistuotannossa. Suomen BKT laski 7 prosenttia vuonna 1991. Valtiovarainministeriö on laskenut idänkaupan romahtamisen suoran vaikutuksen BKT:hen 2:n prosentin suuruiseksi (Valtiovarainministeriö 1992).

Viennin vaihteluiden vaikutus bruttokansantuotteeseen voidaan tulkita eri tavalla. Luonnollisesti mitä suurempi on viennin osuus bruttokansantuotteesta, sitä suurempia ovat viennin vaihteluiden vaikutukset. Suomessa viennin osuus bruttokansantuotteesta oli vähentynyt koko 1980-luvun ajan. Vuonna 1980 osuus oli 33 prosenttia ja vuonna 1990 se oli vähentynyt 23 prosenttiin (Bordes ym. 1993, 151). Syy vientiteollisuuden pudotukseen oli lähinnä kotimaisen suljetun sektorin kasvu. Kuitenkin riittävän suurilla viennin muutoksilla voi olla mittavat vaikutukset BKT:n muutosten kannalta (ks. Linden 2000). Myös idänkaupan romahtamisen vaikutuksesta Suomen kansantalouteen on esitetty vastakkaisia näkemyksiä (niihin palataan myöhemmin luvussa 7).

Neuvostoliiton kaupan ennustamisen erityispiirteet 1987-91

Idänkaupan ennustaminen poikkesi monella tavalla normaalista suhdanne-ennustamisesta (markkinatalouden suhdanteiden ennustaminen). Suhdanne-ennustamisen lähtökohtana on oletus taloudelliselle kehitykselle tyypillisistä jossain määrin säännönmukaisista vaihteluista. Lyhyen aikavälin vaihteluista kutsutaan suhdannevaihteluiksi. Ennustetoiminnan alkamisen lähtökohtanakin oli alunperin tarve vaikuttaa suhdannevaihteluiden tasaamiseen, ettei 1930-luvun laman kaltainen tilanne enää toistuisi jatkossa.

Neuvostoliitossa ei tunnustettu suhdannevaihteluita, ne katsottiin kuuluvan vain kapitalistiseen talousjärjestelmään. Koska suhdannevaihteluista ei esiintynyt, eivät ne vaikuttaneet suoraan kaupan kehittymiseen. Länsimaiset suhdannevaikutukset välittyivät kuitenkin Neuvostoliittoon muun muassa öljyn hinnan ja valuuttakurssien kautta.

Itäkaupan ennustaminen erosi joltain osin muusta suhdanne-ennustetoiminnasta. Itäkaupan maksutase-ennusteisiin sovellettiin eri menetelmiä ja eri toimintalogiikkaa kuin muuhun ennustetoimintaan.

Suomen ja Neuvostoliiton välisestä vaihtokaupasta sovittiin poliittisissa neuvotteluissa. Neuvostoliiton poliittinen tahto (ja maksukyky) määritteli pitkälti, kuinka paljon kauppaa käytiin. Kaupasta sovittiin vuosittaisilla tavaravaihtopöytäkirjoilla, joista kävi ilmi kaupan suunniteltu kehittyminen seuraavan vuoden aikana. Suunnitelmallisuus periaatteessa helpotti idänkaupan ennustettavuutta.

Ongelmia ennustetyöhön toi erityisesti se, että keskeisistä muuttujista, jotka vaikuttivat ratkaisevasti Suomen ja Neuvostoliiton väliseen kauppaan, jouduttiin tekemään oletuksia. Näitä keskeisiä oletuksia olivat ennen kaikkea öljyn hintakehitys sekä dollarin kurssi

(vaikutti siihen, mikä oli öljyn hinta markkoissa). Ennusteita tehtäessä ne oletettiin tietyn suuruiseksi. Jos oletukset pettivät, sillä oli vaikutus siihen, miten hyvin ennuste toteutui.

Bilateraalinen clearing-kauppajärjestelmä perustui kaupan tasapainon vaatimukseen. Suomen vienti oli kuitenkin suurempaa kuin tuonti Neuvostoliitosta 1980-luvun lopulla. Kaupassa ryhdyttiin käyttämään kasvavassa määrin toimenpiteitä, joilla viennin tasoa saatiin pidettyä tasolla, jota pelkkä tuonti ei olisi sallinut. Ennusteissa jouduttiin tekemään oletuksia välitysöljyn käytön määrästä (NL:n öljyn välittäminen länsimaihin), joka merkitsi Suomen vientilyijäämän maksamista vaihdettavissa valuutoissa (Alho ym. 1986, 138) sekä clearing-järjestelmän ulkopuolisen erityistili-järjestelmän (korollinen saatavien purkaminen, luottojärjestelmä) tasapainottamisesta.

Oletuksien lisäksi vaikeaa oli ennen kaikkea arvioida koko järjestelmän muuttumista. Yhteiskunnallinen murros Neuvostoliitossa johti vanhojen sääntöjen muuttumiseen. Ennustajat joutuivat ennustamaan myös Neuvostoliiton talouden institutionaalisen muutoksen kehittymistä, joka tarkoitti siirtymistä komentotaloudesta markkinatalouteen ja arvioimaan sen vaikutuksia Neuvostoliiton talouskehitykseen.

Suomen ja Neuvostoliiton välisellä taloudellisella yhteistyöllä oli pitkä historia takanaan. Ennustejärjestelmät perustuivat tähän menneeseen kehitykseen, ja silloin laadittuihin ennustemenetelmiin ja -malleihin, jotka olivat toimineet vanhassa järjestelmässä hyvin. Neuvostoliiton talouden romahtaminen oli Suomen kannalta ulkoa tullut tapahtuma, joka teki vanhat ennustejärjestelmät toimimattomiksi.

5.2. Neuvostoliiton kaupan ennusteet 1987-1991

Seuraavassa käsitellään Suhdanteen (ETLA), Katsauksen (TTT), PTT Katsauksen (PTT) sekä Taloudellisen katsauksen & Kansantalouden kehitysarvion (VM) arvioita Neuvostoliiton kaupan kehittymisestä vuosina 1987-1991. Talousennusteita on tarkasteltu vuosittain. Vuosiarvioiden jälkeen esitellään toteutunut kehitys seuraavana vuonna eli miten Neuvostoliiton kauppa todellisuudessa kehittyi. Ennen ennusteiden käsittelyä tuodaan esille tilanne, joissa ennusteita jouduttiin tekemään. Ennusteiden jälkeen esitellään keskeiset oletukset, joihin ennusteet perustuivat.

Ennustelaitoksien keskinäistä vertailua hankaloittaa se, että ennusteet ilmestyivät eri ajankohtina ja poikkeavan säännöllisesti. Kun ennusteita vertaillaan keskenään, helpointa on suorittaa se vertaamalla jokaisen julkaisun vuoden ensimmäistä ennustetta toisiinsa. ETLAn ja TTT:n ennusteet ilmestyvät maaliskuussa ja PTT:n huhtikuussa. VM:n ennuste julkaistiin helmikuussa, mutta se piti sisällään vain kuluvan vuoden ennusteet. Ennusteiden vuosittaisessa arvioinnissa se eri asemassa, mutta kuitenkin mukana arvovaltaisuutensa vuoksi (vuosittainen arvioiminen luku 6.2.).

Varsinaisena tarkoituksena ei kuitenkaan ole vertailla eri tutkimuslaitosten ennusteiden osuvuutta, vaan selvittää yleisesti miten Neuvostoliiton kaupan ennustamisessa onnistuttiin Suomessa vuosina 1987-1991. Yleiskuvan muodostamiseksi mukana ovat kaikkien merkittävien suomalaisten ennustelaitosten kaikki Neuvostoliiton kauppaa koskevat ennusteet kyseisiltä vuosilta. Tutkimus on siis kattava tältä osin.

Toteutunutta kehitystä tarkastellaan sekä Neuvostoliiton viennin osuuden kehittymisellä Suomen kokonaisviennissä, että itäviennin määrän kehittymistä. Laitokset ennustivat koko itäviennin volyymin kehitystä. Muiden maiden osuus oli kuitenkin pieni. Neuvos-

toliiton osuus itäviennistä oli noin 90 prosenttia (Kajaste 1992, 7). Itävientiin kuuluivat kaikki Sev-maat.

Ennusteita tarkastellaan aikaväliltä 1987-1991 siksi, että näkökulmana on Neuvostoliiton kaupan romahtaminen vuonna 1991. Ennusteita tutkitaan osaksi siltä kannalta, miten ne pystyivät ennakoimaan tulevaa kriisiä. Aloitusvuodeksi on valittu vuosi 1987, koska se on riittävän kaukana tulevasta kriisistä, mutta ei kuitenkaan liian kaukana. Jo tuolloin alkoivat tulla esiin Neuvostoliiton poliittiset ja taloudelliset ongelmat (ks. esim. Sutela 1987). Ennusteita tarkastellaan myös siltä kannalta miten Neuvostoliiton kauppaa ennustettiin, kun ongelmia kaupankäynnissä alkoi ilmaantumaan öljyn hinnan romahdamisen ja perestroikan alkamisen jälkeen. Neuvostoliiton kaupan viimeiset vuodet ovat tarkastelussa talousennusteiden näkökulmasta katsottuna.

Suhdanne-ennusteita tarkastellaan seuraavassa järjestyksessä: ensimmäisenä Elinkeinoelämän Tutkimuslaitoksen Suhdanne, toisena Työväen taloudellisen tutkimuslaitoksen Katsaus, kolmantena Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen PTT Katsaus ja viimeisenä Valtiovarainministeriön Taloudellinen katsaus & Kansantalouden kehitysarvio. Tarkastelu alkaa siis vuodesta 1987 ja päättyy vuoteen 1991.

5.2.1. Ennusteet vuodelta 1987

ENNUSTETILANNE 1987. Neuvostoliiton osuus Suomen kokoviennistä oli 20,3 prosenttia vuonna 1986. Öljyn hinnan romahtaminen vuoden 1986 aikana oli johtanut Suomen Neuvostoliiton viennissä 600 milj. ruplan ylijäämän muodostumiseen. Ylijäämästä puolet eli 300 milj. ruplaa oli siirretty korolliselle erityistilille ja loppu jäi clearing-tilille siirtyen seuraavan vuoden kauppaan. Clearing tilin saldo oli ylärajalla ja se oli tasapainotettava vuoteen 1991 mennessä. Erityistilin purkamisen oli tarkoitus alkaa vuonna 1989.

Suhdanne (ETLA)

Suhdanteen 1/1987 mukaan itäviennin supistuminen ajoittuu pääosin vuodelle 1987. Idänkaupan vientinäköymät ovat parantuneet, koska Neuvostoliiton kanssa käydyissä kauppaneuvotteluissa kyettiin sopimaan huomattavan suurista välitysöljy määristä. Idänkaupan tasapainottamisen edellyttämä itäviennin supistuminen on suurimmillaan kuluvana vuonna, itävienti vähenee määrältään noin viidenneksen. Seuraavana vuonna itävienti vähenee enää muutaman prosentin. Ennuste oli, että itäviennin määrä vähenisi 20 prosenttia vuonna 1987 ja 4 prosenttia vuonna 1988 (lähde: Taulukko 5, Suhdanne 1/1987).

Suhdanne arvioi syyskuussa, että öljyhinnat ovat kuluvan vuoden aikana nousseet aiemmin odotettua nopeammin, minkä vuoksi itäviennin näköymät ovat parantuneet. Idänkaupan tasapainottamisen edellyttämä itäviennin supistuminen on suurimmillaan kuluvana vuonna, jolloin viennin määrä vähenee 11 prosenttia. Määrän aiemmin arvioitua pienempään vähentymiseen vaikuttaa myös se, että itäviennin hinnat ovat kuluvana vuonna nousseet vain puolisen prosenttia. Jos öljyhinnat pysyvät seuraavana vuonna (1988) nykyisellä tasolla, itäviennin määrän supistuminen jäänee 4 prosenttiin. Seuraavan vuoden ennusteessa on oletettu 2,5 milj. tonnia välitysöljyä. Itäviennin kehitykseen liittyy edelleen huomattavaa epävarmuutta öljyn hinnan alentamispaineiden takia (Suhdanne 3/1987).

Suhdanne 4/1987 arvioi itäviennin supistuvan noin 5 prosenttiyksikköä. Öljyn hinnan kuluvan vuoden jälkipuoliskolla tapahtunut aleneminen ja dollarin kurssin lasku vaikuttavat itäkaupan tasapainoa heikentävästi. Tämän vaikutuksen ennusteeseen eliminoi kuitenkin se, että välitysoljyn määräärvioita on korotettu syksyn 2,5 miljoonasta tonnista 4 miljoonaan tonniin.

Suhdanne (ETLA): Kansantalouden kehitysnäkymät 1987-1991 (kesäkuu 1987)

ETLAn keskipitkän aikavälin ennusteen mukaan keskeinen kysymys Suomen taloudessa seuraavan viisivuotiskauden aikana on vientiteollisuuden sopeutuminen suuriin markkina-alueiden muutoksiin. Öljyn hinnan laskusta johtuvaa Neuvostoliiton-kaupan epätasapainoa joudutaan tarkastelujaksolla korjaamaan pääosin itäviennin määrää supistamalla.

Kehitysarvion taustalla olivat oletukset siitä, että raakaöljyn hinta nousisi noin 21 dollariin tynnyriltä, Neuvostoliiton kaupan erityistili kuoletettaisiin sekä clearing-tili tasapainotettaisiin vuoden 1991 loppuun mennessä, välitysoljy saataisiin kaupattavaksi koko tarkasteluperiodin ajan ja että tuonnin määrä Neuvostoliitosta lisääntyisi keskimäärin 3 prosenttia vuodessa.

Itäviennin supistuminen on suurimmillaan kuluvana vuonna, jolloin itäviennin määrä supistuisi viidenneksellä. Tarkastelujakson viimeisinä vuosina itävienti voi jälleen kääntyä kasvuun. Itäviennin supistumisen oletettiin jakautuvan suhteellisen tasaisesti eri toimialojen kesken.

Katsaus (TTT): Taloudellinen kehitys 1987-1988 (maaliskuu)

Katsauksen mukaan Suomen itävienti supistuu ilman uusia erikoisjärjestelyjä voimakkaasti. Suomen ja Neuvostoliiton välillä sovittu kaupan runkosopimus vuosiksi 1986-1990 antaa keskimääräiseksi vuotuiseksi tavaravaihdoksi noin 6 mrd. ruplaa. Vienti on 2,3 mrd. ruplaa ja tuonti 1,7 mrd. ruplaa. 0,6 mrd:n ruplan ylijäämästä puolet on siirretty erityistilille, joka kuoletetaan vuoteen 1991 mennessä. Ylijäämästä 0,3 mrd. ruplaa siirtyy vuoden 1987 kauppaan. Kuluvana vuonna itävienti vähenee noin neljänneksellä, koska 0,3 mrd. ruplan luottorajaa ei voi ylittää. Seuraavana vuonna (1988) vienti säilynee tämän vuoden tasolla.

PTT Katsaus:

Suhdannekuva kevät (huhtikuu)

PTT:n mukaan itävientiennusteen toteutuminen riippuu öljyn hintakehityksen ohella varsin ratkaisevasti sovittujen öljynvälityskauppojen toteutumisesta. Itäviennin määrä supistuu kuluvana vuonna arviolta 20 prosenttia. Ilman uusia tuontituotteita ja öljyn välityskauppoja vienti vähenisi enemmänkin. Vuonna 1986 syntyneen epätasapainon siirtäminen erityistilille (noin 2,1 mrd. mk) ja sen kuolettaminen vuosina 1989-90 vaikuttaa siten, että kauppa tasapainottuu vuoteen 1991 mennessä. Jos öljyn hinta ei nouse, itävienti supistuu vuonna 1988 5 prosenttia.

Suhdannekuva syksy (lokakuu)

Öljyn välityskaupoilla on ollut merkittävä osuus kaupan tasapainottamisessa. Sovitusta 4,5 milj. tonnin määrästä on toteutunut syksyyn mennessä yli 80 prosenttia. Kun muu tuonti ei ole lisääntynyt, on kaupan tasapainon säilyttämiseksi vientiä supistettava vuonna 1987 10-15 prosenttia edellisvuoden tasosta. Vuonna 1988 itäviennin kehitys

riippuu olennaisesti paitsi öljyn hinnasta myös siitä, saavutetaanko kaupan tasapaino kuluvana vuonna ja miten paljon öljyä voidaan välittää muille markkinoille. Jos valuuttakurssissa ja öljyn hinnassa ei tapahdu olennaisia muutoksia, itävienti supistuu vuonna 1988 vielä 5 prosenttia.

VM: Kansantalouden kehitysarvio vuodeksi 1987 (helmikuu)

Öljyn ja dollarin halpenemisen takia Neuvostoliiton-kaupan tilisaldo kääntyi viime vuonna tuntuvasti ylijäämäiseksi. Saldoylijäämä ylitti kesällä sovitun luottorajan, mikä sopimusten mukaisesti käynnisti neuvottelut maksutasapainon palauttamiseksi. Neuvotteluissa saavutetut tulokset, tuonnin määrän lisääminen sekä ylijäämän siirtäminen osittain erityistilille pienensivät viennin vähentämistarvetta. Silti itävienti supistui viime vuonna 7 prosenttia ja tänä vuonna sen odotetaan supistuvan vielä enemmän. Lopullinen tulos riippuu tavaravaihtopöytäkirjan yhteydessä sovitun neuvottelumekanismin mukaisesti ratkaisevasti mm. toteutuvasta öljyn hintatasosta. Itäviennin määrän ennustettiin supistuvan 17 prosenttia vuonna 1987 (lähde: Taulukko s.19).

VM: Taloudellinen katsaus (syyskuu)

- Vientikehitys.

Taloudellisen katsauksen mukaan vienti Neuvostoliittoon supistuu kuluvana vuonna (1987) arvioitua vähemmän. Vuonna 1986 viennin kasvu oli ollut hidasta, syynä oli Neuvostoliiton viennin supistuminen tavaravaihtopöytäkirjan mukaisesti. Itäviennin näkymät ovat parantuneet, koska kiintiöiden alarajoja on sovittu voitavan jossain määrin ylittää. Tähän ovat vaikuttaneet öljyn välityskauppojen toteutuminen varsin suurina sekä osin myös öljyn hinnan nousu. Itäviennin arvioidaan supistuvan kuluvan vuoden (1987) loppupuoliskolla. Seuraavana vuonna kaupan tasapainottaminen vaatii edelleen viennin supistamista (ennuste oli, että itävienti vähenee 10 prosenttia molempina vuosina. Lähde: Taulukko, s.29):

- Tuotannon kehitys.

SEV- maissa kokonaistuotanto kasvoi vuonna 1986 runsaat 4 prosenttia, eli liki prosenttiyksikön nopeammin kuin sitä edellisenä vuonna. Tämän vuoden (1987) kasvutavoite on 4,1 %. Erityistä huomiota kiinnitetään tuotannon ohjausjärjestelmään ja tuotteiden laadunvalvontaan. SEV on lisäämässä yhteistyötä länsi- Euroopan maiden kanssa.

Ennusteiden oletuksia:

Kuluvaa vuotta koskevat ennusteet olivat alkuvuonna yksimielisiä siitä, että Neuvostoliiton kauppa tulisi voimakkaasti vähentymään. Ennusteiden perustana oli kaupan tasapainottamisen tarve. Myöhemmin syksyllä ilmestyneet ennusteet pystyivät ottamaan huomioon mittavien öljyn välityskauppojen toteuttamisen sekä öljyn hinnan nousun, joka vähensi itäkaupan supistumisen arvioita. Seuraavaa vuotta koskevat ennusteet arvioivat viennin pysyvän ennallaan tai laskevan vielä hieman. Ennusteiden perustana olivat oletukset öljyn hinnan noususta, välityskauppojen toteutumisesta ja kaupan tasapainon saavuttamisesta.

Toteutunut kehitys vuosina 1987-1988

Vuonna 1987 itäviennin määrä väheni 17,6 prosenttia. Neuvostoliiton osuus kokonaisviennistä oli vuoden 1987 lopussa 15,4 prosenttia. Seuraavana vuonna 1988 Neuvostoliiton osuus kokonaisviennistä laski 15,4 prosentista 15 prosenttiin. Itäviennin määrä

vähenei 9,7 prosenttia. Neuvostoliiton tuotanto kasvoi 2,1⁶ prosenttia. Raaka-öljyn hinta laski keskimäärin 15 dollariin tynnyriltä.

5.2.2. Ennusteet vuodelta 1988

ENNUSTETILANNE 1988. Neuvostoliiton viennin määrä oli vähentynyt voimakkaasti öljyn hinnan laskun seurauksena edellisenä vuonna. Viennin aleneminen oli johtanut pyrkimyksiin lisätä Neuvostoliiton tuonnin arvoa poikkeustoimin. Mittavista öljyn välityskaupoista oli sovittu edellisenä vuonna. Clearing-tilin tasapainon ongelmat johtivat siihen, että järjestelmän ehtoja tiukennettiin vuonna 1988. Samalla kuitenkin sallittiin Neuvostoliiton viennin luotottaminen, joka lisäsi vientimahdollisuuksia. Myös öljyn välityskauppoja jatkettiin.

Suhdanne (ETLA)

Suhdanteen 1/1988 mukaan itävientä vaikeuttaa edelleen suuresti kaupan tasapainottamistarve. Välitysöljyä oletetaan saatavan 4,5 milj. tonnia. Vuonna 1989 erityistilin kuolelusten alkaminen, lykätty laivamaksut (yli 800 milj. markkaa) ja jäljellä olevan clearing-ylijäämän poistaminen pakottaisivat vähentämään vientiä Neuvostoliittoon 2 miljardia markkaa. Vaikka ennusteessa oletetaan sovittavaksi 4 miljoonan tonnin välitysöljyerästä, itäviennin määrä vähenee 13 prosenttia ilman uusia Neuvostoliiton-kaupan erityistoimia. Kuluvana vuonna 1988 itäviennin määrän ennustettiin pysyvän entisellä tasolla (lähde: Taulukko 5, Suhdanne 1/1988).

Suhdanne 3/1988 arvioi, että itäviennin määrä vähenisi kuluvana vuonna selvästi. Tasapainottaminen ei onnistuisi lyhyellä aikavälillä vaan vienti vähenisi myös seuraavana vuonna. Clearing- ja erityistilien tasapainottamisesta johtuvaa vähennystä. Dollarin lievästä kallistumisesta huolimatta öljyn halpeneminen vähentää vientimahdollisuuksia Neuvostoliittoon noin 4prosenttia edellistä arviota vähemmän. Lisäksi välityskaupat ovat sujuneet heikosti. Ennuste oli, että itävientä vähenee 10 prosenttia vuonna 1988 ja 11 prosenttia vuonna 1989 (lähde: Taulukko 5, Suhdanne 3/1988).

Suhdanteen 4/1988 mukaan itävientä supistuisi 5 prosenttia uusista Neuvostoliiton-kaupan maksujärjestelyistä huolimatta. Seuraavana vuonna itäviennin mahdollisuuksia heikentäisi öljyn alhainen hinta ja aiemmilta vuosilta lykätty tasapainottamistarve. Itäviennin määrän supistuminen jäisi 5 prosenttiin.

Suhdanne (ETLA): Kansantalouden kehitysnäkymät 1988-1992 (kesäkuu 1988)

ETLAn keskipitkänaikavälin ennusteessa todettiin, että itäkaupan tasapainottaminen saataisiin seuraavalla viisivuotisjaksolla päätökseen. Alhaisen öljyn hinnan pakottamat idänkaupan supistumiskeinot saatettaisiin loppuun 5-vuotiskauden kuluessa. Supistaminen olisi voimakkainta vuonna 1989, mutta jakson loppuun mennessä kaupan määrä palautuisi vuoden 1987 tasolle. Itäkaupan osuus koko ulkomaankaupastamme olisi tällöin 15 prosenttia. Näiden arvioiden taustalla oli oletus öljyn hinnan kohoamisesta silloiselta 16,5 dollarin tynnyrihinnalta 21 dollariin vuonna 1992.

Euroopan sosialististen maiden materiaalityöntuotanto lisääntyisi keskimäärin 3-3,5% vuodessa. Tämä olisi runsaan prosenttiyksikön hitaampi kuin suunnitelmissa oli asetettu tavoitteeksi. ETLAn mukaan suunniteltua vähäisempi tuotannon lisäys aiheutuisi muun

⁶ Tiedot Neuvostoliiton BKT:n muutoksista vuosina 1987-1991 on saatu Suomen Pankin julkaisusta ”Idäntalouksien katsauksia 4/1994, tilastotietoja s. 49 (Tiina Saajasto).”

muassa talouksien tehottomuuksista johtuvasta tuottavuuden hitaasta kasvusta ja öljyn hinnan laskusta.

Neuvostoliiton kaupan tasapainottaminen vaatisi edelleen voimakasta itäviennin vähentämistä. Itäviennin supistuminen tapahtuisi kuitenkin lähivuosina, jonka jälkeen vienti kääntyy kasvuun. Itäviennin määrä ylittäisi vasta viisivuotiskauden lopulla edellisen vuoden tasolle ja jäisi siis selvästi kuluvaan vuosikymmenen alun vientimääriä pienemmäksi.

Katsaus (TTT): Taloudellinen kehitys 1988-1989 (maaliskuu)

Katsauksen mukaan itävienti on vaikeuksissa. Neuvostoliiton-kaupan tasapainottamistarpeen takia itävienti supistuu lähes 10 prosenttia. Itäviennin supistumisen taustalla on ollut ja on myös jatkossa tuonnin arvoa laskeva alhainen öljyn hinta. Vuoden 1988 tavaravaihtosopimus perustui öljyn 18 dollarin tynnyrihintaan. Kuluvana vuonna öljyn hinta on 3-4 dollaria vähemmän kuin sopimuksessa oletettiin. Öljyn hinnan oletettiin myös jatkossa laskevan.

Seuraavana vuonna, mikäli tuonnin kasvua ei lisätä poikkeustoimiin, idän vienti supistuu viidenneksellä. Tämä merkitsisi sitä, että runkosopimuksen viimeiselle vuodelle 1990 ajoittuisi noin puolen miljoonan ruplan ylijäämän tasoittaminen.

PTT Katsaus:

Suhdannekuva kevät (huhtikuu)

Vuoden 1988 tavaravaihtopöytäkirja on tehty öljyn 18 dollarin tynnyrihinnan pohjalta. Kun hinta alkuvuodesta on vain 15 dollaria mahdollisuudet päästä tavaravaihtosopimuksessa määriteltyn viime vuoden tasoon ovat pienet. Vienti Neuvostoliittoon supistuu 15 prosentilla vuonna 1988. Vuonna 1989 aloitetaan erityistilille siirretyn 2,1 mrd. markan ylijäämän purkaminen. Vientimahdollisuudet riippuvat tuonnin arvosta, joka taas on olennaisesti riippuvainen öljyn hinnasta. Jos öljyn hinta pysyy 15 dollarissa eikä merkittäviä uusia erikoisjärjestelyjä käytetä, vientiä joudutaan supistamaan edelleen 15 prosenttia.

Suhdannekuva syksy (lokakuu)

Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan jo rakenteelliseksi muodostunutta epätasapainoa on alettu purkaa uusien järjestelyin, jotka parantavat Suomen vientimahdollisuuksia kuluvana vuonna. Lähivuosina säilyy kuitenkin edelleen tarve tasapainottaa kauppaa vientiä rajoittamalla. Suomen Vientiluoton myöntämän 2,1 mrd. markan rahoituksen ansioista vientimahdollisuudet kuluvana ja seuraavana vuonna paranevat investointitarvoissa ja rakennuslalla. Kuluvalle vuodelle on kertynyt runsaasti valmiita vientisopimuksia ja viennin arvo kohoaa parilla prosentilla edellisvuodesta. Määrällisesti vienti pysyy ennallaan. Vuosi 1989 on edelleen ongelmallinen. Silloin Neuvostoliiton olisi alettava lyhentää 2,1 mrd. markan erityistiliä tuontiylijäämän avulla. Lisäksi laivamaksuja on lykätty ensi vuodelle yli 800 milj. markkaa. Viennin olisi oltava vähintään 1,5 mrd. mk tuontia suurempi. Koska tuonnin arvo ei kasva, Suomen vientiä on supistettava. Supistuksen ennustetaan olevan 10 prosenttia.

VM: Kansantalouden kehitysarvio vuodeksi 1988 (helmikuu)

Ennusteen lähtökohtana oli Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan tasapainottamisen edellyttämä itäviennin supistaminen. Raaka-öljyn hinnan oletettiin olevan kuluvana vuonna keskimäärin 18 dollaria tynnyriltä ja valuuttakurssien vakiintuvan tammikuun

tasolle. Suomen ja Neuvostoliiton välisen saldoylijäämän odotettiin supistuvan kuluvana vuonna. Vienti Neuvostoliittoon säilyy lähes entisen suuruisena (itäviennin määrän ennustettiin vähenevän –1 prosenttia, lähde: Taulukko s.18). Sitä tukevat ennen kaikkea lisääntyvät laivatoimitukset, mikä puolestaan edelleen vähentää muiden toimialojen vientiä. Nykyisellä raakaöljyn hinnalla ja dollarin kurssilla laskettuna tarve idänkaupan tasapainottamiseksi erityistoimin, myös vientiä supistamalla, näyttää välttämättömältä vuoden 1988 jälkeenkin.

VM: Taloudellinen katsaus (syyskuu)

- Vientikehitys.

Taloudellisessa katsauksessa todettiin, että Suomen viennin kasvu oli hidastunut kolmen viimeksi kuluneen vuoden aikana. Sen katsottiin johtuvan Neuvostoliiton viennin supistumisesta, jonka korvaaminen länsivientiä lisäämällä oli onnistunut vain osittain. Itäviennin odotettiin lisääntyvän kuluvana vuonna tilapäisesti. Seuraavaksi vuodeksi (1989) Neuvostoliiton viennin odotettiin hieman vähenevän kahdenvälisen kaupan tasapainottamistarpeen vuoksi. Muutenkin Neuvostoliiton-viennin toteutumiseen liittyi huomattavaa epävarmuutta. Energian hinta oli pysynyt alhaisena ja vientisopimuksia oli tehty enemmän mihin kaupan maksutasapaino olisi antanut tilaa. Itäviennin arvioitu lisääntyminen kuluvana vuonna (1988) 3 prosentilla olisi vain tilapäistä. Seuraavana vuonna itäviennin ennustettiin vähenevän 20 prosenttia (lähde: Taulukko s. 33).

- Tuotannon kehitys.

SEV-maissa kasvu on vauhdittumassa. Keskinäisen taloudellisen avun neuvoston maissa kasvu oli hidastunut edellisenä vuonna (1987), mutta kuluvan vuoden alkukuukausina kasvu on vauhdittunut. Neuvostoliitossa teollisuustuotanto kohosi alkuvuonna neljä prosenttia edellisestä vuodesta. Kokonaistuotannon kasvutavoitteeksi on asetettu tälle vuodelle 5,9%.

Ennusteiden oletuksia:

Kuluvaa vuotta koskevat ennusteet pohjautuivat oletukseen, että öljyn hinnan laskusta johtuva tuonnin arvon lasku johtaa viennin vähenemiseen kaupan tasapainon saavuttamiseksi. Arviot vaikutuksesta viennin tasoon kuitenkin vaihtelivat merkittävästi. Seuraavan vuoden ennusteet perustuivat oletuksiin öljyn hinnan laskusta, välityskauppojen toteutumisesta, eritystilin purkamisen aloittamiseen ja kaupan tasapainottamisen tarpeeseen. Näiden tekijöiden katsottiin johtavan viennin määrän vähenemiseen. Oletus oli, että ellei tuonnin kasvua lisittäisi poikkeustoimin, vähenisi vienti oleellisesti. Loppuvuoden ennusteet pystyivät ottamaan huomioon kauppajärjestelyjen muutokset, joista sovittiin valtioiden välillä poliittisissa neuvotteluissa.

Toteutunut kehitys vuosina 1988-1989

Itäviennin määrä väheni 9,7 prosenttia vuonna 1988. Vuonna 1989 Neuvostoliiton osuus Suomen kokonaisviennistä laski 15 prosentista 14,5 prosenttiin. Suomen itäviennin määrä väheni 11,2 prosenttia edellisvuodesta. Neuvostoliiton tuotanto kasvoi 5,6 %. Raaka-öljyn hinta nousi keskimäärin 18,2 dollariin tynnyriltä.

5.2.3. Ennusteet vuodelta 1989

ENNUSTETILANNE 1989. Kuluvana vuonna oli tarkoitus aloittaa eritystilille siirretyn 300 milj. ruplan kuolettaminen (vuoteen 1991 mennessä) sekä jatkaa clearing-tilin ta-

sapainottamista, joka yhä oli Suomelle ylijäämäinen. Samana vuonna sovittiin uudesta kaupan runkosopimuksesta seuraaville viidelle vuodelle. Sopimus perustui clearing-järjestelmän säilymiselle. Sosialistisen järjestelmän murros johti maiden välisen yhteisön SEVin romahtamiseen ja useat Itä- Euroopan maat siirtyivät käyttämään keskinäisessä kaupassaan vaihdettavia valuuttoja. Neuvostoliitossa perestroika eteni merkittävästi kun pääministeri Rytzhkovin toimintasuunnitelma hyväksyttiin joulukuussa.

Suhdanne (ETLA)

Suhdanteen 1/1989 mukaan itäviennissä on vielä kuluvana vuonna supistamispaineita, mutta seuraavana vuonna viennin arvo ei enää laske. Raakaöljyn on arvioitu olevan kuluvana vuonna 16 dollaria tynnyriltä ja seuraavana vuonna puoli dollaria enemmän. Tällaisella hintakehityksellä Neuvostoliiton-kaupan tasapainottoimet johtavat viennin määrän noin kymmeneksen laskuun kuluvana vuonna. Neuvostoliiton-kaupan maksujärjestelyt viime lokakuussa estivät itäviennin arvon vähenemisen. Vienti oli loppuvuonna runsasta. Saldosaaminen suojattiin kurssimuutoksilta ja clearing-tili muuttuu myöhemmin korolliseksi. Yli 1,4 miljardin markan clearing-velka on maksettava valuuttoilla. Tämä siirtää vastuun Suomen viennin rajoittamisesta Neuvostoliitolle. Itäviennissä Suomen ja Neuvostoliiton välisen tavaravaihtopöytäkirja on edellisiä enemmän vain suuntaa antava. Se kattaa viennistä vain osan. Pöytäkirjan alarajojen mukainen tavaravaihtoon perustava vienti vähenisi neljänneksellä. Vientiä lisää kuitenkin luotto. Uusia luottojen aiesopimuksia on nyt neuvoteltu yli 3,5 miljardin markan arvosta. Ennusteissa oletetaan osan luottosopimuksista toteutuvan. Sopimuksessa oletetaan raakaöljyn hinnaksi 14 dollaria tynnyriltä, kun ETLAn ennuste on 16 dollaria. Koko itäviennin määrä vähenee 10 prosenttia. Seuraavana vuonna itäviennin määrän supistuminen arvioitiin jäävän yhteen prosenttiin (lähde: Taulukko 4, Suhdanne 1/1989).

Suhdanne 3/1989 oli yllättynyt itäviennin voimakkuudesta alkuvuonna. Neuvostoliiton-vientiä on alkuvuonna rahoitettu uusilla luotoilla. Myös öljyn hinnan pysyminen korkealla on mahdollistanut viennin lisäyksen. Loppuvuodesta itävienti kuitenkin vähenisi. Neuvostoliiton-kaupan maksujärjestelyt ovat osittain syrjäyttäneet öljyn hinnan ja viennin määrän välisen yhteyden. Vientiä voidaan entistä helpommin tuonnin sijasta luotottaa ja maksaa joskus myöhemmin tapahtuvalla tuonnilla. Myös valuuttamaksut yleistyvät. Järjestely merkitsee viennin määräytyvän yhä enemmän Neuvostoliiton tarpeesta ostaa juuri suomalaisia tavaroita. Epätavallisen korkean markkinaosuutemme Neuvostoliitossa oletetaan hitaasti laskevan. Itävienti supistuisi viitisen prosenttia vuodessa. Vuonna 1989 supistumisen arvioitiin olevan 4 prosenttia ja vuonna 1990 5 prosenttia (lähde: Taulukko 4, Suhdanne 3/1989). Itäviennin osuus koko tavaraviennistä laskisi seuraavana vuonna alle 15 prosentin.

Suhdanne 4/1989 kirjoitti laajasti sosialistisissa maissa meneillään olevasta historiallisesta murroksesta. Useat maat ovat siirtymässä vähitellen suunnitelmataloudesta markkinaehtoisempaan suuntaan vaikeiden talousongelmien vauhdittamana. Talousuudistus on suurissa vaikeuksissa mm. Neuvostoliitossa. Niin sanottu perestroikka, talouden uudistus suunnitelma, ei vielä pure. Muutos markkinavoimat paremmin huomioon otta-vaan suuntaan on todella vaikea. Se on kuitenkin todettu välttämättömäksi. Paluuta entiseen tehoittamaan komentotalouteen ei ole, mikäli hyvinvointia halutaan lisätä. Muutos johtaa myös uudistuviin taloussuhteisiin länsimaiden kanssa. Maiden talousliiton, Sevin merkitys on vähenemässä. Maat pyrkivät lisäämään yhteistyötä länsimaiden kanssa. Itäviennin arvo on kuluvana vuonna edellistä vuotta suurempi. Kaupan tasapaino edellyttäisi Neuvostoliiton viennin aivan pientä laskua vastaisuudessa

Suhdanne (ETLA): Kansantalouden kehitysnäkymät 1989-1993 (kesäkuu 1989)

ETLAn keskipitkän aikavälin arviossa arvioitiin, että itävienti supistuisi keskimäärin 3,5 prosenttia vuodessa, mutta voisi olla jo 1990-luvun alkuvuosina lievästi nousemassa. Supistuminen aiheutuisi edellisiltä vuosilta periytyvästä maksujen epätasapainosta. Clearing-tili tasapainotettaisiin kuluvaan vuoden aikana ja tämän jälkeen aletaan lyhentämään korollista erityistiliä, joka kuoletettaisiin vuoden 1991 loppuun mennessä. Maksujen tasapainottaminen johtaisi viennin supistumiseen, vaikka edellisenä syksynä luotu kaupan luototusmekanismi jakaisikin sopeutumistarvetta useammalle vuodelle.

Suomen itävienti oli supistunut määrältään keskimäärin 7,5% vuodessa kuluneen viiden vuoden aikana (1985-1989). Supistuminen tapahtui pääasiassa vuodesta 1986 alkaen. Vuosina 1989-1993 Neuvostoliiton viennin arvioitiin vähenevän keskimäärin 3,5 prosenttia vuodessa. Vähentäminen olisi suurinta periodin alkuvuosina. Vienti saattaisi jopa kasvaa loppupuolella. Supistuminen aiheutuisi edellisiltä vuosilta periytyvästä maksujen epätasapainosta. Neuvostoliiton kanssa oli sovittu, että clearing-tili saatettaisiin kuluvaan vuonna tasapainoon ja sen jälkeen aletaan lyhentämään korollista erityistiliä, joka kuoletetaan vuoden 1991 loppuun mennessä. Maksujen tasapainottaminen johtaa viennin supistumiseen, vaikka edellisenä syksynä luotu kaupanluototusmekanismi jakaakin sopeutumistarvetta useammalle vuodelle. Neuvostoliiton tuonnin arvioitiin kasvavan keskimäärin 2,5 % vuodessa.

Neuvostoliiton kaupan puitteissa tapahtuisi joitakin muutoksia jo tarkasteltavalla ajanjaksolla. Vuosia 1991-1995 koskevassa kaupan runkosopimuksessa kauppavaihdosta sovitaan entistä väljemmin. Myös vapaasti vaihdettaville valuutoilla käytävän kaupan osuus kasvaa, mikä lisää markkinoinnin tarvetta. Clearing-järjestelmä säilyy kuitenkin edelleen kaupankäynnin perustana. Mikäli Neuvostoliiton perestroikan toteutus johtaa vapaasti vaihdettavaan ruplaan, tämä tapahtuu aikaisintaan 1990-luvun jälkipuoliskolla.

Katsaus (TTT): Taloudellinen kehitys 1989-1990 (maaliskuu)

Katsauksen mukaan tarve tasapainottaa Neuvostoliiton kanssa käytävää kauppaa rajoitaisi edelleen itäviennin kasvua: se ei lisääntyisi kuluvaan vuonna lainkaan. Öljyn hinnan nouseminen helpottaisi kaupan tasapainottamisongelmaa.

Itäviennin näkymät olivat kirkastuneet, kun raakaöljyn hinta oli kohonnut noin viidenneksen korkeammalle kuin vuoden 1989 tavarantavaihtopöytäkirjaa laadittaessa arvioitiin. Myös uudet luototusjärjestelmät antaisivat lisää tilaa viennille. Suomalaisten tuotteiden kilpailukyky neuvostoliittolaisten ostajien silmissä ratkaisisi sen, kuinka paljon uusi väljempi sopimustilanne kauppaa kasvattaisi. Aikaisempien vuosien ylijäämän tasointaminen hidastaisi kuitenkin viennin kasvua. Kuluvaan vuonna itäviennin taso pysyisi ennallaan. Seuraavana vuonna (1990) viennin arvo säilyy ennallaan.

PTT Katsaus:

Suhdannekuva kevät (huhtikuu)

Itäviennin näkymät ovat epävarmoja. Olettaen, että kaupassa pyritään tasapainon saavuttamiseen, viennin on supistuttava vuonna 1989 noin 10 prosentilla, vaikka öljyn hinta pysyisi alkuvuoden tasolla. Jos öljyn hinta on keskimäärin dollarin verran korkeammalla kuin kuluvaan vuonna eli noin 19 dollarissa barrelilta, viennillä on mahdollisuus kasvaa noin 7 prosenttia (vuonna 1990).

Suhdannekuva syksy (lokakuu)

Suomen ja Neuvostoliiton välinen kauppa on kokemassa syvälle käyviä muutoksia. Kaupan kehitykseen vaikuttavat öljyn välityskauppojen lisäksi myös luototusmahdollisuudet, joita on jo vuonna 1989 käytetty runsaasti. Vuodesta 1990 clearing-velka muuttuu 100 milj. ruplan jälkeen korolliseksi ja 200 milj. ruplan jälkeen voidaan tilin tasointa vaatia vapaavaluutassa. Ennusteessa oletetaan, että kauppa pysyy tasolla, jossa vapaavaluuttatasoitus ei tarvita. Vuonna 1989 Neuvostoliiton on määrä lyhentää ensimmäinen erä erityistilillä olevaa luottoa. Tämän vuoksi kaupan alkuvuodesta selvästi ylijäämäisenä pysytellyt saldo olisi saatava kääntymään loppuvuodesta alijäämäiseksi. Vaikka itäviennin arvo kasvanee hivenen, määrän ennustetaan supistuvan kuluvana vuonna 7 prosenttia. Vuoden 1990 vientimahdollisuuksia rajoittaa erityistilin lyhennys-sopimus, jonka vuoksi saldoon olisi saatava lähes miljardin verran Suomelle saatavaa. Laiva- ja rakennusprojektivienti supistuu selvästi. Viennin kehitys riippuu paitsi tuonnin tasosta, myös suomalaisten rahalaitosten luototuksesta. Itäviennin määrän ennustetaan supistuvan vuonna 1990 5 prosenttia.

VM: Kansantalouden kehitysarvio vuodeksi 1989 (helmikuu)

Viennin kasvu nopeutui vuonna 1988. Tämä aiheutui pääasiassa Neuvostoliiton-kauppaa koskevista ratkaisista, joiden myötä vuoden aikana tehdyt vientisopimukset saatettiin suurelta osin toteuttaa kaupan epätasapainosta huolimatta. Vuonna 1989 viennin kasvu hidastuu uudelleen. Syynä tähän on Neuvostoliiton-kaupan tasapainottaminen, joka on tarkoitus saattaa päätökseen vuoden loppuun mennessä. Viennin supistumista voitaneen tasoittaa kuitenkin vaihdettavilla valuutoilla käytävällä kaupalla sekä viime vuoden syksyllä sovittujen uusien periaatteiden mukaisella viennin luototuksella. Itäviennin määrän arvioidaan supistuvan 9 prosenttia vuonna 1989.

VM: Taloudellinen katsaus (syyskuu)

- Vientikehitys.

Taloudellisessa katsauksessa todetaan, että itäviennin arvo kääntyi edellisenä vuonna (1988) kasvuun. Tähän vaikutti syksyllä 1988 Suomen ja Neuvostoliiton kaupan tasapainottamisesta tehty sopimus, joka sisälsi muun muassa mahdollisuuden toimituskoh- taiseen viennin luotottamiseen. Ulkomaankauppatilaston mukaan itäviennin yksikköar- voindeksi kohosi 16% ja viennin määrä supistui 10% vuonna 1988. Yksikköarvoindeksi- siin vaikutti kuitenkin viennin rakenteen muuttuminen, erityisesti metalliteollisuudessa, jossa laivatoimitusten arvo kasvoi lähes 2,5 kertaiseksi. Myös tänä vuonna Neuvostoliiton-viennin arvo kasvaa. Laivatoimitukset Neuvostoliittoon vähenevät, jolloin muiden tuotteiden vienti lisääntynee. Suomen kilpailukyvyn heikkeneminen vaikutti vientime- nestykseen (vuonna 1988). Tämä näkyi varsinkin niissä tuotteissa, joille Neuvostoliiton- viennin supistumisen vuoksi olisi pitänyt kyetä avaamaan uusia markkinoita lännessä. Kokonaisuudessaan vienti Neuvostoliittoon seuraavana vuonna (1990) jää tämänvuoti- selle tasolle. Ennuste kuluvalle vuodelle oli -3 pronsenttia ja seuraavalle -2 prosenttia (lähde: Taulukko s.31).

- Tuotannon kehitys.

Neuvostoliiton ja muiden Itä-Euroopan maiden talouksien sopeutumisongelmat ovat olleet vaikeita. Tuotanto näyttää tällä alueella supistuvan. Lyhyellä aikavälillä ei ole to- dennäköistä, että maat lisääisivät vientiään länteen. Viime vuonna (1988) SEV-maiden kokonaistuotannon kasvu nousi 4 prosenttiin edellisvuoden 2,5 prosentista. Neuvostoliit- tossa tuotanto lisääntyi 4,4%. Suunnitelmien mukaan talouskasvu nopeutuu SEV-maissa

tänä vuonna. Tavoitteiden saavuttamista vaikeuttavat talouksien jäykät rakenteet ja talousuudistusten aiheuttamat sopeutumisongelmat.

Ennusteiden oletuksia:

Keskeinen oletus oli öljyn hinnan noususta johtuva tuonnin arvon lisääntyminen, mikä helpottaisi kaupan tasapainottamisongelmaa. Luototuspäätöksen oletettiin lisäävän vientiä. Oletukset johtivat erilaisiin arvioihin Neuvostoliiton viennin kehityksessä. Voidaan katsoa, että epävarmuuden lisääntyminen johti ennusteiden entistä suurempiin eroavaisuuksiin. Kuluvan vuoden ennusteet arvioivat viennin pysyvän ennallaan tai laskevan kymmeneksellä. Seuraavan vuoden arviot erosivat merkittävästi toisistaan

Toteutunut kehitys vuosina 1989-1990

Itäviennin määrä väheni 11,2 prosenttia vuonna 1989. Vuonna 1990 Neuvostoliiton osuus Suomen kokonaisviennistä laski 14,5 prosentista 12,7 prosenttiin. Itäviennin määrä putosi 9,7 prosenttia. Neuvostoliiton kokonaistuotannon kasvu laski 2,5 prosenttiin. Raaka-öljyn tynnyrihintä nousi keskimäärin 23,8 dollariin tynnyriltä.

5.2.4. Ennusteet vuodelta 1990

ENNUSTETILANNE 1990. Neuvostoliiton vientimme oli vähentynyt joka vuosi vuodesta 1986 lähtien, clearing-tilin tasapainon ongelmat olivat lisääntyneet ja järjestelmän ulkopuolisia menetelmiä oli käytetty runsaasti kaupan pitämiseksi korkealla tasolla. Sosialistisen järjestelmän muutokset olivat johtaneet uudistuksiin maitten ulkomaankaupassa. Neuvostoliiton talouden tilasta oli vaikea saada selvyyttä. Ennusteita jouduttiin tekemään poikkeuksellisen suuren epävarmuuden vallitessa. Länsimarkkinoiden taantuma ja Persianlahden sodasta johtunut öljyn hinnan nousu vaikuttivat loppuvuoden ennustetilanteeseen. Myös Neuvostoliiton talouden todellinen tila alkoi tulla entistä selvemmin esille. Neuvostoliitto ilmoitti joulukuussa clearing-järjestelmän loppuvan ilman siirtymäkautta vuoden 1991 alusta.

Suhdanne (ETLA)

Suhdanteen 1/1990 mukaan Suomen teollisuus käy vielä läpi sopeutumisvaihetta, jossa itäviennin supistumista korvataan suuntaamalla tuotanto länsimarkkinoille sopivaksi. Huonoimmin muutoksessa on menestynyt tevanake-teollisuus, jonka vienti on pudonnut kolmen viime vuoden aikana lähes puoleen. Neuvostoliiton halukkuus lisätä luottoihin tai muuhun valuuttarahoitukseen perustavaa tuontia lienee vähenemässä. Jos vielä energian tuotantovaikeudet lisääntyvät, itäviennin arvo voi supistua enemmän kuin ennustevuosille arvioitu kolme prosenttia vuodessa. Itäviennin määrän ja hinnan muutoksista ei nykyisistä tilastoista saa oikeaa kuvaa. Hintaa kuvaava yksikköarvoindeksi on kohonnut liian nopeasti, minkä vuoksi on esitetty vain arvot. Neuvostoliiton kaupassa jo saavutettu tasapaino ja 18 dollarissa pysyvä tynnyrihintä voisivat tuoda lisää itävientiä. Myös yleistyneet valuuttakaupat ja -luotot antavat mahdollisuuksia viennin kasvattamiseen ja tasapainottavat mahdollisia yllätyksiä öljyn hinnassa. Vaikka mahdollisuuksia viennin lisäämiseen olisikin, koko itäviennin arvo vähenee kuluvana ja seuraavana vuonna hie-
man.

Suhdanteen 3/1990 mukaan vienti Neuvostoliittoon on voimakkaan muutoksen edessä bilateraalikaupan loppuessa ennen pitkää. Ennusteen lähtökohtana oli oletus järjestelmän toimiminen osittain vielä seuraava vuonna. Jos kauppa muutetaan täysin vaihdettaviin valuuttoihin, viennin lasku voi olla jyrkkä. Järjestelmä ei sovi markkinaehtoiseksi

muuttuvaan neuvostotalouteen. Neuvostoliitto kärsii akuutista valuuttapulasta, suurista ulkomaisista lainajärjestelyistä ja öljyn dollarihinnan noususta huolimatta. Nykytilanteessa Suomelle olisi tiettyä etua järjestelmän säilymisestä. Bilateraali kauppa suojaisi jossain määrin taloutta, mikäli öljyn hinta riistäytyisi hallinnasta. Ennusteessa arvioitiin, että vienti Neuvostoliittoon kohenisi loppuvuoden aikana. Itäviennin arvo kuitenkin supistuisi edelliseen vuoteen verrattuna viitisen prosenttia. Seuraavana vuonna arvon arvioitiin pysyvän samassa tasossa (lähde: Taulukko 4, Suhdanne 1990/3).

Suhdanteen 4/1990 mukaan itävienti ja etenkin vienti Neuvostoliittoon supistuu tuntuvasti kuluvana vuonna viime vuosien tapaan. Kaupan odotetaan vähenevän myös seuraavana vuonna. Elokuun alussa rajusti noussut öljyn hinta ei tekisi enää 1970-luvun öljykriisin tapaan tilaa itäviennille. Neuvostoliitto on ilmoittanut supistavansa öljyn toimituksia kuluvana vuonna miljoonalla tonnilla sovitusta 8,5 miljoonasta tonnista. Lisäksi 1980-luvun puoliväliin kertynyttä luottoa lyhennetään. Kohonnut öljytuonnin arvo ei siten lisää vientiä entiseen tapaan. Vientiä jarruttavat myös ajoittain suuriksi kertyneet maksurästit ulkomaankaupassa. Neuvostoliiton vaikeudet johtuvat maan poliittisen ja taloudellisen rakenteen uudistamisesta. Keskusjohtoisen komentotalouden muuntaminen markkinataloudeksi ei ole ongelmattonta. Maan sisäiset levottomuudet ja epäselvät vastuusuhteet taloudessa ovat johtaneet talouden heikkoon tilaan. Neuvostoliiton vaikeudet johtaneet organisatorisiin vaikeuksiin kaupassa. Bilateraali kaupan jatkuminen oli vielä marraskuun puolivälissä epäselvää. Sekasortoisessa tilanteessa sopimukseen pääseminen on kuitenkin mahdollista. Se takaisi jatkuvuutta kaupanvaihtoomme, mikäli Neuvostoliitosta löytyy vielä seuraavana vuonna arvovaltaisia organisaatioita huolehtimaan sopimuksista. Ennusteessa oletettiin, että kahdenvälinen kauppa säilyisi jossain muodossa vielä seuraavana vuonna. Valuuttakaupan osuus kuitenkin kasvaa edelleen.

Suhdanne (ETLA): Kansantalouden kehitysnäkymät 1990-1994 (kesäkuu 1990)

ETLAn keskipitkänaikavälin ennusteessa todetaan, että itäkaupan runkosopimus vuosille 1991-1995 sisältää tuonnin määrälliset tavoitteet, mutta vienti Neuvostoliittoon määräytyy tuonnin arvon mukaan. Vaihdeettavien valuuttojen käyttö kaupassa laajentunee vähitellen. Epävakaa poliittinen ja taloudellinen tilanne Neuvostoliitossa jatkuu näillä näkymin pitkään, mikä voi johtaa energian toimitusvaikeuksien, clearing-ruplan heikon ostovoiman tai vaihdeettavien valuuttojen pulan vuoksi maittemme välisen kaupan nopeaan vähenemiseen.

Neuvostoliiton osuus Suomen koko tavaraviennin arvosta on 1980-luvun puolivälistä lähtien alentunut ja se oli edellisenä vuonna enää runsaat 14 prosenttia. Pääsyy kaupan vähenemiseen on ollut tuontiöljyn hinnan lasku, jota on kaupan kahdenvälisyydestä johtuen seurannut viennin väheneminen.

Öljyn hinnan vaihtelujen tasaamiseksi Neuvostoliiton-kauppaan on tuotu mukaan valuuttamaksut ja korolliset luotot. Lisäksi vuosittaiset tavaravaihtopöytäkirjat ovat muuttuneet ohjeellisemmiksi.

Neuvostoliiton kaupan runkosopimus vuosille 1991-1995 säilyttää vielä kaupan perusteet kahdenvälisinä, mutta vaihdeettavilla valuutoilla käytävää kauppaa kasvatetaan ja korollisten luottojen käyttöä jatketaan. Välitysöljystä luovutaan vähitellen. Lähinnä energiasta koostuva tuonti on nyt sovittu vain määrällisinä tavoitteina. Toimialoille on jaettu osuudet koko viennistä, jonka taso määräytyy kunakin vuonna tuonnin arvon mukaan. Näin öljyn hinnan muutokset välittyvät suoraan vientiin.

Kun ulkomaankauppa Neuvostoliitossa vapautuu, viennistä Suomeen ansaitut clearing-ruplat tulevat vähemmän houkuttelevimmiksi kuin vapaat valuutat. Lisäksi Suomen lisääntyvä valuuttapohjainen vienti joutuu kilpailemaan Neuvostoliiton markkinoista muiden länsimaiden kanssa ja korkea markkinaosuutemme Neuvostoliitossa tulee laskemaan. Vientiä Neuvostoliittoon vähentää myös Suomen telakkakapasiteetin supistuminen. Neuvostoliiton osuus Suomen tavaraviennissä laskee, vaikka entisenlaista romahdusta ei olekaan tiedossa.

Itäviennin käsite murenee alkaneella viisivuotiskaudella. Saksojen yhdistyminen, pienten Itä-Euroopan maiden muuttuminen markkinatalousmaiksi sekä Baltian maiden eteneminen kohti itsenäisyyttä ja omaa ulkomaankauppaa muuttavat Suomen ulkomaankaupan perinteisen jaon itään ja länteen. Myös tavaravaihtoon perustuvan osuuden väheneminen Neuvostoliiton kaupassa vähentää tarvetta käsitellä itäkauppaa muusta kaupasta poikkeavana kokonaisuutena.

Katsaus (TTT): Taloudellinen kehitys 1990-1991 (maaliskuu)

Katsauksen mukaan itäviennin muutoksista ei nykytilastoista saa tarkkaa kuvaa. Öljyn hinnan nousu ja vapaasti vaihdettavien valuuttojen osuuden kasvaminen kaupankäynnissä lisäsivät vientiä edellisenä vuonna. Koska laivatoimitusten osuus itäviennissä supistuu jyrkästi viime vuoteen verrattuna, voi kaupan tason ylläpitäminen tänä vuonna olla hankalaa. Toisaalta Itä-Euroopan talousuudistukset ja patoutunut kulutuskysyntä voivat myös avata uusia näkymiä viennille. Vienti itään pysyy kuluvana vuonna nykytalla ja kasvaa hieman seuraavana vuonna.

PTT Katsaus:

Suhdannekuva kevät (huhtikuu)

Neuvostoliiton kaupan maksujärjestelmän muutokset alkavat näkyä myös käytännössä ja valuutalla tehdyt kaupat ovat yleistyneet selvästi. Vuoden 1990 tavaravaihtosopimuksen mukaan kaupan taso säilyy ennallaan ja clearing-kauppa muodostuu Neuvostoliitolle ylijäämäiseksi, minkä avulla se lyhentää aiempina vuosina kertynyttä velkaansa. Luototuksesta ja tavaravaihtopöytäkirjan ulkopuolisen kaupan lisääntymisestä johtuen viennin määrän ja öljyn hinnan välinen yhteys ei kuitenkaan nykyisin enää ole suoraviivainen. Rakennusvientä on supistumassa selvästi eikä metalliteollisuudenkaan viennissäkään laivaviennin supistuksista johtuen päästä entisiin määriin. Paperin vienti sen sijaan kasvaa selvästi. Tästä huolimatta viennin määrä ei kuluvana eikä myöskään vuonna 1991 kasva, vaan pysyy ennallaan.

Suhdannekuva syksy (lokakuu)

PTT Katsaus 3/1990 toteaa käsitellessään kansainvälistä tilannetta, että erityinen epävarmuustekijä Suomen vientimarkkinoilla on Neuvostoliiton talousjärjestelmän muutos ja sen vaikutukset Suomen vientimahdollisuuksiin Neuvostoliiton markkinoilla, mm. asteittaisen clearingjärjestelmästä luopumisen vaikutukset. Neuvostoliiton talouden suuret ongelmat ovat johtaneet Suomen viennin supistumiseen noin 10%:lla vuonna 1990. Mm. viivästyneet vientisaatatavat ja clearingkaupan supistuminen vähentävät Suomen vientimahdollisuuksia. Itäviennin ennusteen mukaan Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan näkymät ovat epäselviä. Epävarmuutta aiheuttaa sekä öljyn hinta ja sen seuraukset kauppaan että clearing-maksujärjestelmän kohtalo. Vuoden 1990 alkupuoliskolla Suomen itäkaupan määrä laski noin 20 prosenttia. Kohonneen öljyn hinnan tuomat tulot Neuvostoliitto käyttäneen loppuvuonna aikaisempina vuosina syntyneen erityistilin ly-

hentämiseen. Myöskään välitysöljyä ei loppuvuonna enää tuotane. Valuutoilla käytävä kauppa laajenee kuitenkin jonkin verran edelliseen vuoteen verrattuna. Vuonna 1990 Suomen itäviennin määrä supistuu noin 10 prosenttia edellisvuodesta. Vuonna 1991 vientinäkömät riippuvat olennaisesti siitä jatketaanko clearing-järjestelmää vai ei. Ennusteessa on lähdetty siitä, että clearing voi säilyä ainakin osittain kaupan runkona. Kaupan lisääntymistä vaihdettavilla valuutoilla rajoittaa luototuksen ja takuiden järjestäminen. Viennin ennustetaan laskevan vuonna 1991 20 prosenttia.

VM: Kansantalouden kehitysarvio vuodeksi 1990 (helmikuu)

SEV-maiden talouksien kasvu saattaa jäädä vähäiseksi, sillä talousuudistuksiin liittyy runsaasti ongelmia. Viime vuonna Neuvostoliiton-viennin arvo kasvoi 4 prosenttia. Tänä vuonna idänkauppa säilyy viimevuotisella tasolla. Perinteisen clearing-kaupan rinnalle tulee yhä enemmän vapaavaluuttakauppaa; viime vuonna vaihdettavissa valuutoissa laskutettiin jo viidesosa Neuvostoliiton-viennin arvosta.

VM: Taloudellinen katsaus (syyskuu)

- Vientikehitys.

Taloudellisen katsauksen mukaan epävarmuutta vientinäkömiin aiheuttaa Neuvostoliiton kaupan tulevaisuus. Kotimaisen kysynnän ennustetaan supistuvan, kaupassa on esiintynyt maksuhäiriöitä ja epävarmuutta aiheuttaa maksujärjestelyjen tulevaisuus. Clearing-kaupan tulevaisuus selviää vasta syksyllä käytävien neuvottelujen aikana. Mikäli kaupassa Neuvostoliiton kanssa siirrytään kokonaan vaihdettavien valuuttojen käyttöön, heikentyy itävienti ainakin tilapäisesti. Öljyn kallistuminen saattaa kuitenkin avata uusia vientimahdollisuuksia.

- Tuotannon kehitys.

Neuvostoliitossa sekä Keski- ja Itä-Euroopassa tuotanto vähenee. Maiden talouskehitys ei juuri vaikuta lyhyellä aikavälillä OECD-alueen kehitykseen lukuun ottamatta Itävaltaa, Suomea ja Islantia. OECD-maiden kokonaisviennistä vain 2,5% suuntautuu näihin maihin.

Luotettavat tilastotiedot näiden maiden talouksista puuttuvat. Viimeaikaisten käsitysten mukaan tuotanto on vähentynyt yleisesti. Hintajärjestelmän uudistamisen vuoksi myös virallinen inflaatio on kiihtynyt tuntuvasti. Vaihtotaseet ovat alijäämisiä ja osalla näistä maista on suuri ulkomainen velka. SEV-maat ovat päättäneet siirtyä käyttämään keskinäisessä kaupassa maailmanmarkkinahintoja ja vaihdettavia valuuttoja. Vuonna 1989 Neuvostoliiton kokonaistuotanto kasvoi 2,4 prosenttia. Neuvostoliiton ja muiden Itä-Euroopan talouksien sopeutumisongelmat ovat vaikeita. Tuotanto näyttää tällä alueella yleisesti supistuvan. Lyhyellä aikavälillä on epätodennäköistä, että maat lisäisivät vientiään länteen.

SEV-maiden ulkomaisten taloussuhteiden uudistaminen vienee pitkän ajan. Onnistuminen riippuu poliittisen kehityksen ohessa siitä, pystytäänkö näihin maihin luomaan vakaat olot yritystoiminnalle. Koko taloudellista toimintaa ohjaavaa lainsäädäntöä on uudistettava ja rakennettava uudet talouselämää tukevat instituutiot, joista kiireellisin lie ne pankkijärjestelmän ja yritysten omistus- ja hallintomuotojen uudistaminen sekä sosiaaliturvajärjestelmän luominen.

Kun talousuudistukset väistämättä alentavat lyhyellä aikavälillä elintasoa ja avoin työttömyys kasvaa, uudistukset saattavat kohdata poliittista vastustusta, joka voi johtaa uudistusten vesittämiseen.

Ennusteiden oletukset:

Ennusteiden oletuksena oli öljyn hinnan nousu ja vaihdettavilla valuutoilla käytävän kaupan kasvu. Loppuvuoden ennusteissa keskeinen oletus oli clearing-kaupan jatkuvuus. Epävarmuus johti varovaisiin ennusteisiin: alku vuonna arvioitiin, ettei suuria muutoksia olisi tulossa. Loppuvuoden ennusteissa Neuvostoliiton taloustilanteen nopea huononeminen johti synkempiin arvioihin, ennustettiin jopa viidenneksen pudotusta seuraavana vuonna.

Toteutunut kehitys vuosina 1990-1991

Itäviennin määrä väheni 9,7 prosenttia vuonna 1990. Vuonna 1991 Neuvostoliiton osuus Suomen kokonaisviennistä laski 12,7 prosentista 4,9 prosenttiin. Itäviennin määrä putosi noin 65 prosenttia yhden ainoan vuoden aikana – lasku oli romahdusmainen. Myös Neuvostoliiton kokonaistuotanto kääntyi jyrkkään laskuun, BKT väheni 2 prosenttia vuonna 1990 ja 9 prosenttia vuonna 1991. Clearing-järjestelmä loppui vuoden 1991 alusta alkaen. Raaka-öljyn hinta laski keskimäärin 20 dollariin tynnyriltä. Neuvostoliiton valtio hajosi syksyllä 1991.

5.2.5. Ennusteet vuodelta 1991

ENNUSTETILANNE 1991. Clearing-järjestelmä poistui käytöstä vuoden alusta alkaen. Vienti Neuvostoliittoon romahti alkuvuoden aikana. Neuvostoliiton talous alkoi joutua toimintakyvyttömään tilaan, mikä merkitsi maksukyvyn heikkenemistä ja tuonnin selvää laskua. Murros johti Neuvostoliiton valtion hajoamiseen vuoden lopulla.

Suhdanne (ETLA)

Suhdanne 1/1991: itävienti romahtaa. Tavaravienti vähenee tänä vuonna, kun vienti Neuvostoliittoon putoaa arviolta puoleen viimevuotisesta. Idänkaupan oletetun huomattavan vähenemisen taustalla on Neuvostoliiton maksukyvyn heikkeneminen ja maan talousjärjestelmän uudistusten kangertelu. Lisäksi clearing-kaupan loppumisen jälkeen ongelmat viennin hintakilpailukyvyssä alkavat näkyä yhtä lailla idän kuin lännenkin markkinoilla. Ennusteissa on oletettu, että vaikea valuuttatilanne, ulkomaankaupan sopimusjärjestelmän muutos ja Neuvostoliiton kaaosmaiset taloussuhteet johtavat Suomen viennin puoliintumiseen tänä vuonna. Oletus on vain suuntaa antava, koska Neuvostoliiton taloudellisen ja poliittisen tilanteen arviointi on poikkeuksellisen vaikeaa.

Suhdanteen 3/1991 mukaan vienti Neuvostoliittoon romahti alkuvuonna arvoltaan 61 prosenttia viime vuoden alkupuoliskoon verrattuna. Neuvostoliiton osuus koko tavaraviennistä aleni edellisen vuoden 12,7 prosentista runsaaseen viiteen prosenttiin. Neuvostoliiton viennin arvioidaan putoavan tänä vuonna vajaat 70 prosenttia viime vuoteen verrattuna. Romahduksen keskeisimpänä syynä on Neuvostoliiton akuutti rahapula. Kauppaa vaikeuttaa edelleen maan yhteiskuntajärjestelmän raju murros ja siihen liittyvä päätäntäsuhteiden epäselvyys.

Suhdanteen 4/1991 mukaan Neuvostoliiton-vienti supistuu arvoltaan lähes 70 prosenttia. Vienti ns. itäryhmän maihin alenee kuitenkin tätä vähemmän, koska vienti useisiin pieniin entisiin Sev-maihin on kasvanut tuntuvasti. Neuvostoliiton viennin romahdus johtuu maan taloudellisesta ja poliittisesta kriisistä. Muutos suunnitelmataloudesta markkinatalouden suuntaan on hyvin vaikea. Toimiva järjestelmä edellyttää talouden instituutioiden ja päätäntäsuhteiden perusteellista uudistusta. Muutosta vaikeuttaa olematon tietous markkinatalouden toimintamekanismeista.

Suhdanne (ETLA): Kansantalouden kehitysnäkymät 1991-1995 (kesäkuu 1991)

ETLAn keskipitkän aikavälin arvioissa todettiin viennin olevan länsimarkkinoiden varassa. Itäviienti on Neuvostoliiton talousvaikeuksien takia lamassa. Neuvostoliiton kaupassa ei ole nykynäkymin käännettä odotettavissa, joten viennin lisääntyminen on lähivuosina entistä selvemmin länsimarkkinoiden varassa.

Alkaneella viisivuotiskaudella vienti supistuu tänä vuonna itäkaupan romahtamisen takia. Itäviienti eli vienti entiselle Sev-alueella romahtaa tänä vuonna puoleen. Viennin odotetaan supistuvan myös lähivuosina, joskin tätä vuotta lievemmin. Maiden osuus Suomen viennistä putoaa tänä vuonna 6-8 prosenttiin. Siten mahdollisesti ennustettua voimakkaammatkin vaihtelut itäviennissä heijastuvat jatkossa koko tavaravientiin selvästi pienemmällä painolla.

Itäviennin ja erityisesti Neuvostoviennin kehityksen arvioiminen on tällä hetkellä erityisen vaikeaa. Itä-Euroopan talousnäkymät ovat heikot. Suunta on selvä, mutta ennustevirhe voi olla merkittävä.

Katsaus (TTT): Taloudellinen kehitys 1991-1992 (maaliskuu)

Katsauksen mukaan toisen öljykriisin jälkeen Suomen vienti Neuvostoliittoon käväisi korkeimmillaan 30 prosentissa vuoden 1982 lopulla. Siitä lähtien osuus on asteittain vähentynyt. Varsinainen romahdus kuitenkin tapahtunut viimeksi kuluneen vuoden aikana. Tällä hetkellä viennistä menee enää alle 10 prosenttia Neuvostoliittoon ja suunta on edelleen aleneva. Vuonna 1991 vienti Neuvostoliittoon supistuu määrällisesti peräti 50 prosenttia.

Clearing-kaupan katkeaminen ilman siirtymäkauden pehmennystä kuluvan vuoden alussa ja Neuvostoliiton talousuudistusten sisäiset vaikeudet ja vaikea valuuttapula ovat pääasialliset syyt viennin laskuun. Velkojen hoidossa ilmenneet vaikeudet ja vaikea valuuttapula tulevat jatkossakin vaikeuttamaan vientiä Neuvostoliittoon. Vientiosuuden alennettua itäviennin kansantaloudellinen merkitys vähenee, eikä kuluvan vuoden jälkeen itäkaupan vaihteluilla enää ole kovin suurta merkitystä kansantuotteen kasvuun.

Kuluvana vuonna itäviienti supistuu puoleen, ja itäviennin osuus koko viennistä supistuu selvästi alle 10 prosenttiin. Siten sen merkitys Suomen ulkomaankaupalle tulee muuttamaan oleellisesti. Ensimmäisellä vuonna voimakkain muutos idänkaupan sopeuttamisessa on ohi.

PTT Katsaus:

Suhdannekuva kevät (huhtikuu)

PTT Katsauksen 1/1991 mukaan Suomen viennin pääongelman muodostaa se, että Neuvostoliittoon suuntautuneen viennin pysähtymistä on heikentyneen hintakilpailun olosuhteissa vaikea korvata länsiviennillä. Itäviennin ennusteissa todetaan, että Neuvostoliiton talouden yhä suuremmat sisäiset vaikeudet ja clearing-kaupan loppuminen ovat saaneet aikaan epävarmuuden itäkaupan kehityksessä. Neuvostoliiton heikentynyt maksu kyky on johtanut siihen, että uusia kauppia syntyy vain vientitakuiden tai vaihtokaupan turvin. Suurten kauppiaiden syntyminen on tämän vuoksi epävarmaa, ellei tehdä poliittisen tason päätöksiä vientitakuiden ja luototuksen lisäämisestä. Pienimuotoinen vaihtokauppa ei riitä pitämään kauppiaita entisellä tasolla. Tämä johtaa siihen, että Suomen viennin määrän Neuvostoliittoon odotetaan vuonna 1991 putoavan 50 prosenttia edellisvuoden tasosta. Suomen viennin määrän ennustetaan laskevan edelleen 10 prosenttia vuonna 1992.

Suhdannekuva syksy (lokakuu)

Suomen vienti Neuvostoliittoon on lähes pysähtynyt maan sisäisen tilanteen sekavuuden ja maksuvaikeuksien vuoksi. Vuonna 1991 Suomen viennin määrä Neuvostoliitosta puutaa 60 prosenttia. Koko viennin arvioidaan laskevan 8 prosenttia eli Neuvostoliiton osuus tästä on 7 prosenttiyksikköä. Keskipitkällä ja pitkällä aikavälillä taloussuudistusten alkuun lähtö ja läntisen tuen lisääntyminen luovat kuitenkin uusia mahdollisuuksia kaupan kehittymiselle.

VM: Kansantalouden kehitysarvio helmikuu 1991

Talouden näkymiä heikentävät myös taloudelliset ongelmat itäisessä Euroopassa, jossa vakauttaminen ja talouskasvun aikaansaaminen ei tapahtune nopeasti. Keski- ja Itä-Euroopan maissa tuotannon supistuminen jatkuu edelleen tänä vuonna. Ongelmia näille maille tuottaa erityisesti ulkomaankaupan pohjautuminen nyt vapaasti vaihdettaviin valuuttoihin. Myös Neuvostoliitossa tuotanto supistuu tänä vuonna. Pääomavirrat lännestä jäänevät varsin vähäisiksi, koska taloussuudistukset ovat vasta alkuvaiheessaan miltei kaikissa SEV-maissa. Apua Neuvostoliitolle vähentää maan sekava sisäinen tilanne. Clearing-kaupan päättyminen ja idänkaupan luototusmahdollisuuksien puuttuminen aiheuttaa tänä vuonna tuntuvia sopeutumisvaikeuksia, jotka haittaavat ennen kaikkea investointitavaroiden vientiä. Niitten tuotteiden kohdalla (paperi, elintarvikkeet), joissa kauppaa on viime aikoina käyty laajemmin vaihdettavissa valuutoissa, ongelmat ovat pienempiä. Neuvostotalouden syvä taantuma jatkunee varsin pitkään, joten itäviennin elpymistä joudutaan odottamaan vielä kauan.

VM: Taloudellinen katsaus (syyskuu)

- Vientikehitys

Taloudellisessa katsauksessa todetaan miten Suomen korkeasuhdanne taittui vuonna 1990 nopeasti taantumaksi. Idänkaupan ongelmat pahentuivat. Kuluvan vuoden (1991) aikana itävienti on lähes tyrehtynyt. Suomen Neuvostoliiton vienti supistuu kuluvana vuonna 60%. Tilanne Neuvostoliitossa on sekava ja itävienti supistunee edelleen ensi vuonnakin.

- Tuotannon kehitys

Neuvostoliitossa sekä Keski- ja Itä-Euroopan maissa tuotannon väheneminen jatkuu seuraavana vuonna. Kokonaistuotanto laski edellä mainituissa maissa viime vuonna (1990) keskimäärin yli 5%. Neuvostoliiton kokonaistuotanto laski 4 prosenttia. Neuvostoliitossa kokonaistuotanto vähentynee tänä vuonna ainakin 8 prosenttia. Supistuminen kiihtyy ensi vuonna.

Ennusteiden oletukset:

Ennusteissa oletettiin Neuvostoliiton vaikean taloustilanteen jatkuvan, joka johtaisi viennin voimakkaaseen vähenemiseen myös jatkossa, eikä paluuta entiseen enää olisi.

Toteutunut kehitys vuosina 1991-1992

Itäviennin määrä väheni noin 65 prosenttia vuonna 1991. Vuonna 1992 Neuvostoliiton/Venäjän osuus Suomen kokonaisviennistä laski 2,8 prosenttiin. Suomen Neuvostoliiton/Venäjän vienti laski edellisvuodesta vielä noin 33 prosenttia.

6. TALOUSENNUSTEIDEN TOTEUTUMISEN ARVIOIMINEN

Seuraavassa käsitellään ja analysoidaan Neuvostoliiton kaupan ennusteita tarkemmin. Ensin pohditaan talousennusteiden yleistä osuvuutta – yleisnäkemyksi siitä miten Neuvostoliiton kaupan ennustamisessa onnistuttiin Suomessa. Sen jälkeen ennusteita tarkastellaan vuosittain ja vertaillaan eri ennustelaitoksien esittämiä ennusteita. Ennustevirheanalyysin avulla kuvataan itäviennin ennusteiden keskimääräisiä ennustevirheitä. Lopuksi ennusteita analysoidaan tarkemmin kolmelta osa-alueelta: clearingin-kaupan jatkuvuuden, öljyn hintakehityksen ja sen vaikutusten sekä Neuvostoliiton taloudellisen ja poliittisen kehityksen ennustamisen osalta. Luvun päättää yhteenveto: idänkaupan ennustaminen Suomessa vuosina 1987-1991.

6.1. Talousennusteiden yleinen osuvuus

Talousennusteet pettivät raskaasti Neuvostoliittoa koskevalta osalta 1990-luvun alussa. Vain vuotta ennen Neuvostoliiton hajoamista ja kaupan totaalista romahtamista ennakotiin vain epävarmuutta vientikehityksessä. Alkuvuodesta yksi ennustelaitos (TTT) jopa ennakoiti itä-viennin vielä kasvavan seuraavana vuonna. Todellisuudessa Suomen Neuvostoliiton-viennin osuus koko viennistä supistui lähes kolmannekseen vuodesta 1990 vuoteen 1991. 1980-luvun jälkipuoliskolla ennusteet olivat oikeansuuntaisia, vaikkakin niissäkin esiintyi suurta hajontaa.

Itäviennin määrä väheni joka vuosi vuodesta 1986 lähtien. Keskimäärin viennin määrä väheni yli 12 prosenttia vuosittain (1987-1990). Vuonna 1991 kaupan romahtaminen merkitsi 65 prosentin pudotusta viennin määrässä.

Ennusteet voidaan jakaa kahteen ryhmään: viennin määrän vähenemisen n.1987-1989 (lähtökohtana oli raakaöljyn hinnan alenemisesta aiheutunut Neuvostoliiton tuonnin arvon aleneminen) sekä viennin nopean romahtamisen ennustaminen n.1989-1990 (järjestelmän muuttumisen seurauksesta). Tarkan (1994) mukaan, kun pyritään tarkastelemaan neuvostososialismin romahtamisen välittömiä vaikutuksia Suomen vientiin, on lähtötaso syytä asettaa vuoden 1988 mukaan. Tämä johtuu siitä, että Neuvostoliiton maksuvaikeudet ja Suomen pyrkimys rajoittaa clearing-tilien kautta tapahtuvaa luotonantoaan ostajalle vähensivät idänkauppaa jo vuonna 1989 (Tarkka 1994).

Idänkaupan ennustamiseen liittyi regiimin muutos.⁷ Vanha regiimi perustui siihen odotukseen, että Neuvostoliitto on vakaa valtio ja yhteiskunta tulevaisuudessakin. Ennusteet, jotka tehtiin vanhan regiimin puitteissa pohjautuivat siihen. Myös Suomen poliittinen päätöksenteko perustui vanhan regiimiin. Clearing-kauppajärjestelmään perustuvan uuden viisivuotissopimuksen solmiminen vuonna 1989 oli siihen perustuva ratkaisu.

⁷

Regiimi voidaan suomentaa kansainväliseksi hallintajärjestelmäksi. Regiimit eivät ole instituutioita, vaan ne vain vahvistavat niitä vakinaistamalla odotuksia. Puchala & Hopkinsin (1982, 246) mukaan regiimi muodostuu, kun kansainvälisessä kanssakäymisessä on havaittavissa säännönmukaisuutta ja on olemassa jonkinlaiset periaatteet, normit ja säännöt joiden perusteella toimitaan. Taloudellisessa toiminnassa regiimit voidaan käsittää taloudellisten sitoumusten kokonaisuudeksi, joihin ryhmä valtioita on sitoutunut mm. valuuttakurssiregiimi (esim. kellunta). Siirtyminen rahaliittoon aiheutti regiimin muutoksen.

Tilanne muuttui 1990-luvun taiteessa. Regiimin muutos tarkoitti Neuvostoliiton kehityksen poliittisten riskien lisääntymisen huomioimista. Kansainvälinen hallintajärjestelmä muuttui - kommunistinen ideologia hylättiin Itä-Euroopassa, SEV ja Varsovan liitto hajosivat. Vanhat taloudellisen toiminnan käytännöt ja yhteistoiminnan muodot alkoivat siirtyä syrjään. Myös vanhat idänkaupan hallintajärjestelmät (clearing) joutuivat erilaisten odotusten valoon. Ennusteet, jotka tehtiin uuden regiimin puitteissa erosivat vanhan regiimin aikaisista. Käsitteellinen ero ennustamisessa vanhan- ja uuden regiimin puitteissa on hyvä suorittaa.

Itäviennin väheneminen vanhan regiimin puitteissa (n.1987-1989) osattiin kyllä ennustaa suhteellisen hyvin, vaikka epävarmuuden lisääntyminen johtikin ennustamisen vaikeutumiseen. Neuvostoliiton poliittisesta ja taloudellisesta kehityksestä johtunutta viennin romahtamista uuden regiimin myötä ei osattu ennustaa (n.1989-1990).

Tutkimuslaitosten julkaisemia vuosia 1990 ja 1991 koskevia Neuvostoliiton kaupan ennusteita voidaan yleisesti pitää suurena ennustevirheenä: edessä olevaa kaupan romahdusta ei ennakoitu yhdessäkään ennusteessa. Tästä voidaan esittää johtopäätös, että Neuvostoliiton kaupan romahtaminen tuli suurena yllätyksenä suomalaisille. Ennustelaitoksien julkaisemat ennusteet vastaavat ainakin jossain määrin yleisiä käsityksiä Neuvostoliiton tulevaisuudesta. Neuvostoliiton kaupan romahtaminen oli osa suomalaisten ”kollektiivista harhaa” ennen 1990-luvun alun lamaa⁸.

6.2. Ennusteiden vuosittainen arvioiminen

Seuraavassa käydään lyhyesti läpi vuosittaiset ennusteet ja analysoidaan ennusteiden osuvuutta keskenään. Vuosittaiseen arviointiin on valittu keskinäisen vertailtavuutensa vuoksi ETLAn, PTT:n, TTT:n ja VM:n julkaisujen vuoden ensimmäiset numerot. Lisäksi mukana on ETLAn keskipitkäaikavälin kehitysarvion sisältävä Suhdanteen toinen numero (kehitysarviota ei verrata muihin ennusteisiin, se on mukana pitemmän aikavälin esimerkkinä). Muut julkaisut jäävät tarkastelun ulkopuolelle. ETLAn ja TTT:n ennusteet ilmestyivät maaliskuussa, PTT:n huhtikuussa ja VM:n helmikuussa.

Tarkastelun pääpaino on itäviennin määrän kehityksen suunnan arvioimisessa, katsottiinko sen kasvavan vai laskevan. Samalla arvioidaan eri ennustelaitoksien keskinäistä kilpailua – kuka onnistui parhaiten ja kuka huonoiten Neuvostoliiton kaupan ennustamisessa. Tarkoituksena on myös saada käsitys siitä miten paljon ennusteet erosivat toisistaan. Oletuksia ja perusteluita joilla lukuihin on päästy ei käsitellä. Luvun lopuksi tuodaan kootusti esille eri ennustelaitoksien julkaisemien ennusteiden eroavaisuuksia.

Vuoden 1987 kaikki ennusteet arvioivat itäviennin vähenevän voimakkaasti kuluvana vuonna. Seuraavan vuoden ennusteet erosivat toisistaan, arvioitiin viennin vähenemistä noin 5:llä prosentilla ja viennin pysymistä ennallaan. Kuluvan vuoden ennustettu viennin väheneminen toteutui myös käytännössä kun viennin määrä väheni noin 17 prosenttia. Seuraavana vuonna viennin määrä väheni 10 prosenttia. Vuosi 1988 oli vielä lähes normaali vuosi Suomen ja Neuvostoliiton välisessä kaupassa. Ennusteet lähtivät siitä, että muutoksia kauppaan on tulossa, mutta se johtuisi kaupan tasapainottamistarpeesta, jonka katsottiin olevan ohi menevä ilmiö.

Suhdanne (ETLA) arvioi itäviennin määrän supistuvan kuluvana vuonna (1987) viidenneksen ja seuraavana vuonna enää muutaman prosentin (4 prosenttia).

⁸ Käsitettä kollektiivinen harha on käyttänyt Pentti Vartia (1994, 15) käsitellessään vääriä tulevaisuudennäkymiä liittyen 1990-luvun alun talouskriisiin.

ETLAn keskipitkän aikavälin ennusteissa itäviennin supistuminen katsottiin olevan suurimmillaan kuluvana vuonna (1987), jolloin itäviennin määrän arvioitiin supistuvan viidenneksellä, mutta tarkastelujakson (1987-1991) viimeisinä vuosina itävienti voisi kääntyä kasvuun.

PTT Katsaus (PTT) arvioi itäviennin supistuvan kuluvana vuonna 20 prosenttia ja seuraavana vuonna (1988) 5 prosenttia.

Katsaus (TTT) ennusti viennin vähenevän kuluvana vuonna neljänneksen ja jäävän seuraavana vuonna entiselle tasolle.

VM ennusti itäviennin määrän supistuvan 17 prosenttia.

Osuuus: Kuluvan vuoden ennusteissa VM osui lähimmäksi toteutunutta kehitystä. Seuraavan vuoden ennusteista PTT osui lähimmäksi toteutunutta kehitystä.

Vuonna 1988 ennusteet arvioivat itäviennin vähenevän seuraavana vuonna. Viennin vähenemisen suuruudesta oli erilaisia arvioita. Kuluvan vuoden ennusteissa oli suuri hajonta – ennustettiin viennin pysymistä ennallaan ja 15 prosentin laskua. Pessimistisempi linja osui lähemmäksi toteutunutta kehitystä, kun itäviennin määrä väheni vuonna 1988 10 prosenttia. Kaikki seuraavan vuoden ennusteet osuivat yleisesti oikeaan – itäviennin määrä väheni 11 prosenttia vuonna 1989. Ennusteissa viennin määrän vähenemisen katsottiin edelleen johtuvan edellisvuosilta periytyneestä kaupan tasapainottamistarpeesta.

Suhdanne (ETLA) ennusti itäviennin määrän pysyvän entisellään kuluvana vuonna. Itäviennin määrä vähenee 13 prosenttia seuraavana vuonna (1989).

ETLAn keskipitkän aikavälin ennusteen mukaan supistaminen olisi voimakasta seuraavana vuonna (1989), mutta jakson (1988-1992) loppuun mennessä kaupan määrä palautuisi edellisen vuoden tasolle. Itäkaupan osuus koko ulkomaankaupastamme olisi tällöin 15 prosenttia.

PTT Katsaus (PTT) ennusti, että vienti itään supistuu 15 prosentilla vuonna 1988. Vientiä joudutaan supistamaan edelleen 15 prosenttia seuraavana vuonna

Katsauksen (TTT) mukaan kuluvana vuonna itävienti supistuu lähes 10 prosenttia. Seuraavana vuonna (1989) idän vienti supistuisi viidenneksellä.

VM:n ennusti, että vienti Neuvostoliittoon säilyy lähes entisen suuruisena (itäviennin määrän ennustettiin vähenevän –1 prosenttia).

Osuuus: Kuluvan vuoden ennusteista TTT oli lähimpänä toteutunutta kehitystä. Seuraavan vuoden ennusteista ETLA osui lähimmäksi oikeaa kehitystä.

Vuoden 1989 ennusteissa oli suuria eroavaisuuksia. Vuosi 1990 ei ollut enää normaali kauppavuosi Suomen ja Neuvostoliiton välisessä kaupassa. Ongelmia alkoi ilmaantumaan entistä enemmän ja epävarmuus lisääntyi. Oleellista oli Sev-järjestön romahtaminen vuoden 1989 lopulla, sekä Suomen ja Neuvostoliiton välisestä clearing-järjestelmästä luopuminen vuoden 1990 lopulla. Vuoden 1989 ennusteilla oli siis merkittävä rooli tulevaisuuden kehityksen arvioinnissa, siksi suuria muutokset olivat sekä viennin arvossa, että kauppajärjestelyissä. Kuluvan vuoden ennusteissa, yhtä lukuun ottamatta, arvioitiin viennin määrän vähenevän noin 10 prosenttia. Seuraavan vuoden ennusteissa oli poikkeuksellisen suuri hajonta – arvioitiin viennin alenemista ja jopa 7 prosentin kasvua.

Viennin määrä väheni 11,2 prosenttia 1989 ja 9 prosenttia 1990. Ennusteiden entistä suurempia eroavaisuuksia voidaan selittää epävarmuuden lisääntymisellä.

Suhdanteen (ETLA) mukaan itäviennin määrän arvioitiin supistuvan kuluvana vuonna noin 10 prosentilla. Seuraavana vuonna itäviennin määrän aleneminen arvioitiin jäävän yhteen prosenttiin.

ETLAn 5-vuotiskatsauksessa todettiin, että itäkauppa supistuisi vielä vähän. Itävienti supistuisi keskimäärin 3,5 prosenttia vuodessa, mutta se voisi olla jo 1990-luvun alkuvuosina lievästi nousemassa.

PTT Katsaus (PTT) ennusti itäviennin määrän supistuvan vuonna 1989 noin 10 prosenttia. Seuraavana vuonna viennillä on mahdollisuus kasvaa noin 7 prosenttia.

Katsauksen (TTT) ennusteessa arvioitiin, että itävienti ei lisääntyisi kuluvana (1989) vuonna lainkaan. Itäviennin arvo pysyisi vuonna 1990 kuluvan vuoden tasolla.

VM ennusti itäviennin määrän supistuvan 9 prosenttia vuonna 1989.

Osuvuus: Kuluvan vuoden ennusteista ETLA ja PTT osuivat yhtä lähelle toteutunutta kehitystä. Seuraavan vuoden ennusteista paras oli ETLAn ennuste.

Vuoden 1990 ennusteet ovat kaikkein tärkeimmässä asemassa kun tarkastellaan Neuvostoliiton kaupan romahtamisen arviointia. Seuraavana vuonna tapahtui viennin romahdusmainen vähentyminen 65 prosentilla, joka tuntui syvällä koko Suomen lamaan ajautuvassa taloudessa. Suomen ja Neuvostoliiton välinen kauppa joutui kriisiin, jonka suuruutta ei kannata aliarvioida. Vuoden 1991 päätteeksi Neuvostoliiton valtio hajosi. Seuraavassa käy hyvin ilmi miten, ennusteissa epäonnistuttiin ennakoimaan tämä suuri poliittinen muutos.

Suhdanne (ETLA) ennusti, että vaikka mahdollisuuksia viennin lisäämiseen olisikin, koko itäviennin arvo vähenee kuluvana ja seuraavana vuonna hieman. *ETLAn ennuste osui lähemmäs toteutunutta kehitystä. Ennusteessa arvioitiin itäviennin olevan laskusuunnassa, tosin lievässä sellaisessa.*

ETLAn keskipitkän aikavälin arviossa lähdettiin siitä, että Neuvostoliiton osuus suomen tavaraviennissä laskisi (1990-1994), vaikka entisenlaista romahdusta ei olisikaan tiedossa. *Suhdanteen kehitysarvio ei myöskään nähnyt edessä olevaa suurta muutosta. Katsottiin, että vienti vähenisi, mutta ei romahdusmaisesti.*

PTT Katsaus (PTT) arvioi, että viennin määrä Neuvostoliittoon ei kuluvana eikä myöskään seuraavana vuonna 1991 kasva, vaan pysyy ennallaan. *PTT:n ennuste oli ennusteiden ääripäiden välissä varovaisella arviollaan.*

Katsaus (TTT) ennusti, että vienti itään pysyisi kuluvana vuonna nykytasolla ja kasvaa hieman seuraavana vuonna. *Suurin yksittäinen ennustevirhe, jossa etumerkkikin oli väärä. Neuvostoliiton kaupan ennustettiin kääntyvän nousuun vuonna 1991.*

VM ennusti idänkaupan arvon säilyvän viimevuotisella tasolla. *VM ei myöskään varoitellut suurista muutoksista.*

Osuvuus: ETLAn ennusteet olivat osuvuudeltaan parhaita, koska ainoastaan niissä ennakoitiin viennin hiipumista.

Vuonna 1991 ennusteissa todettiin idänkaupan suuret ongelmat ja Neuvostoliiton sekava tilanne ja tulevat kaupan ongelmat. Kaikissa ennusteissa viennin katsottiin vähene-

vän edelleen seuraavana vuonna. Muutokset katsottiin pysyviksi, eikä ohimeneviksi, jonka jälkeen palattaisiin vanhalle tasolle. Romahdus todettiin tapahtuneeksi yllättäen.

Suhdanne (ETLA) arvioi Neuvostoliittoon viennin putoavan arviolta puoleen viimevuotisesta.

ETLAn keskipitkän aikavälin ennusteessa todettiin, että Suomen vienti oli länsimarkkinoiden varassa. Itävienti oli Neuvostoliiton talousvaikeuksien takia lamassa. Neuvostoliiton kaupassa ei ole nykynäkymin käännettä odotettavissa, joten viennin lisääntyminen olisi lähivuosina entistä selvemmin länsimarkkinoiden varassa.

PTT Katsaus (PTT) totesi viennin määrän Neuvostoliittoon putoavan 50 prosentilla vuonna 1991. Suomen viennin määrän ennustetaan laskevan edelleen 10 prosenttia vuonna 1992

Katsaus (TTT) mukaan kuluvana vuonna vienti Neuvostoliittoon supistuisi kuluvana vuonna (1991) määrällisesti peräti 50 prosenttia. Vientiosuuden alennettua itäviennin kansantaloudellinen merkitys vähenee, eikä kuluvan vuoden jälkeen itäkaupan vaihteluilla enää ole kovin suurta merkitystä kansantuotteen kasvuun.

VM totesi, että Neuvostotalouden syvä taantuma jatkunee varsin pitkään, joten itävien-
nin elpymistä joudutaan odottamaan vielä kauan.

*Osuuus: Ennusteet olivat yksimielisiä siitä, että vienti Neuvostoliittoon puoliintuu ku-
luvana vuonna. Seuraavan vuoden ennusteissa ainoastaan PTT julkaisi piste-ennusteen
Neuvostoliiton viennille.*

Yhteenveto:

Vuosiarvioiden perusteella voidaan sanoa, että eri ennustelaitosten julkaisemat ennus-
teet erosivat ajoittain merkittävästi toisistaan. Sen perusteella voidaan tehdä joitakin
yleisiä havaintoja eri ennustelaitoksien julkaisemista itäkaupan ennusteista.

ETLAn ennusteet olivat useimmin lähimpänä toteutunutta kehitystä. Ainoana ennustelai-
toksena ETLA arvioi vuoden 1989 ennusteessa seuraavalle vuodelle ja vuoden 1990
ennusteessa sekä kuluvalle, että seuraavalle vuodelle itäviennin hiipumista. Vuoden
1988 ennusteessa kuluvalle vuodelle ETLA ja VM arvioivat itäviennin pysyvän ennallaan
kuluvana vuonna. Ne ennusteet osuivat heikommin kuin PTT:n ja TTT:n vastaavat.

PTT menestyi toiseksi parhaiten ennustevertailussa. Voidaan todeta, että sen ennusteet
olivat lähempänä ETLAn kuin TTT:n ennusteita. PTT arvioi 1989, että itäviennillä olisi
mahdollisuus kasvaa 7 prosenttia seuraavana vuonna. Ennuste poikkesi merkittävästi
yleisestä linjasta ja osoittautui vääräksi.

TTT:n ennusteet menestyivät huonoiten vertailuajanjaksolla. Muutamat ennusteet poik-
kesivat selvästi yleisestä linjasta. Vuoden 1989 ennusteessa kuluvalle vuodelle se ainoa-
na ennakoiti viennin pysyvän ennallaan (muut ennakoivat kymmenen prosentin pudotus-
ta). Vuoden 1990 ennusteessa seuraavalle vuodelle TTT ainoana arvioi itäviennin kas-
vavan seuraavana vuonna.

VM:n kuluvan vuoden ennusteista yksi osui lähimmäksi toteutunutta kehitystä. Ennus-
teet eivät kuitenkaan eronneet merkittävästi yleisestä linjasta.

6.2.1. Ennustevirheanalyysi

Talousennusteissa yhdellä luvulla esitetyissä piste-ennusteissa osutaan harvoin täysin oikeaan. Ennusteluvut antavat kuitenkin suuntaa siitä miten hyvin ennusteet ovat vastanneet oikeaa kehitystä. Ennustevirheanalyysin avulla voidaan kuvata ennusteiden keskimääräisiä ennustevirheitä.

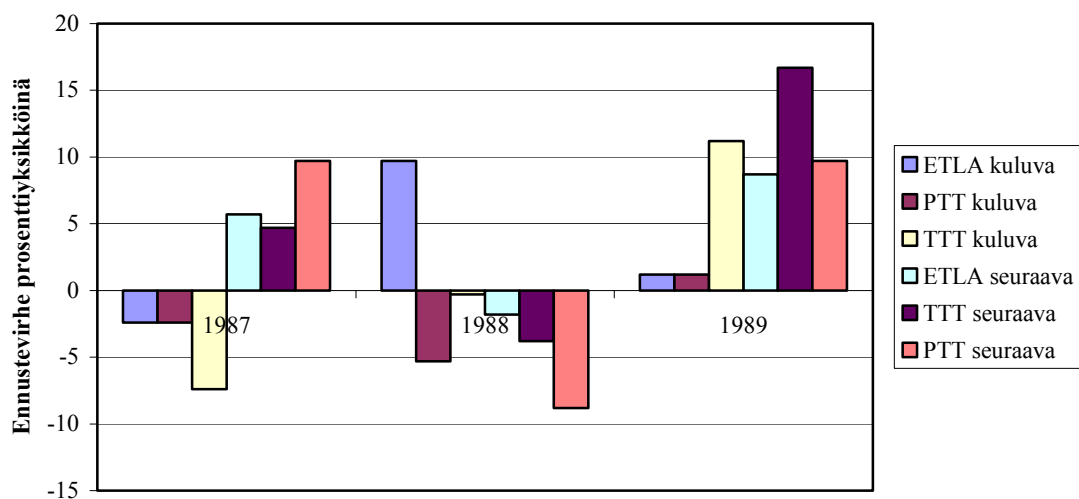
Ennustevirhelukuja voidaan julkaista suhdanne-ennusteiden yhteydessä, jotta niitä käytävillä olisi selkeä käsitys niihin liittyvästä epävarmuudesta. ETLA julkaisee nykyisin Suhdanne-julkaisunsa yhteydessä eräiden keskeisten muuttujien ennustevirheet.

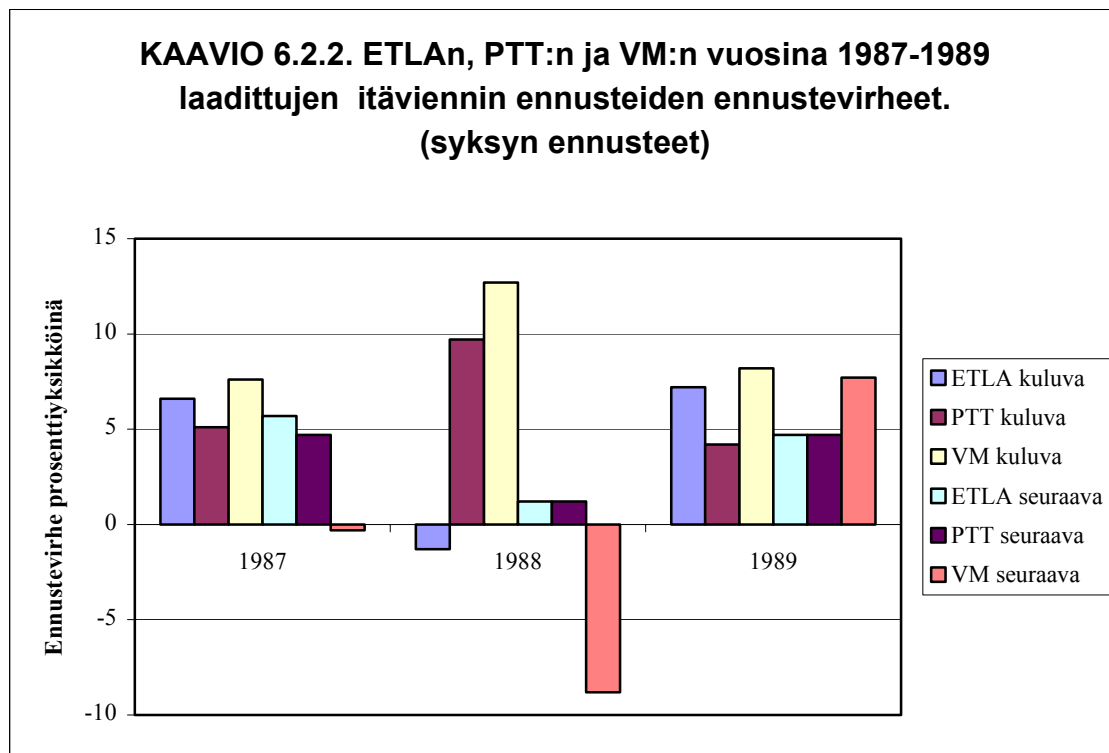
TAULUKKO 1. Ennustevirheanalyysi. Itä- ja länsiviennin ennusteiden keskeiset ennustevirheet vuosina 1984-1989. (ETLA)

LÄNSIVIENTI	KULUVA VUOSI		SEURAAVA VUOSI	
	kevät	Syksy	kevät	syksy
Itseisarvojen mediaani	3,1	1,91	2,4	2
Keskiarvo	1,86	1,36	1,05	0,88
Mediaani	0,95	1,65	0,4	0,15
Itseisarvojen keskiarvo	2,6	2,06	2,02	1,45

ITÄVIENTI	KULUVA VUOSI		SEURAAVA VUOSI	
	kevät	Syksy	kevät	syksy
Itseisarvojen mediaani	6,43	4,84	9,26	6,98
Keskiarvo	-0,15	1,26	2,56	-0,813
Mediaani	2,9	0,85	9,2	2,95
Itseisarvojen keskiarvo	4,91	4,3	8,33	6,31

KAAVIO 6.2.1. ETLAn, PTT:n ja TTT:n vuosina 1987-1989 laadittujen itäviennin ennusteiden ennustevirheet. (kevään ennusteet)

Tässä tutkimuksessa ennustevirheanalyysillä kuvataan itäviennin maksutase-ennusteiden osuvuutta. Ennustevirheeksi on määriteltä ennustetun ja toteutuneen välinen erotus.

Ensiksi verrataan itäviennin ja länsiviennin piste-ennusteiden ennustevirheitä toisiinsa. Tarkoitus on saada selville, poikkesivatko itäviennin ennusteiden luotettavuus länsiviennin ennusteiden luotettavuudesta. Lähteenä on käytetty ETLAn kevään ja syksyn ennusteiden lukuja, joista on laskettu keskeiset ennustevirheet. Seuranta on vuosilta 1984-1989. (ks. Taulukko 1)

Keskimääräistä virhettä mitataan itseisarvojen keskiarvolla (eli paljonko ennustevirhe oli keskimäärin vuosittain puoleen tai toiseen). Ennustevirhetaulukkoon on lisäksi laskettu muuttujien itseisarvojen mediaani, joka kuvaa parhaiten eri aikoina tehtyjen ennusteiden keskimääräistä virhettä. Keskiarvo kuvaa sitä miten positiiviset ja negatiiviset ennustevirheet jakautuvat – jos luku on lähellä nollaa on molempia tehty lähes yhtä paljon. Mediaani kuvaa virheiden mahdollista harhaisuutta. Jos mediaani on lähellä nollaa, ennusteet eivät ole systemaattisesti harhaisia.

Lisäksi eri ennustelaitoksien julkaisemien itäviennin ennusteiden ennustevirheitä vuosilta 1987-1989 on koottu kaavioihin, joista käy ilmi miten ennustevirheet jakautuvat kyseisinä vuosina. (ks. Kaaviot 6.2.1. ja 6.2.2.)

Taulukosta (1) näkyy selvästi miten itäkaupan ennusteiden ennustevirheet olivat merkittävästi suurempia kuin länsiviennin. Ennustevirheitä voidaan pitää osittain poikkeuksellisen suurina (esim. keväällä laaditut ennusteet seuraavalle vuodelle, joissa lähes kymmenen prosenttiyksikön ennustevirhe). Itäviennin ennusteiden osuvuus poikkesi länsiviennin ennusteiden osuvuudesta.

Tähän on varmasti monta syytä. Suurin yksittäinen syy oli kaupankäynnin poliittinen luonne. Lähtökohta oli kaupan tasapainon periaate, mutta tätä tasoa ohjailtiin poliittises-

ti. Neuvostoliiton tuonnin arvoa lisättiin poikkeustoimilla, joiden ennustamista voidaan pitää vaikeana tehtävänä.

Esimerkki tästä on ETLAn vuoden 1986 ennuste (Suhdanne 2/1986), kun ennustettiin itäviennin laskevan 27 prosenttia seuraavana vuonna. Ennusteen jälkeen siirrettiin 300 miljoonaa ruplaa erityistilille ja sovittiin mittavista välitysöljykaupoista. Tällöin ennustetta ei voida pitää huonona, vaikka se ei toteutunut. Ennuste tavallaan eliminoi itse itsensä, itäviennin romahtamiseen varauduttiin lisäämällä Neuvostoliiton tuonnin arvoa. Sama tilanne toistui monissa muissakin ennusteissa.

Ennustevirheitä aiheuttivat myös öljyn hinnan vaihtelut ja valuuttakurssimuutokset. Näiden muuttujien varma ennustaminen on mahdotonta, ne ovat oletuksia, joiden toteutuminen vaihtelee suuresti. Neuvostoliiton kaupassa näillä tekijöillä oli poikkeuksellisen suuri merkitys, siksi myös vaikutus ennusteisiin oli suuri. Raakaöljyn hinta pysyi kuitenkin suhteellisen vakaana ennustejaksolla lukuun ottamatta vuoden 1986 öljyn hinnan romahdusta. Myös dollarin kurssi oli vakaa tarkastelu ajanjaksolla.

Itäkaupan ennusteita arvioitaessa täytyy huomioda, että se oli paljon pienempi erä kuin länsivienti, joka osaksi selittää ennustevirheitä. Ennusteita arvioitaessa hyvä lähtökohta on se, että miten hyvin kaikki käytettävissä oleva informaatio otettiin huomioon ennusteita laadittaessa.

Ennustevirhejakaumakaavioista (Kaaviot 6.2.1 ja 6.2.2) näkyy ensinnäkin se, että ajoittain ennusteiden jakauma oli suuri. Erityisesti vuoden 1988 ennusteissa se näkyy selvästi: tehtiin suuria positiivisia sekä negatiivisia ennustevirheitä.

Yleispäätelmänä voidaan pitää myös sitä, että kevään ennusteissa ennusteiden hajonta oli suurempaa kuin syksyn. Syksyn ennusteista vuoden 1987 ja 1989 ennusteet olivat lähellä toisiaan. Vastaavasti vuoden 1988 ennusteissa oli suurin hajonta, kuten edellä on todettu.

Vuosina 1987-1989 suuret ennustevirheet olivat pääsääntöisesti positiivisia. Itäviennin ennusteet olivat siis liian optimistia. Ainoan poikkeuksen tähän tekevät kevään kuluva vuoden ennusteet, jotka olivat keskimäärin lievästi negatiivisia. Kaikki vuonna 1989 laaditut itäviennin ennusteet olivat reilusti yläkanttiin. Kaikki ennustelaitokset arvioivat itäviennin vähenemisen riittämättömällä tavalla vuonna 1989.

Vuoden 1990 itäviennin seuraavaa vuotta koskevien ennusteiden keskimääräinen ennustevirhe oli yli 60 prosenttiyksikköä. Kuluva vuoden ennusteissa positiivinen ennustevirhe oli n. 5-10 prosenttiyksikköä, riippuen ennustelaitoksesta.

Clearingista oli muodostunut Suomen ja Neuvostoliiton välisten poikkeuksellisten taloussuhteiden perusta, josta ei haluttu luopua. Sen tulevaisuuteen uskottiin vahvasti. Monet tutkijat toivat esiin jo 1980-luvulla clearing-kauppaamme liittyvät ongelmat. Ongelmista varoittelivat erityisesti Suomen Pankin asiantuntijat (esim. Lainela 1988). Varoituksia ei kuitenkaan otettu todesta, vaan kauppaa jatkettiin, suomalaisten tahdosta.

Lainela arvioi vuonna 1988, että clearing-järjestely, joka edellyttää kaupan kahdenkeskistä tasapainottamista, on ilmeisesti sopinut Neuvostoliiton tiukan keskitettyyn ja suunnitelmilla hallintoituun ulkomaankauppajärjestelmään ja koko kansantalouden suunnitelmalliseen toimintaan melko hyvin... clearing-järjestely saattaa sitä vastoin olla ristiriidassa vuoden 1987 alusta toimeenpantujen muutosten kanssa tai ainakin sopia uuteen järjestelmään huonommin kuin vaihdettavilla valuutoilla käytävä kauppa (Lainela 1988).

ETLAn vuonna 1986 julkaisemassa tutkimuksessa esiteltiin vaihtoehtoja clearing-kaupalle (Alho ym. 1986). Tutkimuksessa pohdittiin myös Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan tulevaisuutta ja esiteltiin vaihtoehtoisia kehityskulkuja. Silloin jo katsottiin, että vanhaan clearing-kauppaan kohdistuu muutospaineita. Myöhemmin on tullut ilmi, että jopa keskustelu mahdollisista muutoksista oli siihen aikaan vaikeaa (ks. Vartia 1994, 23). Suomen talous oli sitoutunut Neuvostoliiton kanssa käytävään kauppaan, eikä muutoksien esittäminen ollut helppoa.

Ennustelaitoksien julkaisemissa ennusteissakin olisi ollut mahdollisuus esittää kriittisiä arvioita clearing-kaupan käyttämisestä ja sen vaikutuksista Suomen talouteen. Lisäksi suhdanne-ennusteissa olisi voitu ennakoida clearing-kaupan loppuminen, jolloin siihen oltaisiin voitu varautua paremmin. Ennakoiminen olisi tarkoittanut esimerkiksi skenaarioiden laatimista siitä miten järjestelmän lakkaaminen vaikuttaisi Suomen vientikehitykseen. Clearing-järjestelmä oli poliittinen sopimus, jonka lakkaaminen aiheutti strategisen riskin toteutumisen Suomen teollisuuden liiketoimintaan.

Talousennusteissa clearing-järjestelmän tulevaisuudesta Suomen ja Neuvostoliiton välisessä kaupassa esitettiin vain vähän arvioita ennen sen poistumista vuoden 1990 lopulla. Ennustelaitokset eivät juurikaan spekuloineet kauppajärjestelyjen jatkuvuudella.

Keskeisiä clearing-kauppaa koskevia ennusteita:

ETLAn keskipitkän aikavälin (1989-1993) ennusteessa vuonna 1989 arvioitiin, että vapaasti vaihdettaville valuutoilla käytävän kaupan osuus kasvaa, mikä lisäisi markkinamekanismin tarvetta. Clearing-järjestelmä säilyisi kuitenkin edelleen kauppakäynnin perustana. ETLA arvioi, että mikäli Neuvostoliiton perestroikan toteutus johtaa vapaasti vaihdettavaan ruplaan, tämä tapahtuu aikaisintaan 1990-luvun jälkipuoliskolla (Suhdanne 2/1989).

ETLAn vuoden 1990 syksyn ennusteessa todettiin, että vienti Neuvostoliittoon on voimakkaan muutoksen edessä bilateraali-kaupan loppuessa ennen pitkään. Itäviennin ennusteessa lähtökohtana oli kuitenkin järjestelmän toimiminen osittain vielä ensi vuonna. Jos kauppa muutetaan täysin vaihdettaviin valuuttoihin, viennin lasku voi olla jyrkkä. (Suhdanne 3/1990)

Valtiovarainministeriön (VM) syyskuussa vuonna 1990 julkaisemassa ennusteessa todettiin, että epävarmuutta kauppaan aiheuttaa maksujärjestelyjen tulevaisuus. Clearing-kaupan tulevaisuus selviäisi vasta syksyllä käytävien neuvottelujen aikana. Mikäli kaupassa Neuvostoliiton kanssa siirryttäisiin kokonaan vaihdettavien valuuttojen käyttöön, heikentyisi itävientä ainakin tilapäisesti (Taloudellinen katsaus 1990).

Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos (PTT) arvioi lokakuussa vuonna 1990, että seuraavan vuoden vientinäköymät riippuvat olennaisesti siitä jatketaanko clearing-järjestelmää vai ei. Ennusteessa lähdettiin kuitenkin siitä, että clearing voisi säilyä ai-

nakin osittain kaupan runkona. Kaupan lisääntymistä vaihdettavilla valuutoilla rajoittaa luototuksen ja takuiden järjestäminen (PTT Katsaus 3/1990).

Yhteenvedona voidaan todeta, että ennusteissa huomioitiin vasta vuonna 1990 epävarmuudet, jotka liittyivät clearingkaupan tulevaisuuteen. Kuitenkin jo vuoden 1989 lopulla Sev-järjestö oli romahtanut ja maat olivat laajasti siirtyneet käyttämään vapaavalmuuttajärjestelmää. Samaan aikaan ETLAn ennusteissa arvioitiin, että jos Neuvostoliitto siirtyy vapaavalmuuttapohjalle, tulee se tapahtumaan vasta 1990-luvun lopulla. Muutoksen nopeus yllätti ennustajat.

Clearing-järjestelmä ei ollut elinkelpoinen enää 1990-luvulle tultaessa. Neuvostoliiton siirtyminen taloudelliselle uudistuslinjalle, merkitsi vanhojen suunnitelmatalouden periaatteiden sortumista. Avoimeen länsimaiseen markkinatalouteen bilateraali kauppa ei sovellu. Kun sitten clearing-järjestelmä loppui tammikuussa 1991, vähenivät vientitoimitukset selvästi.

Suomen Neuvostoliiton viennin määrään vaikutti clearing-järjestelmästä huolimatta ratkaisevalla tavalla Neuvostoliiton osto kyky. Neuvostoliiton/Venäjän kokonaistuonti väheni lähes 60:llä prosentilla vuosina 1991-1993. Neuvostoliiton tuonnin romahtaminen johtui maan taloudellisista ja poliittisista vaikeuksista. Se oli myös pääsyy siihen, että Suomen idänkaupan romahtamiselle. Clearing-järjestelmän lakkaaminen teki muutoksesta nopeamman ja jyrkemmän, joka tapauksessa se olisi tapahtunut viimeistään vuosina 1992-1993.

Clearing-järjestelmä on esimerkki instituutioista, joiden muutoksilla on varsin mittavat vaikutukset liiketoimintaan. Poliittisten muutosten ennustamista voidaan pitää ekonomistisen ennustetoiminnan yhtenä ongelma-alueena. Syy siihen voi olla se, että poliittisluontoisten ilmiöiden ennustamisessa joudutaan ottamaan huomioon poliittinen ilmapiiri. Jos ennustetaan asioita, jotka ovat ristiriidassa ilmapiirin kanssa, joudutaan vastakkainasetteluun, joka voi vaikeuttaa toimintamahdollisuuksia.

Olisi ollut vaikeaa ennustaa esim. loppuvuodesta 1990, että clearing-järjestelmä loppuu seuraavana vuonna. Suomen hallitus kävi samaan aikaan neuvotteluja Neuvostoliiton johdon kanssa ja pyrki saamaan parin vuoden siirtymäajan järjestelmän loppumiselle. Tällaisessa tilanteessa kriittinen ennuste olisi ollut vastakkainen poliittisen ilmapiirin kanssa.

Idänkaupan romahtaminen ei kuitenkaan suoraan johtunut clearing-järjestelmän loppumisesta. Maksut vaihdettavilla valuutoilla ja muut clearingin ulkopuoliset toimenpiteet olivat lisänneet osuuttaan kaupassa jo ennen järjestelmän loppumista (ks. Kajaste 1992, 11). Kaupan romahtaminen johtui Neuvostoliiton taloudellisista vaikeuksista, jotka johtivat maan tuonnin selvään laskuun vuonna 1991. Vaikka clearing-järjestelmä olisi ollut voimassa, ei kaupan tasoa enää olisi voitu pitää entisellä tasolla.

6.3.2. Öljyn hintakehityksen ja sen vaikutusten ennustaminen

Idänkaupan ennustamisessa öljyllä oli määräävä vaikutus. Öljyn hinta oli keskeinen muuttuja, jota ei voitu ennustaa, vaan mistä piti tehdä oletuksia. Ennusteiden lähtökohdaksi on aina keskeisiä oletuksia maailman taloudesta. Raaka-öljyn hinta on yksi näistä tekijöistä ja dollarin kurssi on toinen. Neuvostoliiton kaupassa öljyllä oli poikkeuksellisen suuri painoarvo, siksi hinnan vaihtelut aiheuttivat normaalia enemmän epävarmuutta ennusteisiin.

Neuvostoliiton tuonnin arvoa ennustettaessa öljyn hinta oli keskeisin tekijä. Muutokset vaikuttivat suoraan Suomen vientimahdollisuuksiin. PTT arvioi vuonna 1986, että yhden dollarin nousu öljyn tynnyrihinnassa lisäisi vientimahdollisuuksia vajaalla 300 miljoonalla markalla vuodessa (PTT Katsaus 3/1986).

Neuvostoliiton-vientimme hiipuminen vuoden 1986 öljyn hinnan laskun seurauksena pystytettiin ennustamaan. ETLA ennusti kesällä 1986, että itävientti supistuu noin 30 prosenttia seuraavan viiden vuoden kuluessa. ETLAn ennuste aiheutti vastareaktion, sitä pidettiin radikaalina ja jotkut tuomitsivat sen Neuvostoliiton-kaupan syrjimiseksi (Kiander & Vartia 1998, 184-185). Keskustelun seurauksena Suomen hallitus ajautui avoimeen kiistaan idänkaupasta, jolla oli vaikutusta talouspoliittisen ilmapiiriin.

Bilateralismin edellyttämän kaupan tasapainon vuoksi viennin ja tuonnin tuli olla yhtä suuret. Kun öljyn hinta laski, vaihtoehtoina oli joko Suomen viennin vähentäminen tai pyrkimys lisätä tuontia Neuvostoliitosta. Suomessa valittiin strategia, jonka mukaan vientiä ei tulisi voimakkaasti vähentää, vaan Neuvostoliiton tuonnin arvoa pyrittiin kasvattamaan erityistoimenpiteillä, joka mahdollisti viennin korkean tason.

Ennusteissa öljyn hinnan tulevasta kehityksestä ja sen vaikutuksesta Suomen ja Neuvostoliiton väliseen kaupan arvoon esitettiin monenlaisia arvioita vuosina 1987-1991.

Keskeisiä öljyn hinnan vaikutusten ennusteita:

ETLAn vuoden 1987 keskipitkänaikavälin ennusteessa (vuosille 1987-1991) arvioitiin, että öljyn hinnan laskusta johtuvaa Neuvostoliiton-kaupan epätasapainoa jouduttaisiin tarkastelujaksolla korjaamaan pääosin itäviennin määrää supistamalla (Suhdanne 2/1987).

TTT arvioi vuonna 1988, että itäviennin supistumisen taustalla on ollut ja on myös jatkossa tuonnin arvoa laskeva alhainen öljyn hinta (Katsaus 2/1988).

TTT arvioi vuonna 1989, että itäviennin näkymät ovat kirkastuneet, kun raakaöljyn hinta on kohonnut noin viidenneksen korkeammalle kuin vuoden 1989 tavaravaihtopöytäkirjaa laadittaessa arvioitiin (Katsaus 2/1989).

ETLA totesi syyskuussa vuonna 1989, että Neuvostoliiton-kaupan maksujärjestelyt ovat osittain syrjäyttäneet öljyn hinnan ja viennin määrän välisen yhteyden. Vienti voidaan entistä helpommin tuonnin sijasta luotottaa ja maksaa joskus myöhemmin tapahtuvalla tuonnilla. Myös valuuttamaksut yleistyvät. Järjestely merkitsee viennin määräytyvän yhä enemmän Neuvostoliiton tarpeesta ostaa juuri suomalaisia tavaroita. Epätavallisen korkean markkinaosuutemme Neuvostoliitossa oletetaan hitaasti laskevan (Suhdanne 3/1989).

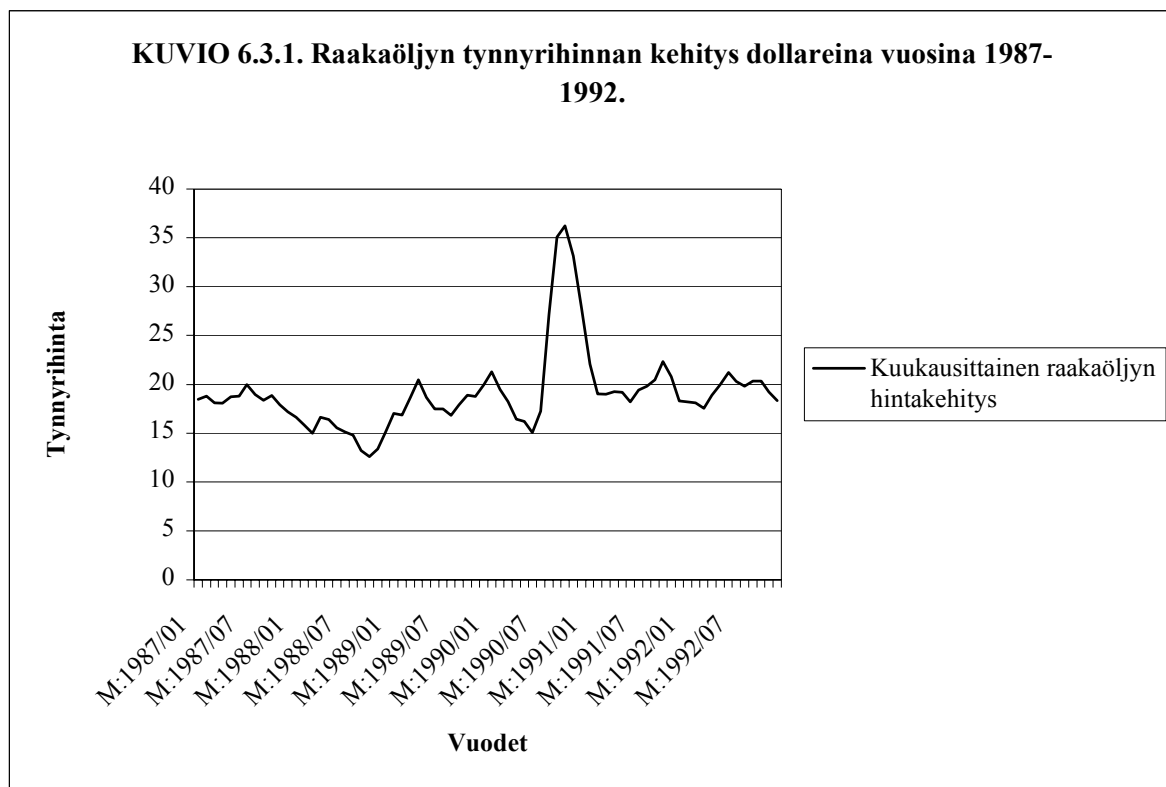
Valtiovarainministeriö ennusti vielä syyskuussa vuonna 1990, että öljyn kallistuminen saattaisi avata uusia vientimahdollisuuksia Neuvostoliittoon (Taloudellinen katsaus 1990).

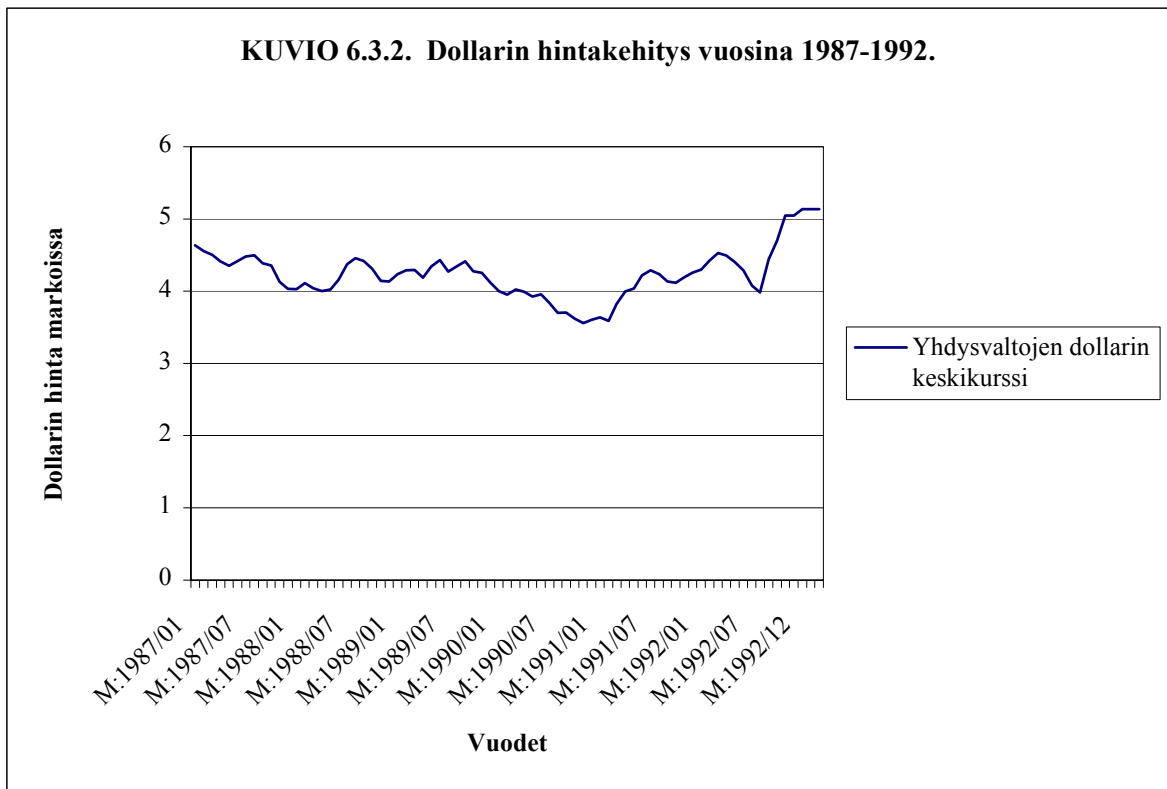
Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos (PTT) ennusti lokakuussa 1990, että epävarmuutta aiheuttaa sekä öljyn hinta että clearing-maksujärjestelmän kohtalo. (PTT Katsaus 3/1990)

ETLAn vuoden 1990 joulukuun ennusteessa todettiin, että elokuun alussa rajusti noussut öljyn hinta ei enää tekisi 1970-luvun öljykriisin tapaan tilaa itäviennille. Väli-tysoiljyn käytöstä luovutaan vähitellen. Lähinnä energiasta koostuva tuonti on nyt so- vittu vain määrällisinä tavoitteina. Toimialoille on jaettu osuudet koko viennistä, jon- ka taso määräytyy kunakin vuonna tuonnin arvon mukaan. Näin öljyn hinnan muu- tokset välittyvät suoraan vientiin (Suhdanne 4/1990).

Yhteenvetona voidaan todeta, että öljy oli keskeinen taloudellinen muuttuja, jota Neu- vostoliiton kaupan ennustamisessa arvioitiin. Vasta vuoden 1991 ennusteissa ei enää mainittu öljyn hinnan kehitystä vaikuttavana tekijänä Neuvostoliiton viennin määrään. Kauppa oli jo romahtanut, samoin kahdenväliset kauppasopimukset. Öljyllä ei ollut enää sitä suurta roolia, joka sillä oli ollut koko clearingjärjestelmän ajan. Jo ennen muu- tosta oli öljyn hinnan vanha mekanismi osittain poistunut, koska järjestelmän ulkopuoli- set järjestelyt olivat lisänneet osuuttaan kaupassa. Vaikka öljyn hinta nousi vuoden 1990 lopulla 35 dollariin tynnyriltä, ei se enää lisännyt Suomen Neuvostoliiton vientiä enti- sellä tavalla. Viime kädessä nykyäänkin Venäjän ostovoima kuitenkin määrää tuonnin kehityksen. Öljyn hinnalla on tässä yhä tärkeä merkitys.

Kaiken kaikkiaan voidaan sanoa, että öljyn hintakehitys ja sen vaikutus itäkauppaan arvioitiin realistisesti ja johdonmukaisesti, eikä sillä voida selittää kuin osaksi ennuste- virheitä. Öljyn hintakehitys pysyi myös suhteellisen tasaisena 1980-luvun loppupuolen noin 15-20 dollarin tietämillä (ks. Kuvio 6.3.1). Myös dollarin kurssikehitys pysyi va- kaana tarkasteluajanjaksolla, joten öljyn hinta markoissa ei vaihdellut merkittävästi (ks. Kuvio 6.3.2).

KUVIO 6.3.2. Dollarin hintakehitys vuosina 1987-1992.

Lähde: ETLAn tietokanta.

6.3.3. Neuvostoliiton poliittisen ja taloudellisen kehityksen ennustaminen

Neuvostoliiton taloudellisesta ja poliittisesta tilasta esitettiin kriittisiä arvioita jo 1980-luvulla. Mihail Gorbatsovin valtaannousun jälkeen (1985) ryhdyttiin talousuudistusta suunnittelemaan Neuvostoliitossa. Perestroikan käyttöönotto merkitsi monien vanhojen käytäntöjen poistumista, muutos koettiin välttämättömäksi.

Suomessa julkinen keskustelu Neuvostoliiton tulevaisuuden kehityksestä jäi varsin vähäiseksi. Myös taloudelliset ongelmat ja talousjärjestelmän puutteet eivät olleet kritiikin kohteena. Suomelle Neuvostoliitto oli merkittävä kauppakumppani, johon sovellettiin erilaisia käytäntöjä kuin muussa kaupankäynnissä. Yleinen vallalla ollut asiantuntija käsitys vielä 1980-luvulla oli, että Neuvostoliiton talous kasvaa nopeasti ja voisi jopa ohittaa Yhdysvallat kasvukilpailussa 2000-luvun alussa (Kiander & Vartia 1998, 29). Kriittisiä arvioita esitettiin Suomessa varsin vähän ennen Neuvostoliiton talouden romahtamista.

Pekka Sutela oli ensimmäisiä, joka julkisesti ennakoivat Neuvostoliiton talouden ongelmia kirjassaan, joka käsitteli Neuvostoliiton taloudellista kehitystä (ks. Sutela 1987). Sutelan teoksessa todetaan, miten Neuvostoliiton taloudellinen kasvu oli kaiken aikaa hidastunut 1980-luvun puoliväliin tultaessa, vaikka talouskasvu oli yksi neuvostoyhteiskunnan keskeisimmistä tavoitteista. Teoksessa käsitellään laajasti neuvostoyhteiskunnan ongelmia ja tuodaan esille radikaalin reformin tarpeellisuus. Täytyy kuitenkin huomata, että teos keskittyy taloudellisen kasvun hiipumiseen, eikä siinä esitetä mitään vaikutuksia muutoksilla voisi olla Suomen Neuvostoliiton kauppaan.

Neuvostoliiton talouden romahtaminen oli jo yksi vuonna 1989 toimintansa aloittaneen Neuvostoliiton tulevaisuuden skenaarioita pohtineen työryhmän vaihtoehtoinen kehityskulku (ks. Remes 1990). Tutkimuksen tavoitteena oli hahmotella Neuvostoliiton kokonaiskehityksen perusvaihtoehdot, skenaariot 10-30 vuoden aikaperspektiivillä. Neuvostoliiton muutosprosessien yhteinen piirre oli epävarmuus tulevasta. Kaikissa skenaarioissa Neuvostoliiton talouskehityksen todettiin jatkuvan lähivuosina negatiivisella tai nollakasvun uralla. Perusskenaarioita oli neljä: avoimen markkinatalouden-, suljetun markkinatalouden-, byrokraattis-liberaalin kehityksen- sekä kaaoksen kehityksen skenaario. Kaaosskenaariossa Neuvostoliiton ulkomaankaupan taso laskisi ja voisi romah taakin. Clearing-järjestelmä purkautuisi nopeasti. Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan taso romahtaisi sekä lyhyellä että pitkällä aikavälillä (Remes 1990, 9, 164-166).

Lisäksi oli monia yksittäisiä kommentteja Neuvostoliiton talouden ongelmista⁹. Yhteistä kommentteille oli, että ne tulivat virallisen linjan ulkopuolelta. Kaiken kaikkiaan keskustelu jäi vähäiseksi. Ulkomailla esitettiin synkkiä näkemyksiä enemmän¹⁰.

Suomen hallituksen virallinen linja uskoi vahvasti Neuvostoliiton tulevaisuuteen. Vielä vuonna 1989 solmittiin uusi viisivuotis-sopimus, joka olisi jatkunut aina vuoteen 1996 saakka. Suomen virallisella poliittisella tasolla elettiin vielä YYA-aikakautta ja tämän linjan mukaista oli tiivis taloudellinen yhteistyö Neuvostoliiton kanssa myös jatkossa.

Keskeisiä Neuvostoliiton poliittisen ja taloudellisen kehityksen ennusteita (ennen vuotta 1991):

ETLAn vuonna 1988 ilmestyneen keskipitkän aikavälin ennusteen mukaan Euroopan sosialististen maiden materiaalituotanto lisääntyy keskimäärin 3-3,5% vuodessa. Tämä oli runsaat prosenttiyksikön hitaampi kuin suunnitelmissa oli asetettu tavoitteeksi. Suunniteltua vähäisempi tuotannon lisäys aiheutuu muun muassa talousyksiköiden tehottomuuksista johtuvasta tuottavuuden hitaasta kasvusta ja öljyn hinnan laskusta (Suhdanne 2/1988).

ETLA kirjoitti vuoden 1989 joulukuun ennusteessaan laajasti sosialistisissa maissa meneillään olevasta historiallisesta murroksesta. Talousuudistuksen katsottiin olevan suurissa vaikeuksissa Neuvostoliitossa. ”Niin sanottu perestroikka, talouden uudistus suunnitelma, ei vielä pure. Muutos markkinavoimat paremmin huomioon ottavaan suuntaan on todella vaikea. Se on kuitenkin todettu välttämättömäksi. Paluuta entiseen komentotalouteen ei ole, mikäli hyvinvointia halutaan lisätä. Muutos johtaa myös uudistuviin taloussuhteisiin länsimaiden kanssa” (Suhdanne 4/1989).

Valtiovarainministeriö (VM) totesi syyskuussa vuonna 1989 ennusteessaan, että Neuvostoliiton ja muiden Itä-Euroopan maiden talouksien sopeutumisongelmat ovat olleet vaikeita. Tuotanto näyttää tällä alueella supistuvan. Lyhyellä aikavälillä ei ole todennäköistä, että maat lisääisivät vientiään länteen (Taloudellinen katsaus 1989).

Valtiovarainministeriön (VM) vuoden 1990 syyskuun ennusteessa todetaan mm, että ”SEV-maiden ulkomaisten taloussuhteiden uudistamien vienee pitkän ajan Onnistu-

⁹ Ks. esim. Pekka Sutela: ”Neuvostoliitto syypää idänkaupan pulmiin” *Ilta-Sanomien* 26.7.1988, ”Neuvostoliiton talous on veitsen terällä”, *Helsingin Sanomien* 28.10.1988 & ”Neuvostoliitto luisumassa rappioon”, *Kauppalehti* 1.8.1989. Jermu Laine: ”Neuvostoliitto syyllinen idänkaupan ongelmiin”, *Suomen Sosialidemokraatti* 29.7.1988.

¹⁰ Tähän viittaavat mm. Vartia (1994, 28-29) sekä Kiander & Vartia (1998, 184).

minen riippuu poliittisen kehityksen ohessa siitä, pystytäänkö näihin maihin luomaan vakaat olot yritystoiminnalle. Koko taloudellista toimintaa ohjaavaa lainsäädäntöä on uudistettava ja rakennettava uudet talouselämää tukevat instituutiot, joista kiireellisimmin lienee pankkijärjestelmän ja yritysten omistus- ja hallintomuotojen uudistaminen sekä sosiaaliturvajärjestelmän luominen” (Taloudellinen katsaus 1990).

PTT totesi lokakuussa 1990 käsitellessään kansainvälistä tilannetta, että erityinen epävarmuustekijä Suomen vientimarkkinoilla on Neuvostoliiton talousjärjestelmän muutos ja sen vaikutukset Suomen vientimahdollisuuksiin (*PTT Katsaus 3/1990*).

ETLA totesi vuoden 1990 joulukuun ennusteessaan, että Neuvostoliiton huomattavat vaikeudet johtuvat maan poliittisten ja taloudellisten rakenteiden uudistamisesta. Maan sisäiset levottomuudet ja epäselvät vastuusuhteet ovat johtaneet talouden heikkoon tilaan (*Suhdanne 4/1990*).

Neuvostoliitossa oltiin siirtymässä perestroikan myötä suljetusta komentotaloudesta avoimen markkinatalouden suuntaan. Vaikeista talousongelmista huolimatta arvioitiin, että muutos voisi onnistua. Muutoksen ennustettiin tapahtuvan asteittain, kuten Kiinassa oli tapahtunut. Ennuste oli poliittinen arvio, joka osoittautui vääräksi.

Suuren muutoksen onnistumisen arvioiminen perustui paljolti subjektiivisiin näkemyksiin. Objektiivista faktatietoa onnistumisesta ei kenelläkään voinut olla. Virallisia suhdanne-ennusteita ei voida kokonaan laatia subjektiivisten näkemysten varaan. Se selittää osaksi sitä, miksi idänkaupan romahtaminen tuli yllätyksenä ennustajille.

Ennusteita tutkittaessa kannattaa pohtia millaisia vaihtoehtoja ennustajat näkivät Neuvostoliiton talouden kehityksessä, ja tuotiinko riittävästi esille se suuri riski, joka liittyi Neuvostoliiton epävarmaan tulevaisuuteen.

Neuvostoliitossa uudistuspolitiikka (perestroikan myötä) levisi muihinkin SEV- maihin. Sosialistiset maat olivat käymistilassa, niiden tulevaisuus oli avoin ja vaikeasti arvioitavissa. Epävarmuus liittyi maiden tulevaan kehitykseen merkittävällä tavalla. Suunnitelmatalouden kriisi näkyi viimeistään vuoden 1989 poliittisissa vallankumouksissa.

Sosialistitalouksien kriisikehityksellä oli pitkä tausta – talouden kasvu oli hidastunut Sev-alueella kiihtyvää vauhtia vuosikymmenien ajan. Talouden kasvulukujen vertaileminen on yhä vaikeaa niiden epäluotettavuuden takia. Yksi selkeä tapa tutkia asiaa on verrata toisiinsa ei-sosialistisen ja sosialistisen maan talouden kehitystä toisen maailmansodan jälkeen (esim. Länsi-Saksa – Itä-Saksa, Suomi – Viro), joka osoittaa selvästi mihin tilaan suunnitelmatalous oli ajanut sosialistimaiden taloudet.

SEVin romahtaminen syksyllä 1989 oli suuri muutos, jonka vaikutukset tulevaan kehitykseen Itä-Euroopassa olisi voitu huomioida paremmin ennusteissa. Sosialistinen talousjärjestelmä oli kriisissä jo vuonna 1989. Kun ottaa huomioon Suomen taustan, yhteistyön SEV-maiden kanssa ja teolliselle maalle poikkeuksellisen suhteen Neuvostoliittoon, olisi järjestön romahtaminen (ja edeltävät ongelmat) voitu huomioida vakavammin ja liittää ne talousennusteisiin. Neuvostoliiton kaupasta sosialistimaiden osuus oli noin 60 prosenttia ja kehittyneiden markkinatalousmaiden noin neljännes (*Ruoho 1993, 227*).

Ennusteita analysoitaessa täytyy huomioida, että Neuvostoliiton taloudessa alkoi ilmetä yhä selvemmin ongelmia 1980-luvun lopulle tultaessa, joita ennen ei ollut. Neuvostoliiton tuotannon kasvuvauhti jatkoi 1980-luvun lopulla hidastumistaan ja 1990-luvulla se kääntyi jo laskuksi. Koko 1980-luvun loppupuolen jatkuneiden budjettivajeiden, hinta-

säännöstelyn jatkamisen sekä tuotannon laskun seurauksena myös Neuvostoliiton rahatalouden tasapaino järkkäyi pahasti, mikä näkyi pankkitileille kertyvänä liikarahana sekä inflaation kiihtymisenä (Rautava & Sutela 2000). Neuvostoliiton talouden lopullinen romahtaminen tapahtui kuitenkin nopeasti, vuosina 1990-1991.

Suomen idänkauppa ei romahtanut SEVin hajoamisen, clearingin poistumisen tai Neuvostoliiton hajoamisen myötä. Kaupan romahdus johtui Neuvostoliiton taloudellisen ja poliittisen järjestelmän suuresta muutoksesta ja joutumisesta toimintakyvyttömään tilaan. SEVin romahtaminen ja kauppajärjestelyjen muutokset edelsivät (ja ennakoivat) tulevaa taloudellista ja poliittista romahtamista. Neuvostoliiton hajoaminen oli kriisikehityksen lopputulos.

6.4. Yhteenveto: Idänkaupan ennustaminen Suomessa vuosina 1987-1991

Idänkaupan ennustamisen lähtökohdaksi muodostui vuoden 1986 öljyn hinnan romahdus ja siitä aiheutunut viennin vähenemisen tarve. ETLAn tutkimuksessa (ETLA B50) Suomen Neuvostoliiton viennin kehityksestä esitettiin kolme arviota, jossa korkeampi öljyn hinta johti aina suurempaan vientiin. Viennin suunnan kehitys ennustettiin kaikissa arvioissa samansuuntaisesti: vuodesta 1986 vuoteen 1988 hidastuvaa laskua, jonka jälkeen ennustettiin viennin pientä nousua.

Vuosina 1987-1988 kaikkien ennusteiden lähtökohtana oli raakaöljyn hinnan romahtamisesta johtunut kaupantasapainottamisen pyrkimys. Tasapainottaminen vientiä vähentämällä olisi johtanut viennin voimakkaaseen vähenemiseen jo 1980-luvun lopussa. Kaupan tasoa pidettiin kuitenkin yllä poliittisilla poikkeustoimilla, joilla estettiin kaupan romahtaminen. Tästä johtuen Suomen viennin vähenemisestä esitettiin erilaisia ennusteita perustuen siihen kuinka paljon poikkeustoimia käytettäisiin kaupan ylläpitämiseksi. Ennusteita tarkastettiin kun saatiin lisää informaatiota näistä tekijöistä.

Itäviennin määrä väheni joka vuosi vuodesta 1986 lähtien. Voidaan siis sanoa, että ennen kaupan romahdusta oli edeltänyt viiden vuoden kaupan hiipuminen, joka ennakoii jossain määrin tulevia suuria muutoksia. Suurin yksittäinen syy oli öljyn hinnan lasku, mutta Neuvostoliiton talousvaikeudet alkoivat haitata kauppaa entistä näkyvämmiin. Ennustelaitokset eivät kuitenkaan arvioineet, että itäkaupan lasku olisi suuntaus, joka jatkuisi tulevaisuudessakin. Ennustelaitokset arvioivat kaupan ongelmat ohi meneviksi, jonka jälkeen palattaisiin normaalille tasolle. Kuitenkin niin, että kaupan taso jäisi pysyvästi 1980-luvun lopun tasolle, eikä 1980-luvun alun korkeaa tasoa enää saavutettaisi.

Vuodesta 1989 lähtien ennusteet olivat liian optimistisia. Itäviennin määrä väheni ennustettua enemmän. Positiiviset ennustevirheet ovat tyypillistä ennen kriisiä. Näitä ennustevirheitä voi selittää pitkälti regiimin muutoksella (ks. Luku 6.1). Ennusteet rakentuivat vanhalle pohjalle, joka ei huomioinut järjestelmän muuttumista riittävällä tavalla.

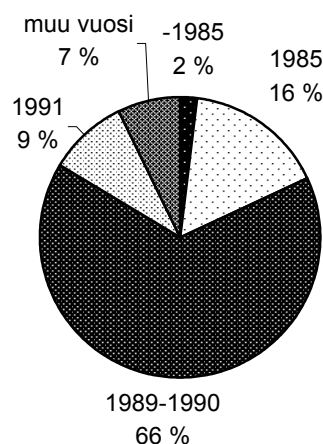
Suhdanne-ennusteiden maksutase-ennusteissa vuonna 1990 ennustettiin yleisesti idänkaupan kehittyvän jatkossakin lähes entisellä tasolla. Suuria muutoksia ei ennustettu. Idänkaupan romahdus tuli yllätyksenä ennustajille. Keskimääräinen ennustevirhe vuonna 1990 oli yli 60 prosenttiyksikköä.

Itäviennin vuosikausia kestänyt väheneminen edelsi tulevaa kaupan romahtamista. Se myös ennustettiin ja siihen osattiin siksi varautua 1980-luvulla, joka varmasti lisäsi mahdollisuuksia selviytyä vuoden 1991 kriisistä. Kaupan nopea romahtaminen tuli kuitenkin yllätyksenä taloudellisille päättäjille ja ainakin osalle neuvostoliitonkauppaa harjoittaville yrityksille.

Yritykset, jotka osasivat varautua romahdukseen riittävän ajoissa, oli paremmat mahdollisuudet selviytyä kriisistä, kuin niillä yrityksillä, jotka eivät olleet osanneet varautua. Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun julkaisemassa raportissa selvitettiin itäkauppaa käyvien yritysten viennin sopeutumista Neuvostoliiton markkinoiden romahtamisen jälkeen (Eronen & Orpana 1993). Tutkimuksessa tehtiin kysely 55:lle konepajateollisuuden yritykselle, joilta kysyttiin aiheeseen liittyvien epäkohtien huomioimista. Yksi kysymys koski sitä, milloin itäkaupan romahtaminen ennakoiminen yrityksessä alkoi. Yrityksistä 16 prosenttia kertoi sen alkaneen jo vuonna 1985 kun öljyn hinta laski. Kaksi kolmasosaa vastaajista kertoi sen alkaneen vuosina 1989-1990, kun Neuvostoliitto alkoi harkita bilateraaliakaupasta luopumista SEV-maiden kanssa. Yhtenä tärkeimpänä varautumistoimenpiteenä mainittiin uusien markkinoiden etsiminen ja vientiponnistelujen lisääminen länteen. Kuitenkin lähes kymmenelle prosentille yrittäjistä neuvostokaupan romahtaminen tuli täytenä yllätyksenä (ks. Kuvio 6.4.1).

Talousennusteita analysoitaessa tulee ottaa huomioon, ettei ennusteiden tekijöillä, sen paremminkin kuin muillakaan ollut tietoa mihin kaikki päättyi. Ennusteista on luettavissa myös yleinen usko Neuvostoliiton kehitykseen tulevaisuudessa. Ennusteet tehtiin pohjautuen menneeseen kehitykseen, joka näytti valoisalta, olihan mailla pitkä suotuista talouskehitys alkaen toisen maailmansodan jälkeen, josta oli hyötyä talouskilpailussa. Pitkän suotuisan kehityksen jälkeen on vaikeaa uskoa, että huonommat ajat voisivat koittaa.

KUVIO 6.4.1. Varautuminen Neuvostoliiton viennin vaikeuksiin.
(Lähde: Eronen & Orpana 1993, 22)

Analyysin yhteenvedona voidaan todeta, että Neuvostoliiton poliittiset ja taloudelliset ongelmat olisi tullut liittää näkyvämmiin ennusteisiin. Monet tutkijat ja asiantuntijat kir-

joittivat 1980-luvulla Neuvostoliiton taloudesta ja varoittivat tulevista ongelmista. Niitä ei kuitenkaan huomioitu riittävästi ennustetyössä. Talousennusteet rakentuivat vanhalle pohjalle, joka ei enää kestänyt muuttuvassa maailmassa. Clearing-kaupan loppumisen nopeus yllätti kaikki. Öljyn hinta kehitys arvioitiin realistisesti ja sen vaikutus kauppaan oli johdonmukainen. Pääsyy, miksi talousennusteet epäonnistuivat, oli usko Neuvostoliiton toteutunutta suotuisampaan kehitykseen 1990-luvun alussa.

On syytä kysyä, miten maan virallinen politiikka vaikutti ennusteiden sisältöön. 1990-luvulla elettiin YYA-sopimuksen aikakautta ja yleensä Neuvostoliittoa pidettiin sekä poliittisesti että taloudellisesti vakaana yhteiskuntana ja valtiona. Tässä tilanteessa ehkä varottiin esittämästä virallisesta kannasta poikkeavia näkemyksiä. Voidaan ajatella, että ennustelaitokset halusivat säilyttää eräänlaisen legitimitetin ennustamalla kaupan vakautta.

7. NEUVOSTOKAUPAN ROMAHTAMISEN VAIKUTUS SUOMEN TALOUTEEN

Neuvostokaupan romahtamisen vaikutuksista Suomen talouteen esitetty monta käsitystä. Yhtä mieltä ollaan siitä, että vaikutukset olivat suuria, mutta kuinka suuria, siitä on esitetty vastakkaisia näkemyksiä. Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan lamayhteyksiä on ylipäättänsä tutkittu vähän. Kirjallisuudesta löytyy kuitenkin kaksi vastakkaista näkemystä. Toinen näkemys lähes kokonaan sivuuttaa itäkaupan romahtamisen lamarmerkityksen (esim. Kiander 2001). Toinen näkemys korostaa Neuvostoliiton kaupan romahtamisen vaikutusta Suomen suureen lamaan (esim. Bordes 1993, Linden 2000). Seuraavassa esittelen muutaman asiantuntijan arvioita aiheesta.

Suomen Pankin tilaamassa ulkomaisessa selvityksessä Suomen talouskriisistä korostettiin itäkaupan romahtamisen lamamerkitystä. Taloustieteilijä Christian Bordesin (Bordeaux'n yliopisto) mielestä, yksikään toinen teollistunut maa ei ollut yhtä riippuvainen idänkaupasta kuin Suomi. Viennin romahdus merkitsi ulkomaisen kysynnän supistumisesta tilanteesta, jossa kotimainen kysyntä oli vähentynyt. Bordesin mukaan idänkaupan romahdus on suurelta osin syynä Suomen kansantalouden laman syvyyteen (Bordes ym. 1993, 55).

Myös Stephen Nickell (Oxfordin yliopisto) on tullut samanlaiseen tulokseen tutkiessaan suomalaista työttömyyttä. Nickellin mukaan Suomen tapahtumat 1990-luvun alussa muodostavat selkeän poikkeuksen muihin OECD-maihin verrattuna. Suomen kansantalouden kokema taantuma oli muita syvempi. Se johtui siitä, että arvopaperimarkkinoiden romahduksen aiheuttaman kotimaisen kysynnän laskun lisäksi talous koki ylimääräisen negatiivisen sokin, kun Neuvostoliiton kanssa käyty ulkomaankauppa loppui miltei kokonaan vuoden 1990 jälkeen (Nickell 1998).

Osmo Soininvaara on käyttänyt vaihtotaserajoitusteoriaa apunaan selvittääkseen itäkaupan romahtamisen todellisia vaikutuksia Suomen kansantaloudelle. Soininvaaran mielestä, idänkaupan vaikutus Suomen bruttokansantuotteeseen oli vain kolme prosenttia, mutta sen vaikutus moninkertaistui vaihtotaserajoituksen vuoksi. Vaihtotaseen vajeus kertoo, kuinka paljon kansantalous lisää ulkomaista nettovelkaansa. Kun kansantalous velkaantuu ulkomaille, sen on säästettävä tuonnissa tai lisättävä vientiään. Vaihtotaserajoitus merkitsee rahankäytön vähentämistä, joka koskee niin tuontia kuin kotimarkki-

noitakin. Se on keino suojella kansantaloutta vapaakaupan vallitessa. Neuvostokauppa oli maiden välistä vaihtokauppaa. Ostokset maksettiin puolin ja toisin clearing-ruplilla, joita saattoi käyttää vain Suomen ja Neuvostoliiton välisessä kaupassa. Kun kauppa loppui, se merkitsi kovalla valuutalla käytävän kaupan kasvua. Siksi se kahlitsi Suomen vaihtotaserajoitusta entistä enemmän. Soininvaaran katsoo, että tämän vuoksi Suomen kokonaiskysynnän kolmen prosentin lasku oli käytännössä huomattavasti suurempi ja selittäisi siksi suuren osan lamasta (Soininvaara 1994, 30,44-46).

Mika Lindenin mielestä riittävän suurella viennin muutoksella voi olla varsin mittavat vaikutukset BKT:n muutosten kannalta. Linden on tutkinut aikasarjamenetelmillä, mikä merkitys Venäjän kaupalla oli Suomen bruttokansantuotteeseen periodilla 1950-1997. Linden tuli siihen tulokseen, että Venäjän kaupan romahtaminen vastaa vähintään kolmannesta laman syvyydestä. Lindenin mielestä EU/EMU- Suomen oloissa ei tohdita tuoda esille Suomen 1970-80 luvuilla vallinnutta voimakasta riippuvuutta Neuvostoliitosta, joka osaltaan selittää tutkimuksen puutteen aiheen tiimoilta (Linden 2000).

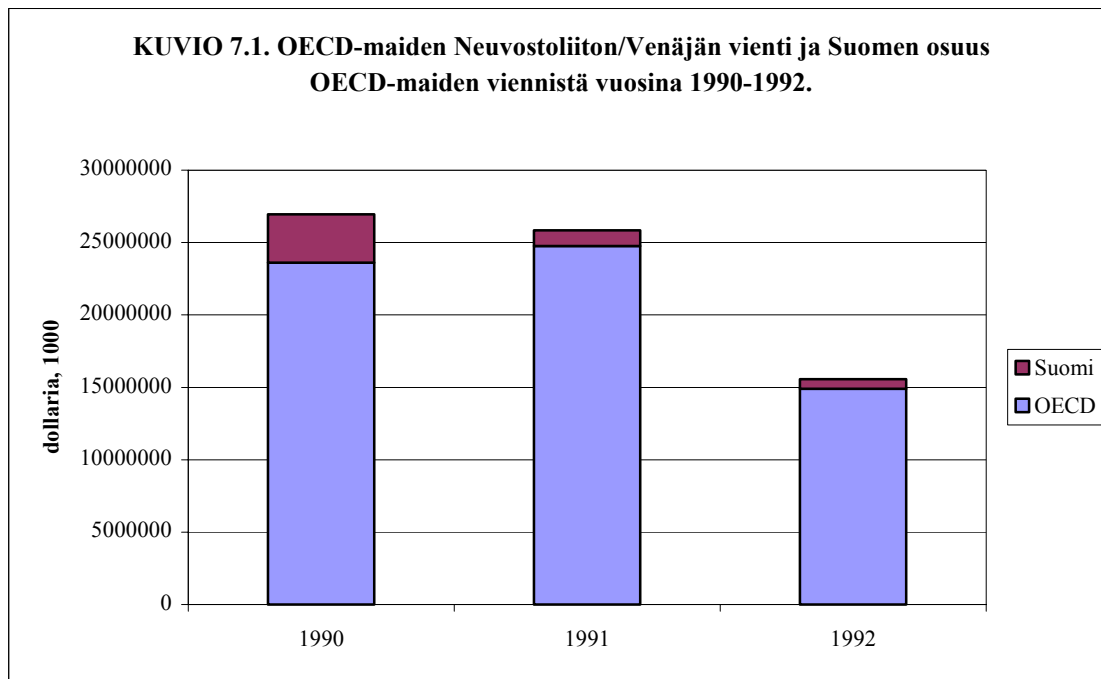
Juha Tarkka on selvittänyt ulkoisten tekijöiden vaikutusta Suomen talouskriisiin. Selvityksen mukaan idänkaupan romahduksen vaikutus vuonna 1991 oli 9 mrd. markkaa ja sen osuus ulkoisten shokkien yhteisvaikutuksesta oli 45 prosenttia. Tarkka vertaisi myös kokonaistuotannon kehittymistä pienissä Euroopan maissa vuodesta 1989 vuoteen 1992. Vertailusta käy selvästi ilmi, että 1990-luvun alun talouskriisi on koetellut tarkasteltuja maita sitä kovemmin, mitä suurempi riippuvuus niillä oli Neuvostoliiton ulkomaankauppaan. Suomi kuuluu siihen ryhmään, jonka riippuvuus oli suurta, samoin kriisin syvyys. (Tarkka 1994)

Jaakko Kiander on esittänyt edellisistä poikkeavan näkemyksen Neuvostoliiton kaupan romahtamisen vaikutuksesta Suomen talouteen. Kianderin mukaan ”vaikka vakiintunut tapa on pitää Suomen lamaa ulkoisten tekijöiden ja ennen kaikkea Neuvostoliiton kaupan loppumisen aiheuttamana, ei heikolla vientimenestyksellä voida kuitenkaan selittää 1990-luvun lamaa tai työttömyyttä kuin pieneltä osin.” Kianderin mielestä ”vientiongelmien olivat ohimeneviä, niiden avulla voidaan selittää vain osa vuoden 1991 bkt:n supistumisesta, eikä muuta” (Kiander 1997).

Suomen Akatemian talouskriisitutkimusohjelman tuloksia selvittävässä kirjassa korostetaan muiden kuin Neuvostoliiton kaupan romahtamisesta aiheutuvien tekijöiden vaikutusta Suomen talouskriisiin (ks. Kiander 2001). Kirjan mukaan ”idänkaupasta aiheutunut vientishokki oli vaikutuksiltaan vähäinen – noin 2 prosenttia bkt:sta – ja lisäksi ohimenevä. Mitään pysyvää tai rakenteellista heikkenemistä Suomen kilpailukyvyssä tuottaa tavarointa maailmanmarkkinoille ei tapahtunut. Tämän vuoksi Neuvostokaupan romahduksen merkitys keskeisenä lamaselityksenä on jäänyt vähäiseksi” (Kiander 2001, 36).

Yhteenveto

Täyttä selvyttä laman ja itäkaupan romahtamisen välillä ei ole saatu. On kuitenkin selvää, että se oli yksi keskeisistä tekijöistä Suomen 1990-luvun alun laman syvyyteen. Erityisesti kaupan romahtaminen vaikutti Suomen työttömyyteen kasvuun. Vielä 1980-luvun puolivälissä itäkauppa työllisti noin 140 000 ihmistä Suomessa (Alho ym. 1986). Määrä oli huomattavasti pienempi 1990-luvun alussa. Vartian & Ylä-Anttilan (1993, 156) mukaan työttömyyden nopea nousu 1990-luvun alussa selittyy suurelta osin Neu

Lähde: OECD International Direct Investment Statistics Yearbook 2001.

vostoliiton viennin romahtamisella. Kun siihen lisätään viennin pudotuksesta aiheutuneet kustannukset, maksamattomat velat, kilpailukyvyyn heikkeneminen, vaikutukset vaihtotase-rajoi- tukseen, talouspoliittiset toimenpiteet sekä muut kriisiä syventävät vaikutukset niin voidaan todeta, että yksittäisenä tekijänä se selittää pitkälti 1990-luvun alun talouskriisin syvyyttä.

Kun etsitään syitä sille, miksi Suomen talouskriisi oli muihin OECD-maihin verrattuna syvempi, idänkaupan romahtaminen on ainakin yksi keskeinen selittäjä. Suomen osuus OECD-maiden Neuvostoliiton viennistä oli yli 14 prosenttia vuonna 1990 (ks. Kuvio 7.1). Vuonna 1991 osuus oli enää 4,4 prosenttia. Vastaavasti OECD-maiden Neuvostoliiton vienti pysyi lähes entisessä tasossa. OECD-maiden itäkaupan romahdus tapahtui vasta vuonna 1992. Suomen idänkaupan romahtaminen selittyy osaksi sillä, että suomalaisten tuotteiden kilpailukyky ei ollut riittävä viennin pitämisestä korkealla tasolla, kun clearing-järjestelmä poistui. Huonoa tuuria oli se, että kauppa romahti samaan aikaan kuin länsimarkkinat olivat taantumassa. Muut OECD-maat kokivat romahduksen (suhteellisesti pienempi vaikutus) vuonna 1992 kun suhdannetaantuma oli ohitettu. Myös siksi vaikutukset olivat suomelle poikkeuksellisen raskaita. Kaiken kaikkiaan suuren Neuvostoliiton kaupan romahtaminen pieneksi oli tekijä, joka vaikutti vahvasti Suomen talouden kehitykseen. Sen merkitystä ei ole syytä aliarvioida.

8. JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

”Kansalaismielipiteelle, mutta myös poliittiselle eliitille, tuotti lähes ylivoimaisia vaikeuksia nähdä Neuvostoliiton muutos, uskoa näkemänsä ja tehdä siitä johtopäätökset. Suomalaisten mielellään mainostama idäntuntemus osoittautui ansaksi. He tunsivat vain Neuvostoliiton julkisivun” (Jukka Tarkka 2002, 414).

Suomella ja Neuvostoliitolla oli toisen maailmansodan jälkeen poikkeuksellinen taloussuhde. Avoimen markkinatalouden ja suljetun sääntelytalouden laaja yhteistyö on poikkeuksellinen ilmiö taloushistoriassa. Yhteistyö oli molemmille maille tärkeä osa koko ulkomaankauppaa. Kauppa oli Suomelle edullista öljykriisien yhteydessä, kun vienti itään lisääntyi länsimarkkinoiden ollessa taantumassa. Toisaalta sitoutuminen Neuvostoliiton kanssa käytävään vaihtokauppaan vääristi kilpailua ja siten heikensi joidenkin yritysten kilpailukykyä länsimarkkinoilla. Tämä kävi ilmi, kun korvaavia kauppakumppaneita jouduttiin etsimään. Itäkauppaan sitoutumisen vaikutuksia voidaan nähdä 1990-luvun alan laman syvyydessä, tosin arviot jakautuvat vaikutusten suuruudesta.

Kaupankäynnillä oli myös poliittinen ulottuvuus. Kaupan tasosta sovittiin poliittisesti säännöllisissä kauppaneuvotteluissa, joten maitten poliittinen tahto vaikutti merkittävästi siihen kuinka paljon kauppaa käytiin. Suomen talouspolitiikassa Neuvostoliiton kauppalla oli erityinen rooli: itä- ja länsikauppaa käsiteltiin toisistaan erillisinä kokonaisuuksina. Neuvostoliittolaisille kauppa Suomen kanssa oli osoitus pienen kapitalistisen maan ja suuren sosialistisen maan välisen yhteistyön hyödyllisyydestä. Neuvostoliiton johto päätti myydä Suomeen lähes kaikki Suomen tarvitsemat energiatuotteet. Ilmeisesti Neuvostoliiton johto katsoi, että Suomen kaupasta saadut poliittiset edut korvasivat täysin taloudelliset vaihtoehtoiskustannukset (Ruoho 1993, 228-229).

Suomen ja Neuvostoliiton pitkä taloudellinen yhteistyö (1945-1990) vaikutti siten, että sitä alettiin pitää itsestäänselvyytenä. Erityisesti clearing-järjestelmä alettiin nähdä ihmeenä, joka pitäisi Suomen idänkaupan kasvussa. Siitä esimerkkinä vielä 1985 vahvistettu 15-vuotissuunnitelma, joka toteutuessaan olisi jatkunut vuoteen 2000 saakka. Kun ongelmia alkoi ilmaantua, ei niihin uskottu. Vielä 1989 solmittiin uusi viisivuotissuunnitelma, joka olisi jatkunut vuoteen 1995. Järjestelmän loppuminen uskottiin vasta, kun Neuvostoliitto ilmoitti joulukuussa 1990 clearing-järjestelmän päättyvän ilman siirtymäkautta vuoden 1991 alusta.

Ennen Neuvostoliiton kaupan romahtamista vuonna 1991 oli edeltänyt vuosien epävarmuus ja kaupankäynnin hiipuminen. Öljyn hinnan romahtaminen vuonna 1986 lisäsi painetta alentaa kaupantasoja. Jatkossa Neuvostoliiton maksu- ja toimitusvaikeudet alkoivat haitata entistä näkyvämmiin kaupankäyntiämme. Koko sosialistinen itä-Eurooppa oli murroksessa ja kehitys vaikeasti arvioitavissa. Vaikeuksia ei kuitenkaan huomioitu riittävällä tavalla, kauppaa haluttiin jatkaa kuten ennenkin. Neuvostoliiton taloudessa oli ongelmia, mutta sitä ei riittävästi pohdittu ne johtuivat. Ongelmat näkyivät erityisesti Suomen Pankin ylläpitämän clearing-tilin kasvavina vaikeuksina, johon vaikutti myös Neuvostoliiton pyrkimys siirtyä vapaavaihtapohjalle. Myös Suomen maksut haluttiin mieluummin hoitaa siten, mikä lisäsi painetta siirtyä kokonaan vapaavaihtapohjalle maitten välisessä kaupassa.

Suhdanne-ennustajat tekivät ennusteitaan poikkeuksellisissa olosuhteissa. Neuvostoliiton kaupan ongelmat johtivat erityisjärjestelyihin, joissa poliittisilla päätöksillä kaupan tasoa saatiin pidettyä korkealla tasolla. Suhdanne-ennustajat joutuivat tekemään oletuksia poliittisista poikkeustoimista, joilla viennin tasoa saatiin pidettyä korkeammalla tasolla kuin pelkkä tuonti olisi sallinut. Näillä oletuksilla oli keskeinen vaikutus siihen miten hyvin ennusteet toteutuivat.

Se johti siihen, että Neuvostoliiton kaupan ennustaminen kävi yhä vaikeammaksi. Ennustevirheet olivat merkittävästi suurempia kuin länsiviennin. Itäviennin suunnitelmallisuus ei tehnyt siitä helpommin ennustettavaa, vaan se vaikeutti ennustetyötä poliittisuutensa vuoksi.

Toinen ennustamisen erityinen piirre oli clearing-kauppajärjestelmään kohdistuva muutospaine. Talouden uudistusohjelma asetti vanhan järjestelmän kyseenalaiseksi, jota oli käytetty menestyksekkäästi lähes puolivuosisataa. Myös clearing-järjestelmä oli poliittinen sopimus. Ennustajat joutuivat arvioimaan milloin järjestely häviäisi ja miten poistuminen vanhasta järjestelystä vaikuttaisi kaupan tasoon. Ennusteet olivat kuitenkin varsin pidättyväisiä julkaisemasta näitä arvioita. Hyvä on havaita, että clearing-järjestelmän lakkaaminen oli strateginen riski Suomen teollisuuden liiketoimintaan. Riskienhallinnassa riski olisi tullut ottaa huomioon riittävän ajoissa.

Kolmas keskeinen tekijä Neuvostoliiton kaupan ennustamisessa oli yhteiskunnallinen murros itä-naapurissamme, joka johti myös koko talousjärjestelmän (institutionaalisen toimintaympäristön) muutokseen. Talousjärjestelmää jouduttiin uudistamaan pakosta sen jouduttua vaikeaan tilaan. Suomessakin oli vaikea nähdä sosialistisen suunnitelmatalouden ajautumista kriisiin ja myös tämä ilmapiiri ehkä vaikutti ennusteisiin. Epävarmuus uudistuksen onnistumisesta oli suuri ja siitä esitettiin erilaisia kehityskulkuja. Kriisivaihtoehtokin tuli esille. Suhdanne-ennusteissa niitä ei kuitenkaan esitetty.

Itäviennin määrän väheneminen pystyttiin ennustamaan 1980-luvun lopulla. Yleinen näkemys oli, että itävienti laskisi, jos kauppaa ei ohjailtaisi poikkeustoimilla. Päätöksentekijät käyttivät itäviennin ennusteita lähtökohtana, joihin perustuivat poikkeustoimien määrä. Vastaavasti ennusteita tarkastettiin kun saatiin lisäinformaatiota näistä toimenpiteistä. Vanhan järjestelmän puitteissa itäviennin ennustaminen onnistui suhteellisen hyvin. Se myös auttoi yrityksiä varautumaan itäviennin tuleviin vaikeuksiin, varautumistoimenpiteitä oli käytetty osittain jo 1980-luvun lopulla.

Vuodesta 1989 lähtien ennusteet olivat yleisesti optimistia itäviennin ennusteissaan. Itäviennin määrä väheni enemmän kuin oli ennustettu. Itäviennin määrän väheneminen selittyy suurelta osin järjestelmän muutoksella, jota ei otettu riittävästi huomioon ennusteissa. Raakaöljyn keskimääräisen hinnan nousukaan vuosina 1989-1990 ei lisännyt vientiä entisellä tavalla.

Neuvostoliiton poliittisesta ja taloudellisesta kehityksestä johtunutta viennin romahtamista ei kuitenkaan osattu ennustaa. Suomalaiset talousennusteet eivät arvioineet 1980-luvun lopun ennusteissaan, että idänkauppa olisi suuren muutoksen edessä tulevina vuosina. Itse asiassa vielä alkuvuonna 1990 ennusteissa ennakoitiin jopa itäviennin kääntymistä kasvuun (Katsaus 2/1990). Yleisesti odotettiin itäviennin jatkuvan entisellä tasolla. Myöskään syksyllä 1990 ei ollut syntynyt yksimielisyyttä siitä, että itävienti vähenisi voimakkaasti. Romahdus tuli ennustajille yllätyksenä.

Idänkaupan romahdukseen liittyvä suuri ennustevirhe selittää noin neljäsosan ennen lamaa tehtyjen BKT:n ennusteiden kokonaisennustevirheestä. ETLA ennusti BKT:hen edellisen vuoden syksyllä prosentin kasvua (Suhdanne 3/1990), kun kansantuote putosi 7 prosenttia vuonna 1991. Valtiovarainministeriö on laskenut idänkaupan romahduksen suoran vaikutuksen BKT:een 2:n prosentin suuruiseksi (Valtiovarainministeriö 1992). Muut ennusteet olivat samansuuntaisia.

Tämä asettaa jatkokysymyksen mikä vaikutus suurella ennustevirheellä oli talouspolitiikan ja yritysten päätöksentekotilanteisiin. Usko Neuvostoliiton talouden kehitykseen oli osa suomalaisten ”kollektiivista harhaa”, joka vaikutti haitallisesti talouspolitiikan ja yritysten käyttäytymiseen. On tietenkin selvää, ettei päätöksentekoa voitu perustaa kaupan romahtamisen varaan, mutta on tärkeää huomata sen olleen mukana väärässä tulevaisuuden kuvassa talouden kasvun jatkumista suotuisana myös 1990-luvun alussa.

Täytyy muistaa, että länsimaisten OECD-maiden Neuvostoliiton vienti oli noin 2-3 prosentin luokkaa. Millään muulla teollisuusmaalla ei ollut samanlaista intressiä tietää mihin suuntaan Neuvostoliiton talous oli menossa ja kartoittaa riskit, jotka liittyivät epävarmaan tulevaisuuden kehitykseen.

Ennusteissa kriisivaihtoehto olisi pitänyt tuoda julki ennusteiden perusteluissa tai erillisissä skenaarioissa. Neuvostoliiton kaupan romahtaminen ei ollut todennäköisin kehityskulku, mutta ei se myöskään täysin yllätyksenä tullut. Ennusteet ilmaisevat perinteisesti, mitä tulee tapahtumaan todennäköisesti, jos mitään yllättävää ei tapahdu (ks. esim. Vartiainen 2002). Vaihtoehtoisia kehityskuvia, skenaarioita, ei kuitenkaan laadittu laajalti. Syitä siihen voi hakea poliittisesta ilmapiiristä, julkaiseminen olisi ollut vaikeaa poliittisesti, ja myös samasta ongelmasta, joka liittyy suhdannekäänteiden ennustamiseen – pessimistisiä arvioita ei haluta julkaista.

Vaihtoehtoisten skenaarioiden julkaiseminen olisi ollut tarpeellista, jotta eri tulevaisuudennäköymiin oltaisiin osattu varautua riittävän ajoissa. Riskienhallinnassa skenaarionalyysillä on erityinen rooli. Neuvostoliiton kauppaa käyville yrityksille oli erityisen suuri merkitys, sillä milloin tiedot suurista muutoksista tavoittivat yritykset. Varautuminen ja korvaavien kauppakumppanien etsiminen olisi voinut auttaa montaa yrittäjää, vaikkakaan se ei länsimaisen laskusuhdanteen aikana olisi ollut helppoa.

Ennen kaikkea kysymys oli siitä, miten hyvin suomalaiset yritykset osasivat varautuvat riskiin, joka liittyi Neuvostoliiton kauppaan. Riskienhallinnan onnistuminen on välttämätöntä menestyksekkäässä liike-toiminnassa. Neuvostoliiton kaupan romahtaminen olisi kaikesta huolimatta ollut vaikea asia Suomen taloudelle, mutta varautumistoimenpiteillä ja myös talouspoliittisilla toimenpiteillä vaikutuksia olisi voitu pyrkiä lieventämään.

Yleinen ongelma talouden ennustamisessa on kriisien ennustaminen. Kriisit merkitsevät yleensä sellaisten riskien toteutumista, joiden käymistä toteen ei ole pidetty suurena. Suomen 1990-luvun alun talouskriisi noudatti tätä kaavaa. Kaikkein synkimmät kehityskuvat toteutuivat yhtä aikaa: rahoitusmarkkinat romahtivat, länsimarkkinat ajautuivat taantumaan, pankit joutuivat syviin ongelmiin ja Neuvostoliiton kauppa romahti samanaikaisesti. Kehitystä ei olisi voitu ennustaa, mutta olisiko riskit voitu ennakoida ja siten varautumalla sopeutua vaikutuksiin? Tarkan (1994) mukaan suuri osa taloudellisistakin vaikeuksista olisi voitu välttää, mikäli erilaiset riskit olisi korkeasuhdanteen aikana paremmin arvioitu.

Idänkaupan ennusteet osoittavat, että institutionaalisten muutosten ennustaminen on erityinen ongelma-alue talouden ennustamisessa. Ennusteissa usein oletetaan, että poliittiset ja institutionaaliset tekijät säilyvät muuttumattomana. Muutoksia ei yritetä ennustaa, johon on omat syynsä. Ennustelaitoksien julkaisemissa itäviennin maksutase-ennusteissa olisi ollut vaikea arvioida, että taloudellisen järjestelmän muutos Neuvostoliitossa epäonnistuu. Muutoksen liittyi merkittävällä tavalla mm. valtion hajoamiskehitys ja pienten sosialististen maiden itsenäistymispyrkimykset. Ennuste (tai skenaario) olisi toiminut poliittisena arviona tästä tilanteesta. *Institutionaalisia muutoksia ennustettaessa joudutaan aina ottamaan huomioon myös poliittinen ilmapiiri.* Se on yksi tekijä, joka aiheuttaa ennustevirheitä.

Jotta idänkaupan kriisi olisi voitu Suomessa ennakoida, olisi siitä ensin pitänyt syntyä yleinen käsitys. Parempi perehtyminen Neuvostoliiton poliittiseen ja taloudelliseen tilanteeseen olisi ollut tarpeen 1990-luvun alussa. Se koskee niin ennustelaitoksia, kansalaismielipidettä kuin poliittista eliittiäkin.

Tutkimuksen keskeinen tutkimustulos:

Tutkimuksessa tutkittiin Neuvostoliiton kaupan ennustamista Suomessa vuosina 1987-1991. Lähteenä käytettiin neljää eri laitoksen julkaisemaa suhdanne-ennustetta, jotka olivat: Elinkeinoelämän Tutkimuslaitoksen Suhdanne, Pellervon Taloudellisen Tutkimuslaitoksen PTT Katsaus, Työväen Taloudellisen Tutkimuslaitoksen Katsaus ja Valtiovarainministeriön Taloudellista katsaus & Kansantalouden kehitysarvio. Tutkimuksessa kävi ilmi, että itäviennin määrän väheneminen osattiin ennustaa suhteellisen hyvin 1980-luvun lopulla. Sen sijaan ennusteet epäonnistuivat yleisesti ennustamaan Neuvostoliiton taloudellisesta ja poliittisesta kriisistä seurannutta idänkaupan romahdusta vuonna 1991. Julkaisut ennakoivat kyllä tulevia vaikeuksia, mutta viennin määrän vähenemistä ei osattu ennustaa riittävällä tavalla. Neuvostoliiton kaupan romahtamisella ja Suomen suurella lamalla on selvä yhteys. Itäviennin romahtaminen syvensi taloudellista laskusuhdannettamme. Tutkimus muistuttaa ennusteita käyttäviä epävarmuudesta, joka liittyy talousennusteisiin. Ennuste on aina vain ennuste, niihin on suhtauduttava varauksella. Lisäksi tutkimus palauttaa mieliin sen, että taloudessa tapahtuu välillä suuriakin muutoksia.

Tutkimuksen alussa asetettuihin tutkimuskysymyksiin voidaan lyhyesti vastata seuraavasti:

Tutkimuksen mukaan:

Talousennusteet pohjautuvat pitkälti asiantuntijoiden esittämiin arvoihin talouden kehityksestä. Ekonometriset mallit ovat vain osa ennustetyötä. Niitä voidaan käyttää apuna talouden ennustamisessa. Talouden ennustaminen on inhimillistä toimintaa, johon vaikuttavat lukuisat eri tekijät.

Institutionaalisessa toimintaympäristössä tapahtuvia muutoksia on vaikea ennustaa teollisilla menetelmillä. Olosuhteiden muutokset aiheuttavat institutionaalisia muutoksia, jotka vaikuttavat talouden toimijoiden liiketoimintaympäristöön. Muutokset aiheuttavat strategisia riskejä liiketoimintaan (esim. clearing-järjestelmän poistuminen), joihin on tärkeää varautua riittävän ajoissa. Institutionaalisten muutosten ennustamisessa joudutaan ottamaan huomioon poliittinen ilmapiiri.

Vanhan regimin puitteissa kaupan ennustaminen onnistui pääpiirteissään (n. 1987-1989). Itäviennin ennusteiden ennustevirheet olivat kuitenkin suurempia kuin länsiviennin. Ennusteet epäonnistuivat yleisesti Neuvostoliiton kaupan romahtamisen ennustamisessa. Vuodesta 1989 lähtien ennusteet olivat liian optimistisia itäviennin ennusteissaan. Neuvostoliiton viennin nopea romahtaminen vuonna 1991 tuli ennustajille suurena yllätyksenä. Suuri ennustevirhe selittää noin neljäsosan ennen lamaa tehtyjen kokonaistuotannon ennusteiden ennustevirheestä. Keskeinen syy ennusteiden pettämiselle oli usko Neuvostoliiton toteutunutta parempaan talouskehitykseen.

Kirjallisuus:

Alho, Kari & Forsell, Osmo & Huttunen, Juhani & Kotilainen, Markku & Luukkonen, Ilkka & Mattila, Olli-Tapio & Moilanen, Jorma & Vartia, Pentti. 1986. Neuvostoliiton-kauppa Suomen kansantaloudessa. Helsinki: Sarja B 50 Series.

Begg, David K.H. 1982. The Rational expectations revolution in macroeconomics: theories and evidence. Oxford: Allan.

Belsky, Gary & Gilovitch, Thomas. 2000. Why smart people make big money mistakes and how to correct them. Lessons from the New Science of Behavioral Economics. New York: Simon & Schuster.

Berg, Karl-Erik. 1994. Yrityksen riskienhallinta. Jyväskylä: Gummerrus.

Bodie, Zvi & Merton, Robert C. 2000. Finance. Upper Saddle River (N.J.): Prentice-Hall.

Bordes, Christian & Currie, David & Söderström, Hans Tson. 1993. Kolme arviota Suomen talouskriisistä. Suomen pankki.

Estola, Matti. 1996. Kansantaloustieteen perusteet. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Eronen, Jarmo & Orpana, Mika. 1993. Viennin supistuminen Neuvostoliiton markkinoiden romahtamisen jälkeen. Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu.

Fellman, Susanna. 1996. Sotakorvaukset ja Suomen metalliteollisuus. Teoksessa Historiaa tutkimaan (toimittaneet Ilkka Nummela ja Jorma Tiainen). Jyväskylä: Ateena Oy.

Hirvensalo, Inkeri. 1979. Suomen ja SNTL:n välinen clearing-maksujärjestelmä. Helsinki: Suomen Pankki

Hjerpe, Riitta. 1990. Kasvun vuosisata. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Hyypiä, Markku. 1993 Laman ennustaminen ja ensivaikutelmia. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia.

Jorion, Philippe. 1997. Value-at-Risk: the new benchmark for controlling market risk. New York: McGraw Hill.

Iivonen, Jyrki. 1992. Neuvostovallan viimeiset vuodet. Jyväskylä: Gummerrus.

Kajaste, Ilkka. 1992. Soviet trade and the Finnish economy. A retrospective analysis of macro-economic effects of the clearing system in trade between Finland and the Soviet Union. Valtiovarainministeriö. Discussion paper No. 33.

Kallonen, Kimmo & Ketola, Kari. 1996. Voihan Venäjä!. Helsinki: Oy Edita Ab.

Kaukianen, Yrjö & Pihkala, Erkki & Hoffman, Kai & Harmo, Maunu. 1988. Sotakorvauksista vapaakauppaan. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Katila, Raimo & Tiisanen, Tauno. 1987. Perestroika, Suomi ja SEV. Mäntän kirjapaino Oy.

Kiander, Jaakko. 2001. Laman opetukset. Saarijärvi: Gummerus kirjapaino Oy.

Kiander, Jaakko & Vartia, Pentti. 1998. Suuri lama. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Kindleberger, Charles. 1989. Manias, Panics and Crashes. A history of financial crises. The Macmillan press ltd.

Kivikari, Urpo. 1983. Itä- länsikauppa: erityisesti Suomen ja Itävallan tapausten avulla tutkittuna. Turku: Kirjapaino Grafia Oy.

Koivisto, Mauno. 1994. Kaksi kautta I. Juva: WSOY.

Koivisto, Mauno. 1995. Kaksi kautta II. Historian tekijät. Helsinki: Kirjayhtymä Oy.

Konttinen, Jouko Kalervo. 1986. Suomen kansantalouden suhdanne-ennusteista ja niiden osuudesta. Espoo. Neste Oy.

Korpinen, Pekka. 1988. Talouspoliittisia avauksia. Jaarli Turenki.

Kukkonen, Pertti. 1997. Rahapolitiikka ja Suomen kriisi. PTT:n julkaisuja N:o 16.

Kullberg, Rolf. 1996. Ja niin päättyi kulutusjuhla. Juva: WSOY.

Lainela, Seija. 1988. Neuvostoliiton uudistuva ulkomaankauppajärjestelmä ja sen vaikutukset clearingkauppaan. Suomen Pankki.

Lamberg, Juha-Antti & Ojala, Jari. 1996. Uusi institutionaalinen taloushistoria. Jyväskylä: Koppijyvä Oy.

Laurila, Juhani. 1995. Finnish-Soviet clearing trade and payment system: history and lessons. Helsinki: Oy Trio-Offset Ab. Suomen pankin julkaisuja.

Loikkanen, Heikki A. & Pekkarinen, Jukka & Siimes, Suvi- Anne & Vartia, Pentti. 1997. Kansantaloutemme – rakenteet ja muutos. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Mannermaa, Mika (toim.). 1985. Tulevaisuuden tutkimus Suomessa. Helsinki: Gaudeamus.

Mustonen, Jussi. 1982. Etlan vuosille 1971-1980 laatimien suhdanne-ennusteiden virheanalyysi. Helsinki: ETLA C25.

Nickell, Stephen. 1998. Suomalainen työttömyys ulkopuolisen silmin. Teoksessa: Suomalainen työttömyys toim. Matti Pohjola. Helsinki: Yliopistopaino.

Nironen, Erkki. 1992. Itä-länsi-kauppa. Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu.

North, Douglas C. 1990. Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge: Cambridge University Press.

Shapiro, Alan C. & Balbiror, Sheldon D. 2000. Modern corporate finance: a multidisciplinary approach to value creation. Uppers Saddle River (NY): Prentice Hall.

Sillanpää, Antti. 1999. Maariskit. Teoksessa Riskit ja riskienhallinta (toimittaneet Hannu Kuusela ja Reijo Ollikainen). Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy.

Simon, Herbert. 1976. Administrative behavior: a study of decision-making processes in administrative organization. New York.

Sinko, Pekka & Sutela, Pekka (toimittaneet) 1991. Neuvostoliitto, Itäinen Eurooppa ja Suomi. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

- Sipilä, Venla. 1996. Suomen ja Venäjän välinen kauppa 1986-95. Helsinki: ETLA DP 567.
- Sutela, Pekka. 1987. Neuvostotalouden vaikeat vuodet. Jyväskylä: Gummerrus.
- Sutela, Pekka. 1991. SEV- yhteistyötä vailla tuloksia ja tulevaisuutta. Helsinki: ETLA B 69.
- Soininvaara, Osmo. 1994. Hyvinvointivaltion eloonjäämisoppi. Juva: Wsoy.
- Pekkarinen, Jukka & Vartiainen, Juhana. 1993. Suomen talouspolitiikan pitkä linja. Juva: WSOY.
- Pekkarinen, Jukka & Sutela, Pekka. 1996. Kansantaloustiede. Porvoo: WSOY.
- Pihkala, Erkki. 1978. Suomen ulkomaankauppapolitiikka vuosina 1918-1944. Teoksessa: Suomen ulkomaankauppapolitiikka. Toim. Lauri Haataja. Helsinki: Otava.
- Ranki, Risto. 2000. Haltia vai haltija? Harri Holkerin hallituksen talouspoliittinen ministeri-valiokunta 1987-1991. Helsinki: Oy Edita Ab
- Rantala, Olavi. 1997. Talouden pitkän ajan kasvumahdollisuudet ja riskit. Helsinki: ETLA B 131.
- Rautava, Jouko & Sutela, Pekka. 2000. Venäläinen markkinatalous. Porvoo: WS Bookwell.
- Remes, Seppo. 1990. Neuvostoliiton tulevaisuuden vaihtoehtoiset skenaariot. Vaikutukset ulkomaankauppaan ja suomalais-neuvostoliittolaisiin taloussuhteisiin. Turku: Turun kauppakorkeakoulun monistamo.
- Ruoho, Seppo. 1993. Suomi ja siirtymätalousmaat. Teoksessa: Itä-Euroopan murros ja Suomi (toimittanut Timo Piirainen). Tampere: Tammer-paino Oy.
- Tarkka, Jukka. 2002. Uhan alta unioniin. Asennemurros ja sen unilukkari EVA. Keuruu: Otavan kirjapaino Oy.
- Tervonen, Hannu. 1993. Suomen bilateraalisen idän kaupan järjestelmän patologia – näkökulmia lähimenneisyyteen. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja.
- Tervonen, Kari & Vartia, Pentti. 1981. Valtiovarainministeriön vuosille 1953-1977 laatimien suhdanne-ennusteiden osuvuus. Helsinki: ETLA C 22.
- Törngvist, Leo. 1968. Päättätieteen keskeisiä ongelmia. Porvoo: WSOY.
- Uotila, Tuomo. 1993. Teoksessa: Miten tutkimme tulevaisuutta? Toimittanut Matti Vapaavuori. Helsinki: Painatuskeskus Oy.
- Ylä- Liedenpohja, Jouko. 1995. Taloustiede tänään. Keuruu: Otavan painolaitokset.
- Valtiovarainministeriö. 1992. Talouden näkymät ja talouspolitiikan linja vuoteen 1996. Helsinki: Valtiovarainministeriö.
- Vartia, Pentti & Ylä- Anttila, Pekka. 1993. Kansantalous 2017. Helsinki: ETLA.
- Vartia, Pentti. 1994. Talouden ennustamisen vaikeus. Helsinki: ETLA B 100.
- Winiecki, Jan. 1996. Why economic reforms fail in the Soviet system: a property right-based approach. Teoksessa: Empirical studies in institutional change. Toimittaneet: Alston, Eggertson & North. Cambridge: University press.

Artikkelit:

Andersen, Atso. Institutionaalinen tutkimusote ja makrotason neoklassinen analyysi - vuorovai-
kutuksesta vakautta. KTA 3/2000.

Kiander, Jaakko. 1997. Kysyntätekijät ja työttömyys 1990-luvun lamassa. KTA 3/1997.

Lammi, Pirkko. 1996. Suhdanne tiedustelujen anti talousennusteille. Futura 4/1996. Tammer-
Paino Oy.

Leppä, August. 1993. Ennustaminen on mahdollista mutta inhimillistä. KTA 3/1993.

Linden, Mika. 2000. Suomen lama ja Venäjän vienti. KTA 1/2000

Pehkonen, Jaakko. 2002. Valistuneita arvauksia – Talousennusteiden osuvuus 1997-2001. KTA
2/2002.

Pihlanto, Pekka. 1988. Onko informaatio käsityksemme liian rajoittunut? Formaali ja epäfor-
maali informaatio organisaatiossa. Tiedepolitiikka-lehti.

Puchala, Donald. J & Hopkins, Raymond. F. 1982. International regimes: lesson from inductive
analysis. International organization 36/1982.

Tarkka, Juha. 1992. Taloutta voidaan ennustaa. Tiede 2000.

Tarkka, Juha. 1994. Ulkoisten tekijöiden merkitys Suomen talouskriisissä. KTA 1/94.

Julkaisut:

Kansantalouden kehitysraportti. 1987-1991. Valtiovarainministeriö.

Katsaus. 1987-1991. Toinen numero. Työväen taloudellinen tutkimuslaitos.

PTT Katsaus. 1987-1991. Toinen ja kolmas numero. Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos.

Suhdanne. 1987-1991. Kaikki numerot. Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos.

Taloudellinen katsaus. 1987-1991. Valtiovarainministeriö

Muuta:

Kotilainen, Markku. 2000. Esitelmä Turun kauppakorkeakoulun Yliopistoyrittäjyyskurssilla
Helsingissä 5.5.2000 (esitelmän runko).

Kotilainen, Markku. 2001. Sähköpostihaastattelu.

Pehkonen, Jaakko. Ekonometrian luentomoniste Syksy 2001. Jyväskylän yliopisto.

Sauramo, Pekka. 2001. Sähköpostihaastattelu.

Suomen Pankki, tutkimustiedote 17.12.2001

Tsupari, Pekka & Urrila, Penna. 2002. Suhdannekyselyillä saisi parempia talousennusteita. Hel-
singin Sanomat 14.1.2002 Vieraskynä-palsta.

Vartiainen, Juhana. 2002. Ennustaminen on helppoa, ennusteiden ymmärtäminen vaikeaa. PT:n
kolumni 24.1.2002 (www.labour.fi).

Taulukko 1. Neuvostoliiton/Venäjän osuus Suomen kokotavaraviennistä vuosina 1986-1992, milj. mk.

	Kokovienti	NL:n vienti	NL:n osuus kokoviennistä %
1986	82579	16773	20,3%
1987	87564	13522	15,4%
1988	90853	13562	15%
1989	99783	14495	14,5%
1990	101327	12883	12,7%
1991	92841	4520	4,9%
1992	107462	3020	2,8%

Lähde: Tullihallitus Ulkomaankauppa 1987-1992 Osat 2 ja 3.

Taulukko 2. Raakaöljyn tynnyri hinnan vuoden keskimääräinen kehitys dollareina vuosina 1987-1992.

Vuosi Öljyn hinta

1987	18,42
1988	14,96
1989	18,20
1990	23,81
1991	20,05
1992	19,37

Lähde: Öljyalan keskusliitto (www.oil-gas.fi)

Taulukko 3. Neuvostoliiton/Venäjän koko vienti ja tuonti vuosina 1986-1992, mrd. USD.

	Vienti	Tuonti
1986	60,043	56,905
1987	63,406	53,794
1988	62,016	58,044
1989	62,286	64,983
1990	59,056	64,963
1991	46,66	45,405
1992	42,391	36,99

Lähde: United Nation, Secretariat of the Economic Commission for Europe (ks. ETLA DP: 567, Sipilä 1996).

Taulukko 4. Suomen ja Neuvostoliiton/Venäjän välinen vaihtotase vuosina 1988-1992, milj.mk.

	TULOT	MENOT	TASE
1988	15189	12110	3079
1989	16570	12890	3680
1990	14712	10713	3999
1991	5218	7896	-2678
1992	3316	7023	-3707

Lähde: Suomen Pankki. (ks. ETLA DP: 567, Sipilä 1996).

**Taulukko 5. Suomen koko itäviennin määrän kehitys vuosina 1986-1991.
(1980=100)**

Itäviennin volyymi		Muutos
1986	118,5	-6,8%
1987	97,6	-17,6%
1988	88,1	-9,7%
1989	78,2	-11,2
1990	70,6	-9,7%
1991	24,8	-64,9%

Lähde: ETLAn tietokanta.

ELINKEINOELÄMÄN TUTKIMUSLAITOS (ETLA)

THE RESEARCH INSTITUTE OF THE FINNISH ECONOMY

LÖNNROTINKATU 4 B, FIN-00120 HELSINKI

Puh./Tel. (09) 609 900

Int. 358-9-609 900

<http://www.etla.fi>

Telefax (09) 601753

Int. 358-9-601 753

KESKUSTELUAIHEITA - DISCUSSION PAPERS ISSN 0781-6847

- No 799 JYRKI ALI-YRKKÖ – RAINE HERMANS, Nokia Suomen innovaatiojärjestelmässä. 11.04.2002. 35 S.
- No 800 JUHA FORSSTRÖM – JUHA HONKATUKIA, Energiaverotuksen kehittämistarpeet Kioton pöytäkirjan toteuttamiseksi. 26.03.2002. 31 s.
- No 801 JUHA FORSSTRÖM – JUHA HONKATUKIA – ANTTI LEHTILÄ, Maakaasun hinnan vaikutukset ilmastopolitiikan kustannuksiin. 27.03.2002. 26 s.
- No 802 ELINA RISSANEN, Reflections of Globalisation – The Influence of Economic Factors on the International Development Assistance Allocations. 09.04.2002. 19 p.
- No 803 ELINA RISSANEN, Foreign Aid Policies – Comparing Finland and Ireland. 09.04.2002. 22 p.
- No 804 RAIMO LOVIO, Suomalaisten monikansallisten yritysten T&K-toiminnan kansainvälistyminen – perustietoja ja kysymyksenasetteluja. 11.04.2002. 22 s.
- No 805 ARI HYYTINEN – MIKA PAJARINEN, External Finance, Firm Growth and The Benefits of Information Disclosure: Evidence from Finland. 24.04.2002. 40 p.
- No 806 MATTI LAMPINEN, Uusi talous – tapaustutkimuksia suomalaisyrityksissä. 25.04.2002. 13 s.
- No 807 OLAVI RANTALA, Kansantalouden ja toimialojen pitkän ajan kasvu – Vertailua ilmastostrategian BAU-skenaarioon. 06.05.2002. 11 s.
- No 808 JUSSI V. KOIVISTO – MATTI LAMPINEN, Comparative Analysis of Finno-Sinic Management: In-Depth Study of the Dimensions of Cross-Cultural Friction and Synergy in Management of Finnish Firms in Hong Kong. 22.05.2002. 18 p.
- No 809 JUKKA LIIKANEN – PAUL STONEMAN – OTTO TOIVANEN, Intergenerational Effects in the Diffusion of New Technology: The Case of Mobile Phones. 22.05.2002. 16 p.
- No 810 TIMO KAISANLAHTI, Minority Shareholders in the Finnish System of Corporate Governance. 10.06.2002. 71 p.
- No 811 JYRKI ALI-YRKKÖ – RAINE HERMANS, Nokia in the Finnish Innovation System. 19.06.2002. 35 p.
- No 812 ARI HYYTINEN – MIKA PAJARINEN, Small Business Finance in Finland. A Descriptive Study. 25.06.2002. 59 p.
- No 813 ARI HYYTINEN – MIKA PAJARINEN, Financing of Technology-Intensive Small Businesses: Some Evidence on the Uniqueness of the ICT Industry. 29.07.2002. 22 p.
- No 814 ARI HYYTINEN – OTTO TOIVANEN, Does Distance Matter in Deposit Supply? A Bank-level Study. 30.07.2002. 14 p.

- No 815 ERKKI KOSKELA – MARKKU OLLIKAINEN, Optimal Forest Taxation under Private and Social Amenity Valuation. 13.08.2002. 23 p.
- No 816 TARMO VALKONEN, Demographic Uncertainty and Taxes. 21.08.2002. 20 p.
- No 817 ANTTI KAUKHANEN – HANNU PIEKKOLA, Profit Sharing in Finland: Earnings and Productivity Effects. 03.09.2002. 18 p.
- No 818 ISMO LINNOSMAA – RAINE HERMANS – TARU KARHUNEN, Price-Cost Margin in the Pharmaceutical Industry: Empirical Evidence from Finland. 03.09.2002. 20 p.
- No 819 RAINE HERMANS – TERTTU LUUKKONEN, Findings of the ETLA Survey on Finnish Biotechnology Firms. 10.09.2002. 30 p.
- No 820 ARI HYYTINEN – OTTO TOIVANEN, Do Financial Constraints Hold Back Innovation and Growth? Evidence on the Role of Public Policy. 17.09.2002. 31 p.
- No 821 KARI E.O. ALHO, Stibilization Inside and Outside EMU. 27.09.2002. 20 p.
- No 822 HANNU PIEKKOLA, From Creative Destruction to Human Capital Growth: Wage Dispersion Effects in Finland. 27.09.2002. 20 p.
- No 823 ARI HYYTINEN – OTTO TOIVANEN, Misuse and Non-use of Information Acquisition Technologies in Banking. 11.10.2002. 14 p.
- No 824 HELI KOSKI – TOBIAS KRETSCHMER, Entry, Standards and Competition: Firm Strategies and The Diffusion of Mobile Telephony. 14.10.2002. 36 p.
- No 825 PEKKA SULAMAA – MIKA WIDGRÉN, EU-Enlargement and the Opening of Russia: Lessons from the GTAP Reference Model. 15.10.2002. 24 p.
- No 826 JUHA M. ALHO, The Population of Finland in 2050 and Beyond. 11.11.2002. 28 p.
- No 827 JUKKA JALAVA, The Production and Use of ICT in Finland, 1975-2001. 21.10.2002. 23 p.
- No 828 ARI HYYTINEN – TUOMAS TAKALO, Enhancing Bank Transparency: A Re-assessment. 23.10.2002. 23 p.
- No 829 REIJO MANKINEN – PETRI ROUVINEN – PEKKA YLÄ-ANTTILA, Palveluiden tuottavuus – kilpailu ja teknologia muuttavat rakenteita. 31.10.2002. 49 s.
- No 830 PEKKA MANNONEN, The Strategic Response of Banks to an Exogenous Positive Information Shock in the Credit Markets. 31.10.2002. 16 p.
- No 831 JYRKI ALI-YRKKÖ – PEKKA YLÄ-ANTTILA, Pääkonttorien sijainti, kansainvälistyminen ja verotus. 05.11.2002. 38 s.
- No 832 ARI HYYTINEN – LOTTA VÄÄNÄNEN, Government Funding of Small and Medium-sized Enterprises in Finland. 06.11.2002. 50 p.
- No 833 TUOMAS MÖTTÖNEN, Idänkaupan ennusteet 1987-1991. 11.11.2002. 88 s.

Elinkeinoelämän Tutkimuslaitoksen julkaisemat "Keskusteluaiheet" ovat raportteja alustavista tutkimustuloksista ja väliraportteja tekeillä olevista tutkimuksista. Tässä sarjassa julkaistuja monisteita on mahdollista ostaa Taloustieto Oy:stä kopiointi- ja toimituskuluja vastaavaan hintaan.

Papers in this series are reports on preliminary research results and on studies in progress. They are sold by Taloustieto Oy for a nominal fee covering copying and postage costs.